

nummer 5 juni/juli 1997

TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING

VAN DOCENTEN IN GESCHIEDENIS EN

STAATSINRICHTING IN NEDERLAND (VGN)

KLEIO

**Het examen
van 1997**

**Een archief in
de klas**

**Het verleden
in kaarten**

**Van Joke Smit
School tot Dam**

Algemeen Bestuur

C. Weltevrede,
voorzitter (Onderwijs Advies
Commissie, publiciteit,
contacten met het weten-
schappelijk onderwijs, het
KNHG en de SLO),
Driehoek 72,
3328 KJ Dordrecht.
Tel. 078 - 6540 195.
Fax 078 - 6540 235.
E-mail:
cweltevr@worldaccess.nl

Mw. M.E. Hielkema,
vice-voorzitter (Didactiek-
en Activiteitencommissie,
Intercommissie, contacten
met lerarenopleiders en
nascholing, contacten
met historische
verenigingen en
omgevingsgeschiedenis),
Titiaanstraat 341,
1077 RJ Amsterdam.
Tel. 020 - 6644 060.

H. Buskop,
1e secretaris (externe corre-
spondentie, Commissie
PABO, contacten met VALO
en SLO),
Sportlaan 370,
2566 LP Den Haag.
Tel. 070 - 364 8946.
Fax 070 - 387 7275.

L.W.P. Janssen,
2e secretaris (interne
correspondentie, Commissie
Basisvorming),
Ananasstraat 1,
6543 ZH Nijmegen.
Tel. 024 - 3786 877.

Mw. J.M.L. van Bekkum,
penningmeester (Commissie
Volwasseneneducatie,
beroepsonderwijs)
Molvense erven 102,
5672 HN Nuenen.
Tel. 040 - 2834 364.

Mw. E. Marrenga,
(Commissie Havo/Vwo,
Commissie Cliomatica),
Lange Leidsedwardsstraat
212I, 1017 NR Amsterdam.
Tel. 020 - 6277 126.

Mw. R. Leusink,
(Commissie
Vrouwengeschiedenis),
Dr. J.P. Heyelaan 4,
3818 GT Amersfoort.
Tel. 033 - 4630 996.

H. Groothuis,
(Commissie Vbo/Mavo,
contacten met het Cito),
Bollenhofsestraat 17,
3572 VH Utrecht.
Tel. 030 - 2713 204.

U kunt zich opgeven als lid
van de VGN bij de
administratie:
Vreeswijkstraat 329,
2546 AK Den Haag.
Wilt u daarbij aangeven tot
welke categorie van leraren u
behoort en op welk schoolty-
pe u werkzaam bent.

Alle leden van de VGN
hebben een abonnement
op Kleio. Niet-leden kunnen
zich abonneren.

Voor 1997 bedragen de
contributies:

- Bij bezoldiging t/m HOS-
schaal 10: f95,-
 - Bij bezoldiging vanaf HOS-
schaal 11: f115,-
 - VBO/MAVO-docent met
drie of meer vakken: f65,-
 - Bij minder dan 16 uur:
f80,-
 - Kennismakingslidmaatschap
(alleen voor studenten):
f45,-
 - Buitengewone leden
(zij die niet meer in het
onderwijs
werkzaam zijn): f85,-
 - Partnerlidmaatschap: f140,-
- Voor 1997 kost een
abonnement:
- Binnenland f100,-
 - Buitenland, f125,-
binnen Europa
 - Buitenland, f135,-
buiten Europa (luchtpost)
 - Losse nummers f 10,-

In Kleio kan geadverteerd
worden. Prijzen:

- 1 pagina f410,-
- 1/2 pagina f325,-
- 1/4 pagina f225,-

Voor informatie over andere
formaten en inleverdata van
de opnamemodellen kunt u
zich wenden tot de eind-
redacteur.

VGN-giro: 128701
t.n.v. Penningmeester
VGN, Den Haag.

Van de redactie

In dit nummer vindt U de
weerslag van de Didactiek-
conferentie, die op 31 januari
en 2 februari jl. werd
gehouden. Thema was ook nu
weer de geschiedenis van de
eigen omgeving. Ik zeg ook nu
weer, omdat dit onderwerp al
aan bod was gekomen tijdens
de conferentie van 1996. Toen
lag de nadruk echter op
'zelfstandig onderzoek door
leerlingen'. Nu gaf een groot
aantal docenten en instellingen
- archieven en musea - in
workshops voorbeelden van de
manier waarop zij leerlingen
laten werken met de eigen
omgeving. Enkele lesprojecten
komen in dit nummer aan bod;
ze kunnen zonder veel moeite
vertaald worden naar uw eigen
omgeving.

Op de conferentie werd
duidelijk dat het werken met de
eigen omgeving veel vraagt van
een docent: voorbereidingstijd,
inventiviteit en doorzettings-
vermogen. Veel steun vanuit
achtergrondliteratuur is er niet,
er is nog maar weinig
geschreven over deze invalshoek
in het geschiedenis-
onderwijs. Het laatste woord
over omgevingsgeschiedenis is
dus beslist nog niet gezegd. Het
is zeker de moeite waard zelf
een poging in deze richting te
wagen.

In dit nummer van KLEIO
verder een artikel over Belle van
Zuylen en een terugblik op de
examens van dit jaar.

'Wat is er mooier dan lekker lezen
en toch aan geschiedenis doen?',
vraagt Anton van Hooff aan het
einde van zijn 'Boek van de
maand'-artikel. Niets, zou ik
zeggen. En zeker niet als die
vraag gesteld wordt naar
aanleiding van de in de eerste
eeuw voor Christus spelende
serie misdaadromans van
Steven Saylor. 'De Kleiolezer die
in de komende zomer op een
zonnig strand wordt gezien met
een boek van Saylor, hoeft zich
werkelijk nergens voor te
schamen', staat er ook nog.
KLEIO als een soort
vakantieman, met goede tips!
Veel leesplezier en een prettige
vakantie toegewenst.

Wim Rongen

Redactie

W.G.J. Rongen, voorzitter,
Joris Ivenslaan 9,
1325 LV Almere.
Tel. 036 - 535 48 43.

J. Trippenzee, secretaris,
Vesuvius 74,
3524 WX Utrecht.
Tel. 030 - 280 05 43

R.P. Slotboom,
Hazenhof 54,
3451 LL Vleuten.
Tel. 030 - 677 40 61.

B. Engbers,
Louise Kerlinghof 8,
3571 TR Utrecht.
Tel. 030 - 272 4010.

J.L.G. van Oudheusden,
Massenetstraat 21,
5144 WP Waalwijk.
Tel. 0416 - 33 74 30.

H.S.J. Jansen,
Hatertseweg 463,
6533 GH Nijmegen.
Tel. 024 - 355 34 84.

Mw. C. van Boxtel,
Evieveld 6,
5422 AK Gemert.
Tel. 0492 - 36 11 36.

H.F. Oattes,
Roerdomp 80,
3641 TK Mijdrecht.
Tel. 0297 - 28 11 97.

Mw. T. Bogaerts,
eindredactie,
Omloop-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 030 - 688 35 76
Fax 030 - 688 84 59

ISSN 0165-6449

Wilt u artikelen voor Kleio toe-
sturen aan de secretaris van
de redactie. Berichten voor de
Kleio-krant, aktualiteiten,
mededelingen van commissies,
aankondigingen en brieven
kunnen rechtstreeks naar de
eindredacteur.

In dit nummer

- 2 *De geschiedenis van de omgeving als factor in het onderwijs*
De eigen omgeving als historische informatiebron
Hans van der Linde
De eigen omgeving is bekend en vertrouwd terrein. Bij het duidelijk maken van moeilijke zaken in het verleden kan je er aanknopingspunten vinden, waarop je kunt doorbouwen.
- 7 *Handleiding voor het maken van een lessenserie*
Veranderingen in de stad
Esther Koops
'In hoeverre is je eigen stad veranderd in de periode 1900 tot 19nu?'
Dat is de vraag die leerlingen van het Werkman College in Groningen moesten beantwoorden met behulp van een aangepast archief in de klas.
- 14 *De omgeving op oude en nieuwe kaarten*
Rotterdam als voorbeeld
Willem Janssen
Door het vergelijken van kaarten kunnen leerlingen heel wat te weten komen over hun eigen omgeving. Hier leest u hoe ze dat op de Roncalli Mavo doen.
- 18 *Een bijzondere stadswandeling*
Van Joke Smit school tot Dam
Iet Attema
In een gezamenlijk project met aardrijkskunde werken de leerlingen van de Joke Smit School voor Volwassenen in Amsterdam aan een 'boek' over de stad. Iedereen werkt een eigen onderwerp uit en vertelt het verhaal tijdens de rondleiding.
- En verder*
- 22 *Belle van Zuylen: een portret*
24 *Het examen van 1997*
32 *Boek van de maand*
34 *Boeken*
39 *Kleiokrant*

De geschiedenis van de omgeving als factor in het onderwijs

Hans van der Linde

De eigen omgeving als historische informatiebron

In zijn inleiding tijdens de didactiekconferentie 'Locale geschiedenis is wereldgeschiedenis' ging Hans van der Linde in op de vraag waarom de eigen omgeving bij het geschiedenisonderwijs betrokken zou moeten worden en welke mogelijkheden hij daartoe ziet. Het onderstaande artikel is een samenvatting van deze inleiding.

Al sinds Adam en Eva hebben mensen iets met hun omgeving. De omgeving is de plaats waar mensen worden geboren, waar zij worden opgevoed, waar zij kennis maken met de boom van goed en kwaad, waar zij vriendschappen sluiten en deel uitmaken van een gemeenschap die hen vormt. Sommigen blijven hun hele leven in hun geboorteplaats wonen. Anderen ontsnappen zodra zij de kans krijgen. Weer anderen keren later terug. Het dorp, de stad of streek waar men geboren is, uiterlijk en taal zijn voor veel mensen medebepalend voor hun gevoel van identiteit of de identiteit die zij door anderen aangemeten krijgen. De omgeving is ook de plaats waar mensen uit andere landen en streken integreren en zich de geldende cultuur al dan niet eigen maken.

Voor veel leerlingen gaat geschiedenis over ouwe koeien en dooie kerels die niets met hun eigen leven te maken hebben. De socioloog Van Doorn heeft ooit eens de opmerking gemaakt dat geschiedenis eigenlijk iets voor bejaarden is¹. Want alleen wie ouder is kan terugkijken en zich verbazen, heeft voldoende ervaringskennis om te vergelijken en te relativeren. Maar de jeugd kijkt vooruit. Geschiedenis is het verhaal van de vorige generatie waartegen zij zich verzet. Waartegen zij zich moet verzetten om zich vrij te kunnen maken voor een eigen toekomst. De eigen omgeving daarentegen is bekend en vertrouwd terrein. Bovendien biedt hij concrete aanknopingspunten met het verleden. Het is de wereld in een waterdruppel.

Beeldvorming

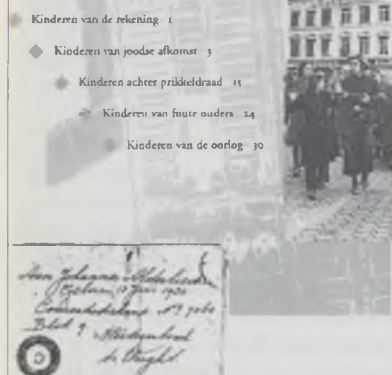
Een leerling is geen onbeschreven blad. In hun eigen omgeving, hun milieu, hebben zij al beelden van heden en verleden opgebouwd. Daarin spelen kennis en emotie een belangrij-

ke rol. Het is de taak van het geschiedenisonderwijs om dergelijke beelden van het verleden en het heden in hun onderlinge samenhang uit te breiden en te nuanceren. Daarbij moet aansluiting worden gezocht bij de al aanwezige kennis en emotie. Geschiedenismethoden bieden wel een zeker overzicht maar dat is doorgaans abstract: mensen van vlees en bloed zijn uit het overzicht verdwenen. De omgeving daarentegen is te gebruiken als een primaire historische informatiebron. We vinden er materiële sporen van het verleden in archieven, musea, de gebouwde omgeving en het landschap, maar ook de immateriële sporen zoals gewoonten en gebruiken, normen en waarden. In de omgeving, de fysieke ruimte en de bronnen die erop betrekking hebben, schuilt de mogelijkheid om voorbij mensen weer tot leven te brengen. Juist de reacties van mensen op hun tijd, op hun omgeving, op hun eigen levensvragen in het verleden bieden de mogelijkheid tot spiegeling, tot reflectie en tot bestaansverheldering.

Hans van der Linde is educatief medewerker van de Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening en voorzitter van het Landelijk Overleg Omgevingsgeschiedenis.

Op hoog bevel van elders

Kinderen en het Kamp Vught 1943 - 1945

Voor beeldvorming is niet alleen aangeboden kennis belangrijk, maar ook de wijze waarop en de plaats waar deze kennis verworven wordt. Confrontatie met het verleden 'in het echt' biedt mogelijkheden voor beeldvorming waar onderwijs uitsluitend in de klas tot op zekere hoogte slechts een surrogaat kan zijn.

Geschiedenis in het onderwijs is dienstbaar aan de opvoeding en de ontwikkeling van leerlingen. Althans zo interpreter ik de algemene doelstelling van de basisvorming. Het gaat daarbij om leerlingen die inzicht verwerven in de betekenis van historisch gegroeide maatschappelijke verschijnselen, ontwikkelingen en vraagstukken voor hun eigen leven. Het gebruik van de eigen omgeving als historische informatiebron kan daar naar mijn mening een wezenlijke bijdrage aan leveren.

Fanny Philips

Bij wijze van voorbeeld neem ik u even mee naar de geschiedenis van uw eigen omgeving voor de komende twee dagen. De omgeving van Huize Bergen in Vught².

Wanneer u bij de uitgang van het terrein rechtsaf gaat en de A2 oversteekt, vindt u aan uw linkerhand het huis Muizerik. In 1940 woont hier Fanny Philips met haar ouders, broer en zus. Fanny is dan zeventien jaar en volgens jongens uit die tijd een uitzonderlijk mooi meisje. Fanny gaat naar school op het Mariaalyceum in 's-Hertogenbosch. Net als alle andere scholieren heeft zij daar haar vrienden en vriendinnen.

Maar op 16 augustus 1941 ontvangt haar school een circulaire van het ministerie van Opvoeding Wetenschap en Cultuurbescherming. Alle joodse

leerlingen die ingeschreven staan moeten worden aangemeld. De ingevulde lijst wordt drie dagen later verstuurd. Fanny Philips staat erbij.

Wat Fanny vervolgens is overkomen weten we grotendeels van haar zelf. Zij schreef vaak aan haar vriendin Ans Schreurs die op kostschool zat. De briefwisseling begint op 21 april 1942 wanneer Fanny schrijft dat haar ouderlijk huis wordt gevorderd door de Duitsers.

Tussen de bakvissenpraat van twee vriendinnen door lezen we hoe het net zich langzaam maar zeker om Fanny sluit. Verordeningen beperken haar bewegingsvrijheid. Radio's en fietsen moeten worden ingeleverd. Het contact met vrienden en vriendinnen komt onder druk te staan. Fanny kan geen kant meer op en wordt gek van verveling. Alleen Ans blijft haar vriendin trouw hoewel vader Schreurs bezwaar heeft tegen de vriendschap van zijn dochter.

In een van haar brieven aan Ans schrijft Fanny: *'Ik moet jou bedanken voor de vele dagen dat je me gezelschap hebt gehouden en met me mee ging om boodschappen te doen. Dat zal ik nooit vergeten.'*

Op 10 april 1943 moeten alle Joden zich in het kamp Vught hebben gemeld. De familie Philips weet uitstel te krijgen. In die dagen komen duizenden joden uit verschillende delen van het land op het station in Vught aan. Als vrijwilligster helpt Fanny deze mensen met het sjouwen van hun bagage. De gevangenen in kamp Vught krijgen voedselpakketten van het Rode Kruis. Deze en andere hulpacties worden geleid door mevrouw van Beuningen die hier in Huize Bergen woont. Maar ook Huize Bergen wordt door de Duitsers gevorderd. Het wordt het hoofdkwartier van generaal Kurt Student die de weerstand tegen de geallieerde luchtaanvallen moet coördineren. Hier in huis krijgt hij de plannen van de operatie Market Garden onder ogen die op het lichaam van een neergestorte piloot zijn gevonden. Het is aannemelijk dat deze informatie het verloop van de operatie Market Garden en dus van de bevrijding heeft beïnvloed.

Maar Fanny Philips zou de bevrijding niet meemaken. Haar laatste brief aan Ans schrijft zij op 25 juni 1943. Twee en een halve maand later sterft zij in Auschwitz.

Waarde

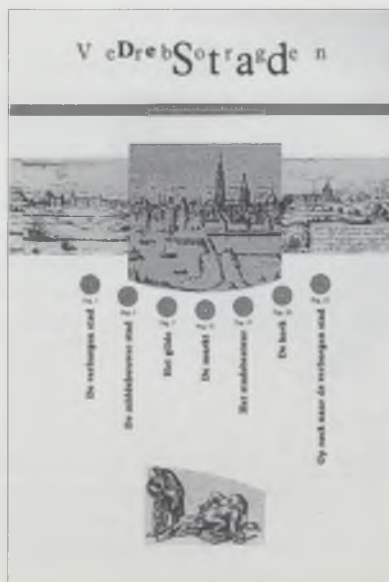
Leerlingen leven in een omgeving die een historische dimensie heeft, maar zij zijn zich daarvan zelden bewust. Het decor van Fanny's leven in Vught bestaat nog steeds. Haar geboortehuis, het station, het kamp Vught en Huize Bergen staan hier als stille getuigen. In het archief liggen de bewijzen van haar bestaan. Na meer dan vijftig jaar heeft Ans de brieven van Fanny nog steeds in haar bezit.

Inhoudelijk sluit deze persoonlijke geschiedenis aan bij de kerndoelen met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog. Er is ook de mogelijkheid om aansluiting te zoeken bij de kerndoelen voor wat de vaardigheden betreft. Zeker wanneer het archief, het lokale museum of het Nationaal Monument Kamp Vught als informatiebron door leerlingen worden gebruikt.

Door confrontatie met het verleden in de eigen omgeving komt het verleden 'dichterbij'. Met behulp van bronnen in en uit de omgeving worden abstracte begrippen als discriminatie en deportatie concreet. Door identificatie met een historische persoon wordt inleving mogelijk en krijgen normen en waarden als onvoorwaardelijke vriendschap gestalte.

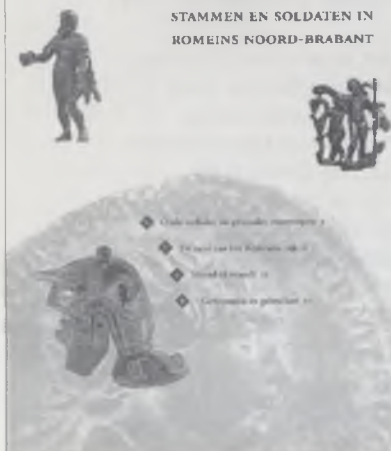
Samenwerking

Er zijn vele mogelijkheden om de geschiedenis van de eigen omgeving in het onderwijs te betrekken. Exemplarisch, thematisch, chronologisch of met het accent op onderzoeksvaardigheden. Er is een grote variëteit aan onderwerpen tussen prehistorie en

Aan de rand van het Romeinse Rijk

STAMMEN EN SOLDATEN IN
ROMEINS NOORD-BRABANT

contemporaine geschiedenis denkbaar. Een heel scala van bronnen staat tot uw beschikking: van archeologische opgravingen, voorwerpen, gebouwen, tot en met archiefstukken en personen. De wijze waarop de leerlingen met de geschiedenis van de omgeving in contact gebracht kunnen worden loopt uiteen van een gekopieerd archiefstuk in de klas tot en met diverse vormen van veldwerk op locatie.

De manier waarop de omgeving met en door de leerlingen kan worden ontsloten is een keuze van de leerkracht. Naast de mogelijkheden zijn echter minstens zoveel beperkingen van inhoudelijke en praktische aard op te noemen. Natuurlijk is er tijdgebrek, zijn er kwesties van inpassing in het leerplan, spelen afstand en bereikbaarheid een rol en beperkt de schoolorganisatie de mogelijkheden. Bovendien heeft lang niet iedere omgeving evenveel te bieden. Ik wil deze problemen geens-

zins bagatelliseren. Maar dat iedere omgeving tenminste iets te bieden heeft, staat voor mij als een paal boven water.

Het werken met de omgeving als historische informatiebron is arbeidsintensief. Het veronderstelt onderzoek en bewerking van bronnen om ze voor leerlingen toegankelijk te maken. Voor een individuele docent is dat bijna niet te doen.

Een docent hoeft mijns inziens ook niet alles alléén te doen. Er is materiaal en expertise in culturele instellingen als musea, archieven en historische verenigingen. Samenwerking met dergelijke instellingen ligt dan ook voor de hand.

Doorslaggevend voor een goede samenwerking tussen school en archief of museum is het besef dat archief- of museummedewerkers en leerkrachten beschikken over verschillende specialisaties die elkaar aan kunnen vullen.

Archief- en museummedewerkers zijn in de regel niet onderwijskundig of didactisch geschoold, terwijl leerkrachten specifieke kennis over de omgeving en de bronnen ontberen.

In de samenwerking met culturele instellingen zouden leerkrachten een centrale rol moeten spelen. Zij weten als het goed is, wat zij willen en wat hun leerlingen aan kunnen. Zij kunnen helderheid verschaffen omtrent leerdoelen, zowel met betrekking tot kennis als tot historische vaardigheden. Musea en archieven kunnen binnen dit kader hun bronnen en expertise inzetten. Zo kan zich een doelgerichte samenwerking ontwikkelen.

De tijdsinvestering die dit van school, archief of museum vraagt kan een groter rendement krijgen wanneer de samenwerking op lokaal niveau een meer structureel karakter krijgt. Bijvoorbeeld wanneer vertegenwoordigers van verschillende geschiedenissecties in samenwerking met archief of museum gezamenlijk bronnenmateriaal samenstellen en bewerken of onderzoeksprogramma's ontwikkelen. Vele handen maken licht werk. Zo kunnen scholen, archieven en musea elkaar op lokaal en regionaal niveau versterken.

In dit verband wil ik u graag wijzen op de provinciale steunfuncties voor musea en regionale geschiedbeoefening. In iedere provincie opereren museumconsulenten. Zij zijn een belangrijk contactpunt wanneer het gaat om musea in uw regio. Hetzelfde geldt voor de consulenten voor lokale

en regionale geschiedbeoefening. Zij onderhouden contacten met historische verenigingen en heemkundekringen, archieven en andere relevante instellingen. Zij kunnen u behulpzaam zijn bij het doorverwijzen naar de personen en instellingen die u zoekt.

Het gebruik van de omgeving zelf en de bronnen in archieven, musea en andere instellingen die erop betrekking hebben, leiden tot een zinvolle verrijking van het geschiedenisonderwijs. Daarmee wordt recht gedaan aan gestructureerde en gedetailleerde beeldvorming van het verleden en het heden en dus aan de historische vorming van leerlingen. Bovendien wordt het geschiedenisonderwijs zo (ook voor u) nog leuker.

Noten

1. J.A.A. van Doorn, 'Historisch besef is voor bejaarden' in: *HP/De Tijd* 15-1-1993.
2. De geschiedenis van Fanny Philips is terug te vinden in de lesbrief *Op hoog bevel van elders. Kinderen en het Kamp Vught 1943 - 1949* (Stichting BRG, Den Bosch, tel. 073-6146193) 33 blz., prijs f5,-. Bij de BRG kunt u ook informatie krijgen over de andere lesbrieven die bij dit artikel zijn afgedrukt.

Zij telt voor twee

Vrouwenarbeid

Wat is dat, wat is dat?

Pag. 1

Zij staat haar mannetje

Wat is dat, wat is dat?

Pag. 2

Gelijke rechten, gelijke plichten

Wat is dat, wat is dat?

Pag. 3

HANDIG!

Voor informatie op het gebied van regionale en lokale geschiedenis kunt u terecht bij de provinciale consultants. Zij kunnen u ook in contact brengen met plaatselijke historische verenigingen en amateur-historici.

Stichting Regionale Geschiedbeoefening Noord-Holland

K. Bossaers
Postus 5212
2000 GC Haarlem

Project Geschiedbeoefening Zuid-Holland

J. Brugman
Postbus 448
2501 CK Den Haag

Stichting Kunst en Cultuur Overijssel

G. Buist
Jacob Catsstraat 25
8023 AE Zwolle

IJsselacademie

F. Peereboom
Postbus 244
8260 AE Kampen

Stichting Geschiedbeoefening Zeeland

A. de Klerk
Park Overwater 5
4335 BJ Middelburg

Provinciaal Historicus Drenthe

M. Gerding
Postbus 174
9400 AD Assen

RU Groningen

K.G. Lugtenborg
Oude Kijk in 't Jatstraat 26
9712 EK Groningen

Limburgs Geschiedkundig Genootschap

L. van Basten Batenburg
Venloseweg 96
5936 GV Tegelen

Fryske Akademie

P. van der Meer
Postbus 54
8900 AB Leeuwarden

Sociaal-historisch Centrum Flevoland

D.J. Wolfram
Postbus 73
8200 AB Lelystad

Stichting Brabantse Regionale Geschiedenis

J. van Oudheusden
Postbus 1104
5200 BD Den Bosch

Gelders Oudheidkundig Contact

B. van Straalen
Postbus 4040
7200 BA Zutphen

Stichting Stichtse Geschiedenis

F. Vogelzang
Mariaplaats 23
3511 LK Utrecht

Voor informatie over educatieve projecten van musea is er het Landelijk Contact van Museumconsultanten met in iedere provincie een vertegenwoordiger.

Groningen

Mw. M. Albers
Federatie van Musea in de provincie Groningen
Lopende Diep 8
9712 NW Groningen
Tel. 050 - 313 0052

Friesland

H. de Haan
Federatie van Friese Musea en Oudheidkamers
p/a Fries Museum
Postbus 1239
8900 CE Leeuwarden
Tel. 058 - 213 9185

Drenthe

Drents Museum
Postbus 134
9400 AC Assen
Tel. 0592 - 31 2741

Overijssel

G. Buist
Stichting Kunst en Cultuur Overijssel
Jacob Catsstraat 25
8023 AE Zwolle
Tel. 038 - 453 7527

Gelderland

J. Trijsburg
Stichting Gelders Oudheidkundig Contact
Postbus 4040
7200 BA Zutphen
Tel. 0575 - 51 1826

Utrecht

Mw. A.L. Jordens
Federatie Stichts Cultureel Erfgoed
Mariaplaats 23
3511 LK Utrecht
Tel. 030 - 234 3880

Noord-Holland

Mw. D. Hamerlijnck
Stichting Kunst en Cultuur Noord-Holland
Postbus 5348
2000 GH Haarlem
Tel. 023 - 531 9139

Zuid-Holland

M.J.W.J. van der Sterre
Federatie Cultureel Erfgoed Zuid-Holland
Postbus 448
2501 CK Den Haag
Tel. 070 - 362 4121

Zeeland

W.H.P. Scholten
Zeeuwse Museumstichting
Postbus 378
4330 AJ Middelburg
Tel. 0118 - 63 9955

Noord-Brabant

E.J.A.V. Verschuuren
Brabantse Museumstichting
Ringbaan-Oost 8/17
5013 CA Tilburg
Tel. 013 - 535 5565

Limburg

P. Fransman
Stichting Symbiose: Afd. Kunst en Cultuur
Capucijnenstraat 98
6211 RT Maastricht
Tel. 043 - 325 6767

Voor algemene informatie op het gebied van volkscultuur en regionale geschiedenis kunt u terecht bij het

Nederlands Centrum voor Volkscultuur

A. Th. van der Zeijden
Lucas Bolwerk 11
3512 EH Utrecht
Tel. 030 - 2319997

Met dank aan Fred Vogelzang van de Stichting Stichtse Geschiedenis en Wim Scholten, de provinciaal museumconsulent van Zeeland.

De aanpak van onderzoek in de eigen omgeving

ALGEMENE LITERATUUR

De NOT zond in 1995 een serie uit 'Milieu heeft geschiedenis', waarin jongeren onderzoek deden in hun eigen omgeving naar de historische achtergronden van een milieu-onderwerp.

De bijbehorende docentenhandleiding door Martin Bosch, Kees Bogaerts en Dirk van der Veen geeft uitgebreide informatie hoe een leraar een dergelijk onderzoek op kan zetten en het kan begeleiden en bijsturen. In het maart-nummer van KLEIO van 1995 was een artikel opgenomen over dit project. Voor informatie kunt u bellen naar de NOT.

In 1995 verscheen bij uitgeverij Coutinho *Praktische didactiek voor omgevingsonderwijs* onder redactie van Leon Vankan.

Behalve hoofdstukken over omgevingsonderwijs in het algemeen bevat deze bundel enkele artikelen van Wim Kattenberg over omgevingsgeschiedenis.

Te bestellen bij de boekhandel.

De SLO en de Rijksdienst voor Monumentenzorg hebben een brochure uitgegeven om leraren die zich met omgevingsgeschiede-

nis gaan bezig houden ondersteuning te bieden. Praktisch en doelgericht worden de stappen aangegeven die een leraar/zelfstandig werkende leerling bij onderzoek in de eigen omgeving moet zetten.

Voor informatie: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Afd. Communicatie, Postbus 1001, 3700 BA Zeist.

Verder verscheen bij de SLO de docentenmap *Onderzoek leren doen bij geschiedenis*, waarin uitgebreid wordt aangegeven hoe een onderzoek aangepakt kan worden. De werkwijze wordt in drie uitgebreide lespakketten toegepast. Deze gaan uiteraard niet over omgevingsgeschiedenis, daarvoor moet u plaatselijke gegevens aandragen, maar de manier van werken wordt er duidelijker door. U kunt de leerlingen (en uzelf) laten oefenen met deze werkwijze.

Compleet met kopieerbare werkbladen voor leerlingen. Te bestellen bij de SLO.

En natuurlijk ontving uw school in 1996 de uitgave van het CITO *Richtlijnen voor de beoordeling van onderzoek in de eigen omgeving*, als bijlage bij de afsluitingstoetsen basisvorming 1996. Ook hierin wordt ingegaan op de opzet en uitwerking van een onderzoek.

In al deze uitgaven wordt informatie gegeven over het opzetten van een onderzoek, het begeleiden van leerlingen, het bijsturen en beoordelen van het resultaat en zijn kopieerbare werkvel-

len opgenomen. Afhankelijk van de omvang van de publicatie worden een of meer voorbeelden gegeven. Overigens is het meeste van dit materiaal gericht op de basisvorming.

Interessant om eens te bekijken is het CSE-katern 'Onderzoek in de eigen omgeving' voor het vak aardrijkskunde uit de katernen reeks 'Wereld in werking' van Malmberg voor vbo/mavo. Het is een leerlingenkatern met werkboekje. Zeker wanneer u, zoals in dit nummer van KLEIO op de Joke Smit School gaat samenwerken met aardrijkskunde, vindt u hierin goede aanknopingspunten.

De reader die is samengesteld ten behoeve van de didactiekconferentie over Omgevingsgeschiedenis en waaruit voor dit nummer van KLEIO de drie algemeen toepasbare bijdragen zijn genomen, kunt u nog bestellen door f25,- over te maken naar postgirorekening 1416789 ten name van Louis Nolet in Nijmegen. Doe dat uiterlijk voor half augustus. Het bestelde aantal wordt dan gereproduceerd en toegestuurd. Zorgt u er vooral voor dat u uw naam en adres vermeldt!

Praktische
voor

PRAKTISCHE DIDACTIEK OMGEVINGS-ONDERWIJS

de eigen omgeving
in mens- en maatschappijvakken
van de basisvorming

COU-
TINHO

Leon Vankan (red.)

V **eranderingen in de stad**

Voor veel mensen is het regionale verleden niet bepaald het meest bruisende onderwerp van de geschiedenis. Allerlei visioenen van 'oma vertelt', plaggenhutten, bruine bonen met spek, zorgen ervoor dat niet veel docenten zich met omgevingsgeschiedenis bezig houden. De regio is iets voor mensen in de VUT.

Dit was tot vorig jaar mijn mening over omgevingsgeschiedenis. Ik was dan ook niet overweldigend enthousiast toen ik tijdens mijn afstuderen in de richting van de regionale geschiedenis gestuurd werd. Mijn stagedocente was geïnteresseerd geraakt na de lezing van Pim Kooij op de VGN Didactiek-conferentie in januari 1996 en zij stelde voor een lessenserie te maken aan de hand van een regionale amateurfilm. Dat is materiaal waarmee in het onderwijs nog niet zoveel wordt gewerkt, maar dat bijzonder veel mogelijkheden zou kunnen bieden. Dit was voor mij het moment waarop er een hele nieuwe wereld open ging, de wereld van mijn eigen omgeving, de wereld van het 'Groningse'.

Het materiaal

Wanneer je gericht gaat zoeken naar boeken over de geschiedenis van je eigen regio, dan blijkt dat het niet stopt met vijf of tien stuks. Planken vol zijn er geschreven en hoe klein het dorp ook lijkt, des te groter is soms haar verleden. En vraag je hulp in de

omgeving, dan blijkt dat de buurvrouw, of haar oude tante, op zolder nog een schat aan informatie heeft liggen. Echter, in mijn geval zou het centrale punt van de les een regionale amateurfilm zijn. Hoe moest ik daaraan komen? Ik vroeg het Gronings Audio Visueel Archief om hulp. Daar zaten immers dé kenners. Een telefoontje was genoeg om mijn ideeën uit te leggen: 'Een amateurfilmpje over de stad Groningen en het liefst over de binnenstad'.

De keuze was 'beperkt', over de binnenstad had men 'slechts' twee filmpjes. Ik mocht zelf kiezen. Er waren ook nog wel films over de Vuilnisophaaldienst, het openbaar vervoer, de oorlog in de binnenstad ... etcetera. Na een half uur stond ik op de stoep met een film en een hoofd vol nieuwe ideeën.

Om eerlijk te zijn moet ik zeggen dat ik persoonlijk niet zo veel op had met archieven. Geef mij maar een boek, daar wordt de informatie je duidelijk, helder en gestructureerd aangeboden. De literatuur met elkaar vergelijken, de belangrijkste zaken eruit halen ... en het grove, ruige onderzoekswerk is al voor je gedaan. Echter, het archief bleek een docentenparadijs vol bron-

materiaal te zijn, met foto's, kaarten en krantenartikelen. En daarnaast bleken de archivariissen bijzonder behulpzaam bij het zoeken naar een weg in deze bronnenberg. Uiteraard spreek ik over onbewerkte bronnen, bronnen waar nog vragen bij gemaakt moeten worden, die nog 'leerlingklaar' gemaakt moeten worden. Het grote voordeel ervan is dat je als docent het materiaal geheel volgens je eigen ideeën kunt bewerken en daarnaast zijn de bronnen nieuw en verrassend voor de leerlingen.

De lessen

Bij omgevingsgeschiedenis wordt meestal gedacht aan lessen buiten het lokaal. De lessenserie die ik wilde maken moest te gebruiken zijn 'in het lokaal'. Dat vergt minder organisatie vooraf. Een excursie moet van te voren gepland worden, afspraken moeten gemaakt worden en het rooster moet gewijzigd worden.

Daarnaast verliest een docent het overzicht over zijn klas wanneer de leerlingen in groepjes 'op pad gaan'. Waar zijn ze? Werken ze wel? En wat als er iets gebeurt?

Om de controle en het overzicht te behouden kan het in de klas halen van de eigen omgeving een oplossing zijn.

Doordat er een overvloed aan plaatselijk materiaal beschikbaar was, is de lessenserie over de veranderingen in de Groningse hoofdstad uitgebreider geworden dan ik in eerste instantie van plan was. Het project bestaat nu uit zes lessen. De regionale amateurfilm uit 1940 is niet, zoals ik eerst dacht, het centrale punt van de lessenserie geworden. De film wordt uiteraard wel gebruikt. Enerzijds om de leerlingen de continuïteit en discontinuïteit van de stad te laten zien: welke gebouwen zijn er veranderd? Wat is er in de stad hetzelfde gebleven?

Anderzijds is de film gebruikt om het analyseren van beeldmateriaal te oefenen. Welke beelden toont de filmmaker wel, en welke niet? Met welk doel is de film gemaakt? Waaraan kun je dat zien?

Centraal in de lessenserie staat nu een bronnenonderzoek. Hierbij doen de leerlingen in groepjes een onderzoek met behulp van foto's en krantenartikelen. Het richt zich op de veranderingen in het openbaar vervoer, het werken in de stad, de gebouwen aan de Grote Markt en de grootte van de stad. Het

Het reinigingsbedrijf (1950).

bronnenmateriaal moeten ze als 'echte historici' verwerken tot een verslag van twee kantjes A4 en een mondelinge presentatie.

De leerlingen

Ten aanzien van mijn enthousiasme over lokale en regionale geschiedenis was de reactie van de leerlingen door-

slaggevend. Was ik zelf lange tijd sceptisch geweest over 'omas's geschiedenisverhaal', de leerlingen reageerden enthousiast. Misschien niet alleen omdat het over hun eigen omgeving ging, maar ook omdat dit onderwerp buiten de reguliere zaken in het boek viel. Het materiaal was nieuw, was anders, evenals de werkvorm waarbij ze groepsgewijs problemen moesten oplossen en onderzoek moesten verrichten.

Al het bronnenmateriaal bleek door de leerlingen in een helder kader te plaatsen te zijn. Omdat de huidige stads-situatie bekend is, vonden ze het niet moeilijk om zichzelf met behulp van een foto of een krantenartikel te verplaatsen naar dezelfde plek in de stad vijftig of tachtig jaar eerder.

Tenslotte

In het geschiedenisonderwijs worden vele uiteenlopende onderwerpen behandeld. Tijdens de basisvormingsjaren racen de leerlingen als waren zij formule-1 coureurs door het verleden en leren zij lang verdwenen beschavingen kennen. Vreemd eigenlijk dat er weinig of geen aandacht wordt besteed aan de geschiedenis van de directe omgeving. Ligt dit zo dichtbij dat we er overheen blijven kijken?

Zoeken in het archief.

De lessenserie

De lessenserie 'Veranderingen in de stad' is bedoeld voor leerlingen uit het derde en eind tweede jaar van de basisvorming. De leerlingen kunnen dan denken in tijdsdimensies en beschikken over een chronologisch overzicht van het verleden. Verder hebben zij enige ervaring opgedaan met zelfstandig onderzoek op kleinere schaal.

*Stoomsmederij (1911).
Twee toeschouwers
gluren links op de foto
om het hoekje van de
deur.
Fotograferen was iets
bijzonders in 1911.*

Lesdoelen

De lesdoelen vallen uiteen in drie verschillende onderdelen: de vakspecifieke doelen, de algemene (vakoverstijgende) doelen en de cognitieve doelen.

vakspecifieke doelen

Uit Domein A van de basisvorming:

- De leerlingen moeten oorzaken en gevolgen van veranderingen kunnen onderscheiden.
- De leerlingen moeten continuïteit en discontinuïteit in de geschiedenis van Groningen kunnen herkennen.
- De leerlingen moeten met behulp van een overzichtelijke hoeveelheid (historische) bronnen informatie kunnen ordenen.

Uit Domein B van de basisvorming:

- Kennis en inzicht in de economische structuur van de regionale samenleving in het verleden, in sociale verhoudingen binnen de samenleving alsmede de ontwikkeling die in de loop van de tijd hierin heeft plaatsgevonden.

algemene vaardigheidsdoelen

- De leerlingen moeten in het kader van interactief leren, samenwerken aan opdrachten.
- Het kunnen schrijven een taalkundig voldoende verslag.
- Het voor de klas kunnen presenteren van een onderzoek.

cognitieve doelen

De cognitieve doelen zal de docent zelf moeten bepalen. Het uiteindelijke cognitieve doel van mijn lessenserie is dat de leerlingen de hoofdvraag 'In hoeverre is de stad veranderd in de 20e eeuw?' kunnen beantwoorden.

De opzet

De lessenserie 'Veranderingen in de stad' bestaat uit zes lessen met als hoofdvraag:

'In hoeverre is de eigen stad (omgeving) veranderd in de periode 1900 tot 19nu?'

Deze vraag zal aan het eind van de lessenserie beantwoord kunnen worden door de leerlingen.

Toetsing

De docent kan het huiswerk van de afgelopen lessen beoordelen, maar de totale toetsing kan ook bestaan uit de volgende onderdelen:

- het groeps cijfer voor de presentatie en het geschreven werk
- een individueel cijfer voor het antwoord op de afsluitende hoofdvraag.

Les 1

De eerste les bestaat uit het lezen van een algemeen stukje tekst over de stad en de veranderingen door de tijd heen. De leerlingen moeten hierbij enkele vragen beantwoorden. De meeste leerlingen weten weinig tot niets over hun stad of regio. Het doel van de tekst is om eenzelfde basiskennis bij de leerlingen aan te brengen waarop in volgende lessen verder gebouwd kan worden.

Het materiaal

Het stukje tekst kunt u zelf schrijven met behulp van verschillende boekjes die er zijn over de geschiedenis van uw stad of omgeving. Soms bestaat er al een geschikte kant en klare tekst om over te nemen. De vragen bij de tekst maakt u uiteraard zelf.

Lesdoelen

Het aanbieden van basiskennis over de geschiedenis van de stad met behulp van een tekst.

Werkvormen

Het zelfstandig lezen van de tekst en maken van de bijbehorende invuloefening en vragen.

Docentactiviteit

De docent vertelt inleidend over het doel van de lessenserie. De tekst voor leerlingen kan naar keuze individueel of klassikaal gelezen worden. Tijdens de les kunnen nog enkele antwoorden op de vragen behandeld worden. De overige opdrachten krijgen de leerlingen mee als huiswerk, ze moeten aan het begin van de volgende les ingeleverd worden.

Leerlingactiviteit

De leerlingen lezen de tekst. De vragen worden individueel gemaakt.
Huiswerk: de vragen en opdrachten afmaken en de antwoorden aan het begin van de volgende les inleveren bij de docent.

Les 2

Vertoning van de film - bij voorkeur twee keer.
Oude films zullen vaak geen eigen geluid hebben. Dat is in dit geval een voordeel. De docent kan zelf uitleg geven bij de beelden en de leerlingen worden niet afgeleid door eventueel storend commentaar. De film is immers niet gemaakt met uw doel voor ogen.
Aan te raden is om zelf van te voren de film een paar keer te bekijken. Er vallen dan steeds meer details op.

Het materiaal

U heeft een regionaal filmpje gevonden van niet langer dan zo'n 15 minuten. De vragen bij de film moet u zelf maken. Deze kunnen betrekking hebben op de inhoud van de film (wat zie je), de opbouw van de film of het doel waarmee de film gemaakt is.

Lesdoelen

Het doel van de les is het visualiseren van het verleden van de stad of omgeving door middel van een regionale film. Daarnaast heeft de les als doel het analyseren van de inhoud, de opbouw en het doel van deze regionale filmer(s).

Wervormen

Klassikaal bekijken van de film, individueel maken van de vragen bij de film.

Docentactiviteit

De docent toont de film en geeft hierbij eventueel commentaar. De eerste keer kijken de leerlingen alleen maar, de tweede keer moeten enkele vragen beantwoord worden. Voorbereiding van de volgende les: de docent bedenkt of hijzelf onderzoeksgroepjes zal maken, of dat over zal laten aan de leerlingen, en kopieert de werkbladen voor de verschillende onderzoeksgroepen.

Leerlingactiviteit

De leerlingen leveren hun huiswerk in.
Samen kijken ze naar de film, ze luisteren naar het commentaar van de leraar en maken vervolgens de vragen. Deze worden na de film behandeld.

Les 3 en 4

Tijdens deze twee lessen gaan de leerlingen zelfstandig aan het werk met opdrachten, die door de docent gemaakt zijn. De klas wordt verdeeld in groepjes met ieder een eigen onderzoeksonderwerp. Deze zijn uit de film van les 2 gehaald. Ze zijn dus afhankelijk van wat de film te bieden heeft. Hierbij moet wel gezegd worden dat niet ieder onderwerp dat u kiest per se uitgebreid aan de orde hoeft te zijn geweest. Een shot van bijvoorbeeld een bus of tram is al genoeg om het onderwerp 'openbaar vervoer' te introduceren.

De leerlingen beantwoorden met behulp van twee archieven, een fotoarchief en een geschreven bronnenarchief (bijv. krantenartikelen), een onderzoeksvraag met deelvragen die de docent heeft opgesteld. De archieven zijn uiteraard zo samengesteld dat de leerlingen de continuïteit en de discontinuïteit van hun onderwerp erin kunnen ontdekken. Naast het combineren van de bronnen kan ook de waarde of de inhoud van de bronnen door de leerlingen onderzocht worden.

Als voorbeeld 'openbaar vervoer': u zorgt dat er in het fotoarchief foto's zijn van bussen en trams e.d. met de datum waarop de foto genomen is en indien mogelijk door wie. In het geschreven archief komen artikelen over 'de laatste trolleyrit' of 'de aanleg van de trambaan'. Door deze bronnen te combineren kunnen de leerlingen een overzicht krijgen over de ontwikkeling van het openbaar vervoer in hun stad (omgeving).

Het materiaal

Voor foto's kunt u terecht bij het archief. Men heeft daar ook de mogelijkheid om ze voor u tegen betaling te kopiëren. Het kan zijn dat er op foto's die na 1950 zijn gemaakt een copyright zit. Maar vaak gelden deze kosten niet wanneer de foto's worden gebruikt voor educatieve doeleinden.

Het vinden van geschikt krantenmateriaal is het meest tijdrovende deel van het maken van deze lessenserie. Ook hiervoor kunt u terecht op het archief. De meeste kranten geven aan het eind van het jaar een 'jaaroverzicht' van de meest belangrijke gebeurtenissen in de regio dat jaar. Dit maakt het zoeken van bronnen wat makkelijker. Ook regionale boekjes kunnen van nut zijn. Vaak staan hier leuke teksten in, die u leerlingen kunt laten gebruiken en ze geven ook data van gebeurtenissen, wat het zoeken in oude kranten weer vergemakkelijkt.

Als u het hele archief samenvoegt in een doos of kist, de foto's en de teksten nummert en in een index bijeenbrengt, maakt u het zoeken voor de leerlingen makkelijk en overzichtelijk.

Een andere tip om de lessen overzichtelijk te laten verlopen is erop te letten, bij het maken van de vragen voor de verschillende groepen, dat de inhoud/volgorde ervan niet zó is, dat al uw leerlingen tegelijk bezig zijn met zoeken in het archief. Dat voorkomt een onnodige chaos in de klas.

Voor ieder groep maakt de docent 15 à 20 vragen. Deze worden gesteld aan de hand van het bronnenmateriaal en moeten onder andere gericht zijn op continuïteit en verandering.

Lesdoelen

Het kunnen ordenen van historische bronnen, het beantwoorden van vragen die aan de bronnen gesteld worden. Het kunnen herkennen van continuïteit en verandering in de geschiedenis.

Docentactiviteit

De docent heeft enkel een procesbegeleidende rol. Wanneer de leerlingen klaar zijn met hun onderzoek moet de leraar de vragen nakijken en de slotvraag uitleiden.

Leerlingactiviteit

De leerlingen lezen de vragen en maken deze met behulp van het archief en de bijbehorende index. Hoe ze de vragen maken, of ze deze onderling verdelen of gezamenlijk beantwoorden, mogen ze zelf kiezen. Wanneer ze klaar zijn moeten ze het werk laten nakijken door de docent.

Les 5

Tijdens deze les is het de bedoeling dat de leerlingen de onderzoeksresultaten verwerken tot een verslag van 1 à 2 kantjes A4 en een mondelinge presentatie.

Het materiaal

Het verslag en de presentatie maken de leerlingen aan de hand van een blad met vragen die de docent opgesteld heeft. Deze vragen moeten de leerlingen kunnen beantwoorden met behulp van de opdrachten die zij in les 3 en 4 hebben gemaakt. Daarnaast bereiden zij een mondelinge presentatie voor van zo'n 7 minuten. Die presentatie is uiteraard klassikaal. Om de presentatie illustratief te maken zou de docent de archieffoto's op dia kunnen (laten) zetten.

Lesdoelen

De leerlingen kunnen hun onderzoeksresultaat verwerken in een schriftelijke en mondelinge presentatie.

Werkvormen

In groepjes beantwoorden van vragen, schrijven van een verslag en voorbereiden van een mondelinge presentatie.

Docentactiviteit

De docent deelt het vragenblad uit nadat hij de antwoorden van de groepen heeft gecontroleerd.

Vorbereiding voor de volgende les: zorgen voor dia's en een projector, kopiëren van de werkbladen behorende bij de presentatie.

Leerlingactiviteit

De leerlingen beantwoorden de vragen van de laatste opdracht die leidt tot het onderzoeksverslag van 1 à 2 kantjes en bereiden de mondelinge presentatie voor, indien mogelijk met illustraties op dia. Weer wordt van de leerlingen verwacht dat zij zelfstandig de taken verdelen.

Huiswerk: afmaken van het werk van les 5.

Autobus met kolenbrandergenerator (1940-1945).

*Het Scholtenshuis aan de
Grote Markt (1942).
'Victorie want Duitschland
wint voor Europa op alle
fronten!'*

Les 6

De presentaties van de onderzoeksresultaten.

Het materiaal	Alle leerlingen krijgen aan het begin van de les de vragen die de verschillende groepen in hun presentatie moesten verwerken. Deze moeten individuele leerlingen tijdens de presentatie beantwoorden. Met die antwoorden moeten de leerlingen de hoofdvraag van de lessenserie kunnen beantwoorden: 'In hoeverre is de eigen stad of omgeving veranderd in de periode 1900 tot 19nu?'. Dit doen zij individueel door een verslag van 1 A4 te schrijven.
Lesdoelen	Het mondeling kunnen presenteren van het onderzoek en een schriftelijk verslag kunnen geven van de presentaties.
Werkvormen	Klassikale presentaties van de leerlingen, geïllustreerd met dia's. De leerlingen beantwoorden tijdens de presentatie een vragenlijst.
Docentactiviteit	De docent zorgt voor een goede diaprojector en deelt de vragenlijsten bij de presentaties uit. De docent heeft een begeleidende rol.
Leerlingactiviteit	Mondelinge presentatie in groepjes van de onderzoeksresultaten. Luisteren en werkbladen met vragen over de presentaties invullen. Individueel antwoord op de hoofdvraag formuleren en de onderzoeksresultaten van de verschillende groepen daarbij gebruiken.

Rotterdam als voorbeeld

Het 'project' omgevingsgeschiedenis met oud en nieuw kaartmateriaal is ontwikkeld voor een tweede klas mavo in Rotterdam. Het is een paar keer uitgetprobeerd en bijgesteld. Met wat aanpassingen is deze opzet te gebruiken in ieder leerjaar, in iedere plaats. Door oude en nieuwe plattegronden met elkaar te vergelijken kunnen leerlingen aspecten van de historische ontwikkeling van een plaats ontdekken.

14

Eigenlijk is omgevingsgeschiedenis zo goed als onmogelijk zonder kaarten. Juist met behulp van kaarten is de geschiedenis van een plaats goed zichtbaar te maken. Aan de hand van voor leerlingen bekende plekken in stad of dorp is heel wat over de locale geschiedenis te ontdekken.

Wat ik hierbij onder 'kaarten' versta, moet ruim opgevat worden: al het topografische werk dat over een plaats beschikbaar is, oud zowel als nieuw. Nieuwe kaarten en moderne stadsplattegronden kunnen zo een belangrijk uitgangspunt zijn van lessen omgevingsgeschiedenis.

Voor- en nadelen

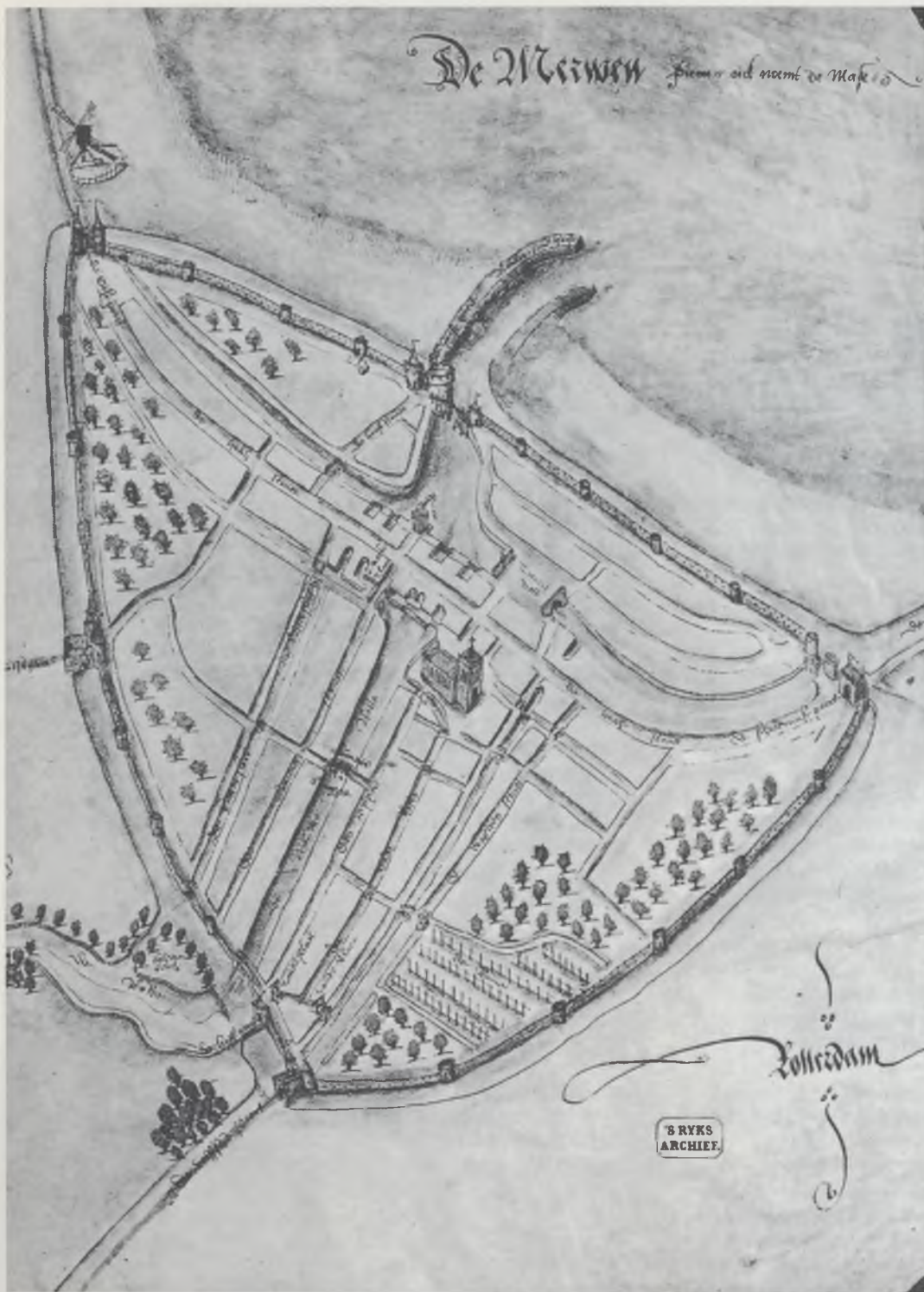
Het werken met stadsplattegronden heeft zijn voor- en nadelen. Voordat je eraan begint moet je je realiseren welke dat zijn.

Een belangrijk voordeel is dat je de klas niet uit hoeft als je aan het werk gaat met kaartmateriaal van de directe omgeving, de omgeving komt de klas in. Dus geen excursie, buitenschoolse lessen, geen ingewikkelde opdrachten buiten de klas, waar je weinig greep op hebt. Een ander voordeel is dat de taalbarrière wegvalt. Kaarten zijn visueel, bevatten nauwelijks tekst en doen een

beroep op andere vaardigheden en andere kennis. Leerlingen van alle niveaus kunnen met hetzelfde materiaal aan de slag. Werken met kaarten kan

zo een welkome afwisseling zijn op de meer traditionele lessen. Het zal duidelijk zijn dat er ook een andere kant aan de medaille zit. Voor

Plattegrond van Rotterdam (1566). Op deze kaart is de afwatering van de Rotte door een aantal sluizen in de Hoogstraat aangegeven. De Hoogstraat loopt van links boven naar rechts midden door de stad.

veel kinderen heeft een kaart niets te maken met de werkelijkheid; zij zien deze niet als afspiegeling van de ruimte waarin zij wonen. Zij kunnen de vertaalslag van een plattegrond op papier naar echte straten, gebouwen, sloten en grachten moeilijk maken. Verder is het aantal opdrachten beperkt en moet er getekend en gekleurd worden. Gezien de omvang van een eenvoudige stadsplattegrond zit je ook aan groeps- werk vast. Je laat namelijk niet straffeloos tegelijkertijd vijftientwintig plattegronden van Rotterdam in een klas uit-

vouwen (om over het opvouwen maar niet te praten).

Wat is nodig?

Wat je nodig hebt zijn een stuk of acht stadsplattegronden, zodat je de klas in groepen van drie tot vier leerlingen kan verdelen. In de boekhandel zijn die te koop. Als je er voorzichtig mee om laat gaan, doe je er jaren mee (informeer eerst of de aardrijkskundesectie ze niet al heeft). Daarnaast heb je (kopieën) van oude stadsplattegronden en/of kaarten

nodig. Van de meeste plaatsen zijn historische boekjes verschenen waarin oud kaartmateriaal is opgenomen. Een uurtje spitten in de plaatselijke bibliotheek kan al heel wat opleveren. Van grotere steden zijn er ook boekjes die ingaan op de geschiedenis van één afzonderlijke stadswijk, vaak met bruikbaar kaartmateriaal.

Zoek vooral naar kaarten die in zwart/wit zijn afgedrukt en die ook na kopiëren én stencilen nog herkenbaar zijn.

Bruikbaar zijn in feite alle kaarten die een situatie laten zien die afwijkt van de huidige situatie.

Verder hebben de leerlingen kleurtjes en overtrekpapier nodig.

Formuleer een probleemstelling

Iedere plaats heeft karakteristieke momenten in haar (ontstaans)geschiedenis die in het stratenplan zijn terug te vinden. Die kun je vertalen in probleemstellingen.

Voorbeelden hiervan zijn: wat is het oudste gedeelte van de stad?; waar lagen de stadsmuren?; waar heeft het kasteel precies gelegen?; hoe is de stad ontstaan?

Echt ingewikkeld hoeft zo'n probleem niet te zijn. Voor de meeste kinderen is het vergelijken van oude en nieuwe kaarten (de vaardigheid) al zo ingewikkeld dat je met de probleemstelling niet te ver moet gaan.

Werkwijze

In mijn tweede klassen mavo heb ik vijf lessen uitgetrokken voor dit project. In het schema staat in steekwoorden wat er in iedere les gedaan werd. De leerlingen kregen per groep een apart schrift en een plastic map om hun materialen in op te bergen.

In de eerste les formuleerden ze een 'hypothese' over het ontstaan van de stad Rotterdam, die in de verdere lessen aan het kaartmateriaal werd getoetst.

Om het verloop van het groepswerk in de hand te houden was het nodig na iedere les de schriften door te nemen. Op basis van dit verslag van de activiteiten kon ik iedere groep apart aanwijzingen geven voor het werk dat in de volgende les gedaan moest worden.

En verder?

Een dergelijke lesopzet is, althans voor Rotterdam, bij diverse thema's te herhalen: Rotterdam in de 17e, 19e, begin 20e eeuw; Rotterdam en de Tweede Wereldoorlog; Rotterdam en de Wederopbouw.

Les 1

- Klas verdelen in groepen.
- Materiaal uitdelen: stadsplattegrond, plastic mapje, schrift.
- Opdracht om de kaart te verkennen: waar ligt de school, waar woon je en dergelijke.
- Opdracht: (in ons geval) 'bedenk een theorie over het ontstaan van Rotterdam'. Gebruik hiervoor de stadsplattegrond.
- Verslag schrijven van wat in de les gedaan is.

Les 2

- Theorieën bespreken.
- Leerlingen stellen hun eigen theorie bij.
- Nieuw materiaal uitdelen: de kopie van een stadsplattegrond van Rotterdam aan het einde van de 16e eeuw, waarop de loop van de Rotte staat aangegeven.
- Iedere groep krijgt een vel overtrekpapier en een doos kleurpotloden.
- Opdracht: het ontstaan van Rotterdam heeft te maken met 'een dam in de Rotte'. Waar heeft die dam gelegen? Waar is de Rotte? Kleur het water op de oude stadsplattegrond.
- Vergelijk de oude plattegrond met de moderne plattegrond. Trek op het overtrekpapier de loop van de Rotte over en geef aan waar de dam in de Rotte moet hebben gelegen.
- Verslag schrijven van wat in de les gedaan is.

Les 3

- Verder gaan met opdracht van les 2.
- Nieuwe opdracht: zoek op de moderne stadsplattegrond de oude stadsmuren.
- Verslag schrijven van wat in de les gedaan is.

Les 4

- Bespreken van de opdracht van les 2. Uitleggen waarom een dam in de Rotte nodig was.
- Verder gaan met zoeken van stadsmuren.
- Bespreken van de resultaten.
- Verslag schrijven van wat in de les gedaan is.

Les 5

- Kaartje tekenen van de loop van de Rotte, de plaats van de dam en stadsmuren erop aangeven.
- Schrijven van een tekst over het ontstaan van Rotterdam.

Hoe komt u aan historische kaarten?

Bij Wolters Noordhoff

(Groningen, tel. 050 - 5229622) zijn verschenen:

- *Grote historische atlas van Nederland*, 4 delen. Schaal 1:50.000. Prijs f299,75. De atlas is verdeeld in de regio's noord, oost, zuid en west. Prijs per deel f99,-. De schaal van de kaarten maakt ze alleen geschikt voor het groffere werk: details zijn lastig te vinden.
- *Provinciale Historische Atlas*. Schaal 1:25.000. Deze is verschenen van: Friesland (1853 - 1856), Noord-Holland (1849-1859), Limburg (1837 - 1844) en Zeeland (1856 - 1858). De prijs varieert van f90,- tot f99,75.
- *Provinciale Atlas*. Schaal 1 : 25.000. Deze verscheen van alle provincies, behalve Flevoland.

De Topografische Dienst

(Emmen, tel. 0591 - 696888, vragen naar bibliotheek) kan leveren:

- Kaarten vanaf ± 1850, 1:50.000. Prijs per kopie zwart/wit f8,00. Voor kleinere steden en regio's kan men volstaan met één kopie. Voor een grote stad zijn twee kopieën nodig.
- Kaarten vanaf ± 1900, 1:25.000. Prijs per kopie zwart/wit f2,- (formaat A3), kleur (indien beschikbaar) f10,-.
- Kaarten, vervaardigd na ± 1920, zijn in het algemeen naar believen leverbaar in zwart/wit en in kleur.

Algemeen Rijksarchief (Den Haag, tel. 070 - 3315460)

Het Algemeen Rijksarchief levert kaarten die in principe heel Nederland dekken, maar er zijn voor de oudere periodes nogal wat witte plekken. Bovendien is de aard van de kaarten heel ver-

schillend. Er zijn bijvoorbeeld kaarten die betrekking hebben op één enkele rechtszaak, maar het merendeel van de kaartencollectie bestaat uit 'gewone' kaarten.

Het Algemeen Rijksarchief kan individuele docenten helpen, bijvoorbeeld met het antwoord op de vraag: 'Kan ik bij u een plattegrond van stad X uit de periode 1600 - 1650 vinden?' Het antwoord wordt gegeven, maar dat gebeurt dan wel tegen een tarief van f100,- per uur. Het is daarom raadzaam tevoren bij het Provinciaal Archief of in een grote bibliotheek het volgende naslagwerk te raadplegen:

Marijke Donkersloot-de Vrij, *Topografische kaarten van Nederland voor 1750, handgetekende en gedrukte kaarten, aanwezig in de Nederlandse Rijksarchieven* (Groningen 1981). Dit werk is niet meer leverbaar, maar grotere bibliotheken hebben het wel of weten hoe u eraan kunt komen.

Robas Producties

(tel. 0294 - 462710)

Van alle provincies bestaat een Historische Atlas, samengesteld door G.L. Wieberdink, 1:25.000. Leverbaar zijn nog de provincies Drenthe, Overijssel, Friesland en Noord-Holland. Prijs f109,50. De overige zult u in de bibliotheek moeten zoeken.

Caneletto (tel. 0172 - 444667)

Deze uitgever stuurt u op verzoek een fondslijst. Het aanbod is tamelijk divers.

Bestaande atlassen of naslagwerken:

- *Historische Atlas van Limburg en aangrenzende gebieden* (Assen vanaf 1976).
 - I. Staatskundige kaarten.
 - II. Kerkhistorische kaarten.

- A. van Braam (samenst.), *Historische Atlas van de Zaanlanden: twintig eeuwen landschapsontwikkeling* (Amsterdam 1970).
- B.W. Siemens, *Historische Atlas van de provincie Groningen* (Den Haag 1962).
- *Gids voor de topografische atlas van de Brabant-collectie* (Tilburg 1994).
- F.H. Horsten, *Historische Wegenatlas van Nederland, 16e tot 19e eeuw, 199(?) z.p.*
- E.H.A. Verhees (red.), *Gids voor de topografisch-historische atlassen van Nederland* (Alphen aan de Rijn 1982).
- *De VII Vereenigde Nederlandse Provinciën*. De oorspronkelijke uitgave is van 1773. Een heruitgave is verzorgd door ICOB (Alphen aan de Rijn 1987). Dit is een reis- en zakatlas met duidelijke, kleine kaartjes die goed te kopiëren zijn. In de grotere bibliotheken te vinden.
- *Nieuwe Geografische en Historische Atlas van de Zeven Vereenigde Nederlandsche Provinciën*, z.p, z.j. Heruitgave verzorgd door P.N. van Kampen en Zoon N.V. (Amsterdam 1970). In de grotere bibliotheken te vinden.

Bij de Slegte zijn regelmatig historische kaarten en stadsplattegronden te koop. Af en toe even binnen lopen moet ooit resultaat opleveren.

In veel (grotere) plaatsen is ook bij het plaatselijk archief of bij een historische vereniging kaartmateriaal van lokaal en regionaal belang te koop.

Het overzicht van kaartmateriaal is mede samengesteld door R. Soeters.

Van Joke Smit School tot Dam

*Project voor de vakken aardrijkskunde en geschiedenis, georganiseerd door
Arie Kuiper en Iet Attema op de Mavo-afdeling van de Joke Smit School
voor Volwassenen in Amsterdam.*

18

Op onze school hebben wij het cursusjaar 1995/1996 afgesloten met een project, dat we 'Van Joke Smit School tot Dam' hebben genoemd. Het idee is min of meer spontaan ontstaan en door ons ontwikkeld en uitgevoerd. Het bijbehorende lesmateriaal vindt u in dit artikel.

Sinds twee jaar werken wij als docenten aardrijkskunde en geschiedenis op de Mavo voor volwassenen nauw samen. De programma's zijn voor zover mogelijk op elkaar afgestemd. Het gaat om vier module-blokken met een regio, land of werelddeel als gemeenschappelijk uitgangspunt. De groep van het basisjaar van de 3-jarige Mavo leende zich ons inziens voor een experiment met zelfwerkzaamheid. De omstandigheden waren daarvoor, vooral aan het einde van het cursusjaar, gunstig.

Onze lessen zijn opgebouwd in blokken van anderhalf uur per vak. Aardrijkskunde en geschiedenis zijn achter elkaar geroosterd. Dit betekende dat wij wekelijks een hele middag, van 13.15 tot 16.30, tot onze beschikking hadden. Met de lesuitval van de examenklassen aan het einde van het cursusjaar verkeerden we in de luxe positie dat bijna het hele project door ons allebei kon worden begeleid. Uit ervaringen met excursies en stadswandelingen wisten we dat onderwijs

over de eigen omgeving bij deze groep volwassenen aan zou slaan. Daarom besloten we met de leerlingen van de klas een stadswandeling voor te bereiden, waarbij iedereen actief zou worden betrokken.

De Joke Smit School ligt aan de Reijnier Vinkeleskade in Amsterdam-Zuid. Op de route van school naar de Dam bevinden zich allerlei interessante punten, die de moeite waard zijn om te onderzoeken. Als docenten hebben we een inventarisatie gemaakt, waaruit onze leerlingen een keuze konden maken. Het was de bedoeling dat iedereen een 'eigen onderwerp' zou uitkiezen en daar informatie over zou zoeken. Het project werd afgesloten met de wandeling langs de route. Iedere leerling gaf ter plekke een presentatie over het door haar of hem uitgewerkte onderwerp.

Voor het hele project hadden we vijf lessen gereserveerd. Verder hadden we de beschikking over goede faciliteiten zoals naslagwerken, fotokopieermachine en computers in ons studiecentrum, vlak naast het leslokaal.

Uitwerking

In de eerste les legden we de leerlingen onze plannen uit. Ze kregen daarbij een kopie van het lesmateriaal zoals dat hier staat afgedrukt.

Vervolgens gaven we een algemene introductie over de aardrijkskunde en geschiedenis van Amsterdam. Tijdens het laatste deel van de les konden ze een keuze maken uit één van de onderwerpen uit de door ons opgestelde lijst met suggesties of zelf een onderwerp aandragen. Leerlingen konden kopieën maken uit door ons meegebrachte literatuur.

Dit verliep prima. De leerlingen waren enthousiast. Ze kozen ieder een eigen onderwerp, waarmee ze in de daaropvolgende voorjaarsvakantie aan de slag konden gaan.

De gekozen onderwerpen moesten volgens een door ons opgestelde werkopdracht met een geografische en historische component worden uitgewerkt. De leerlingen werd gevraagd daarvoor tenminste twee bronnen te raadplegen.

In de tweede les werd een bezoek gebracht aan het Amsterdams Historisch Museum om de historische ontwikkeling van Amsterdam aan de hand van de museumcollectie te belichten. Ook was er de mogelijkheid om de goed uitgeruste museumbibliotheek te bezoeken. Van te voren werden hierover afspraken met de educatieve dienst gemaakt.

In de derde les werd een deel van de tijd aan geografische aspecten van

Leerlingen vertellen tijdens de wandeling medeleerlingen over het door hen bestudeerde onderwerp.

Amsterdam besteed om een goed evenwicht tussen beide vakken te krijgen. Verder hadden de meeste leerlingen nog tijd nodig om de opdrachten uit te werken. Sommigen rondten hun werk aan het einde van de middag af, anderen leverden het later in. Het bundelen van de verschillende bijdragen moest daarom door ons plaatsvinden. Dat was nog veel werk, maar gelukkig lukte het ons de gebundelde stadswandeling 'Van Joke Smit School tot Dam', met bijdragen van zeventien leerlingen tijdig van de pers te laten rollen. Iedere medewerker kreeg een exemplaar.

De vierde les was het zo ver, onze wandeling kon plaatsvinden. Iedere leerling vertelde een verhaal op de plek of bij het gebouw van zijn of haar onderzoek, de anderen luisterden en reageerden enthousiast. De wandeling werd ervaren als het hoogtepunt van het project.

De evaluatie met de leerlingen vond nog dezelfde middag plaats ten huize van een van de deelnemers. De reacties waren over het algemeen heel positief.

Een algemeen bruikbaar concept

In de Commissie Volwassenen Educatie van de VGN is het project besproken. Via de commissie is het idee door het ROC (Regionaal Onderwijs

Centrum) in Amersfoort overgenomen en aangepast. Op de Mavo afdeling aldaar participeerden ook de vakken economie en biologie. In de commissie is toen voorgesteld op de didaktiekconferentie over 'omgevingsgeschiedenis' in januari 1997 een workshop te houden. Het uitgangspunt was in hoeverre het concept 'Van Joke Smit School tot Dam' bruikbaar is voor andere onderwijssituaties en welke mogelijke varianten er ontwikkeld zouden kunnen worden.

Ons inziens zijn er voor andere scholen voldoende aanknopingspunten voor een vergelijkbare opzet. Het is de moeite waard om met een paar geïnteresseerde collega's hierover te brainstormen.

Als het te ingewikkeld is om het project met een wandeling af te ronden, kan ook voor een andere formule gekozen worden. Documenten, kaarten, foto's, tekeningen en dergelijke kunnen bijvoorbeeld als een kleine tentoonstelling gepresenteerd worden in een lokaal, op een gang of in de kantine. Leerlingen kunnen elkaar ook dan uitleg geven over hun bevindingen.

Deze laatste opzet kan ook gebruikt worden voor een onderzoek buiten de eigen omgeving, of ter voorbereiding op een excursie naar bijvoorbeeld Groningen of Delft.

Suggesties voor onderwerpen Uitgaande van de Joke Smit School

- het schoolgebouw
- de Lairesestraat
- het Concertgebouw
- het Stedelijk Museum
- het Van Gogh Museum
- het Rijksmuseum
- het Museumplein
- Singelgracht
- Spiegelgracht
- Gouden Bocht (Herengracht)
- Singel (Bloemenmarkt)
- Munt
- Singel (Universiteits Bibliotheek)
- Heiligeweg
- Lutherse Kerk
- Spui
- Begijnhof
- het Amsterdams Historisch Museum
- Rokin
- Grand Hotel
- Wallen
- Dam
- Monument
- Bijenkorf
- Paleis
- Nieuwe Kerk
-
-

*Arie Kuiper geeft
onderweg enkele
instructies.*

Werkopdracht (zet de uitwerking op een apart papier)

Foto/prent van je onderwerp en fragment van een plattegrond, uit de tijd dat het werd gebouwd/aangelegd.

Historie

- a. Hoe oud is het gebouw/straat/plein?
- b. Noem de vroegere functie(s). Waarom is het gebouwd/aangelegd?
- c. Kun je iets over de tijd zeggen, waarin het gebouw/straat/plein ontstond? (Bijvoorbeeld politieke, economische, sociale en/of culturele gegevens.)
- d. Hebben er bekende personen gewoond? Welke?
- e. Diversen:

Uiterlijk

- a. Welke bouwstijl heeft het gebouw? Als je een straat of plein hebt gekozen, maak dan een keuze voor één van de gebouwen aan de straat of het plein! Noteer ook de naam van de architect als je deze tegenkomt.
- b. Wat zijn de kenmerken van deze bouwstijl?
- c. Wat valt je op aan het uiterlijk van het gebouw?
- d. Diversen:

Geografische ligging

- a. Waar ligt het gebouw (adres)? Geef op een nieuwe plattegrond aan waar het gebouw/straat/plein ligt?
- b. Wat is de functie nu?
- c. Hoe ziet de infrastructuur er rond het gebouw/straat/plein uit? (Ligging, verkeerssituatie, breedte van de straat etcetera.)
- d. Vertel iets over de bereikbaarheid (met openbaar vervoer/auto/fiets).
- e. Diversen:

Bronnen (minimaal twee bronnen gebruiken)

- a. Welke schriftelijke bron(nen) heb je geraadpleegd? Noem schrijver(s) en titel(s).
- b. Heb je nog op een andere manier informatie verzameld? Zo ja, hoe en waar?

Wij hebben de onderzoekscriteria voor ons project heel algemeen gehouden. Maar het concept zou ook thematisch bewerkt kunnen worden. Er kan van een thema uitgegaan worden zoals bijvoorbeeld de industrialisatie. Wat zijn de gevolgen hiervan geweest voor de omgeving? Welke gebouwen dateren uit die tijd? Welke nieuwe industrieën vestigden zich? Wat betekende dit voor de werkgelegenheid en de infrastructuur?

Misschien biedt zo'n thema de mogelijkheid om een wandeling uit te zetten, anders moet er voor een andere vorm van presentatie gekozen worden.

De Joke Smit School

voorheen het Gemeentelijk Lyceum voor Meisjes

'Omdat het onderwijs op haar was ingesteld'

Het gebouw van de Joke Smit School, gelegen aan het Noorder-Amstelkanaal, op de Reinier Vinkeleskade nummer 62, is gebouwd in 1925-1926. De opdracht voor de bouw is gegeven door de Gemeenteraad van Amsterdam in 1925 ten behoeve van het Gemeentelijk Lyceum voor Meisjes. De SDAP had een voortrekkersrol bij de plannen, bouw en aanbesteding van dit gebouw.

In deze tijd waarin onderwijs aan meisjes nog niet geheel geaccepteerd werd, was dit plan tot vorming van een meisjeslyceum, dus een HBS en een Gymnasium, zeer vooruitstrevend. De studie aan de HBS moest echter voor meisjes wel zes jaar beslaan in plaats van de gebruikelijke tijd van vijf jaar. *'Meisjes die anders niet dan ten koste harer gezondheid dit diploma kunnen behalen, kunnen dit thans doen zonder dat zij hiervan lichamelijke nadeelen ondervinden.'*

De rectrix stimuleerde haar leerlingen om door te studeren en carrière te maken. Het progressieve feministische vrouwbeeld dat de meisjes op school werd voorgehouden verschilde duidelijk van het vrouwbeeld dat de overheid propageerde. Apart onderwijs voor meisjes werd destijds door velen als achterhaald en conservatief gezien. Maar de rectrix vond

dat meisjes beter geen gemengde school konden bezoeken omdat het onderwijs daar op jongens was ingesteld. Een gemengde school zou nadelig zijn voor de onderwijsprestaties van meisjes

Het Gemeentelijk lyceum voor Meisjes ademde een zelfbewuste en intelligente sfeer. De rectrix was streng en eiste honderd procent inzet van de leerlingen. Het onderwijspeil van het Meisjeslyceum was hoog.

Het Meisjeslyceum bleef bestaan tot de invoering van de Mammoetwet in 1968. Sinds 1984 is de Joke Smit School voor Volwassenen in het gebouw gevestigd. De school is trots de naam van de bekende feministe Joke Smit te mogen dragen en heeft haar idealen over emancipatie en zelfontplooiing van vrouwen hoog in het vaandel. Idealen die aansluiten bij het beeld van het Meisjeslyceum destijds.

Het schoolgebouw op de Reinier Vinkeleskade.

Van zowel het Gemeentelijk Lyceum voor Meisjes toen als van de Joke Smit School nu kan gezegd worden dat het geen gewone school was en is.

Een eindexamenklas uit 1936 van het Gemeentelijk Lyceum voor meisjes.

Belle van Zuylen

De tijd van de Patriotten heeft veel interessante personen opgeleverd.

Een aantal hiervan komt aan de orde in de stofomschrijving

'Nederland 1780 - 1830'.

Belle van Zuylen is daar niet bij. Logisch, aldus de auteur van dit artikel,

zij koos voor 'een leven op afstand'.

22

"Alles is mode," schreef Belle van Zuylen (1740-1805) eens, "*mensen en reputaties zijn de speelbal van de mode, net als kleding en kapsels.*"

Hoewel we de pruike tijd inmiddels ver achter ons hebben gelaten is Belle van Zuylen zelf meer dan ooit tevoren in de mode. Sinds al haar overgeleverde geschriften openbaar en vrij toegankelijk zijn geworden door de publikatie van de *Oeuvres Complètes* (Van Oorschot 1979-1984), hebben biografen, letterkundigen, schrijvers, literatuurwetenschappers, filosofen, feministen en zelfs een filmmaker zich in grote getale over haar leven en werk gebogen. Alleen al in 1993 verschenen er drie biografieën (waarvan er twee aanspraak mogen maken op het predikaat standaardbiografie) en een dissertatie over haar, in veel Nederlandse bioscopen draaide de film *Belle van Zuylen*, het toneelstuk *Belle of geen talent voor ondergeschiktheid* van Toneelgroep De Kern werd een hit en er werd een CD uitgebracht met haar composities. Er bestaat een Belle van Zuylen Instituut (UvA), een Belle van Zuylen

leerstool (UU); Slot Zuylen beschikt over een Belle van Zuylen roos en verkoopt Belle van Zuylen t-shirts en de herinnering aan de aanleg van de riolering voor de woonboten in de Vecht wordt levend gehouden door een Belle van Zuylen plaque.

Belle van Zuylen is in Nederland zeer zeker doorgedrongen in het collectieve geheugen. Zelfs door RTL4, vertegenwoordiger van de populaire cultuur bij uitstek, werd nog niet zo lang geleden bijna een gehele aflevering van 'De week van...' (in dit geval de week van Marjan Berk) aan haar gewijd. En een van de ambtenaren van de burgerlijke stand die op Slot Zuylen de huwelijken voltrekt, waarschuwt de bruidegom die voor hem staat voor vrouwen als Belle, want "*aan zo'n vrijgevochten dame heb je je handen meer dan vol.*"

Het is wel duidelijk dat er in 'De week van...' en tijdens huwelijksplechtigheden niet wordt gerefereerd aan Belle van Zuylen als schrijfster, maar als vrouw - en wel een bepaald type vrouw. Getalenteerd, scherpzinnig, vrijmoedig en onafhankelijk als zij was, lijkt zij langzamerhand een rolmodel te worden voor een steeds groter wordende groep vrouwen. Zowel 'dames van stand' als Verenigde Plattelands- en Huisvrouwen slaan verrukte kreetjes als

hen tijdens een rondleiding op Slot Zuylen het verhaal van Belle wordt verteld. Belle van Zuylen is in Nederland niet alleen als schrijfster doorgebroken, maar eerst en vooral als "*vrouw van alle landen*", zoals zij naar eigen zeggen had willen zijn, en, kan daar bijna tweehonderd jaar na haar dood aan worden toegevoegd, als vrouw van alle tijden.

Zij was, zoals Pierre Dubois het noemde "*Frans van stijl, Nederlands van karakter en universeel van geest*".

Belle en het eindexamen

Bij alle belangstelling voor Van Zuylen in haar hoedanigheden als schrijfster, filosoof en rolmodel is het gebrek aan belangstelling onder historici opmerkelijk. Het is in dit opzicht typerend dat Belle van Zuylen in het examenonderdeel *Eenheid in tweevoud* voor havo en vwo niet in de stofomschrijving is opgenomen, maar slechts als surplus behandeld wordt. Opmerkelijk is het, nogmaals, maar niet geheel onbegrijpelijk.

In het genoemde examenonderwerp wordt de Republiek in de periode 1780-1830 behandeld. Op dat moment had Van Zuylen, die in 1771 in het huwelijk was getreden met Charles-Emmanuel de Charrière, zich al lang en breed in het Zwitserse dorp

Colombier gevestigd. Dit gegeven alleen al maakte het haar onmogelijk om in deze periode een actieve, laat staan een bepalende rol in de vaderlandse geschiedenis op zich te nemen. Bovendien blijkt uit haar vele overgeleverde brieven, dat zij een dergelijke rol nooit voor zichzelf heeft willen opeisen.

Het is de moeite waard op iets dieper op dit gegeven in te gaan, omdat het ingrijpende gevolgen heeft gehad voor Van Zuylen's plaats in de geschiedschrijving.

De eerste Nederlandse biografie over Van Zuylen droeg de titel *Leven op afstand* (Simone Dubois, 1969). Zowel haar wezen als haar houding ten aanzien van de tijd en de omstandigheden waarin zij leefde, kunnen niet kernachtiger omschreven worden.

Sceptisch als zij van nature was, koesterde Van Zuylen een groot wantrouwen ten aanzien van de motieven die aan het menselijk handelen (en zeer specifiek aan politiek handelen) ten grondslag lagen, zoals blijkt uit het volgende citaat uit een brief van 20 april 1794:

"Overgeleverd aan mezelf blijf ik bij de mening die ik er al een tijdje op nahoud, dat alles wat over politieke moraal wordt geschreven, volstrekt nutteloos is. De leiders zijn er alleen maar op bedacht de macht te behouden waarvan hun leven afhangt. Hun klanten zijn er alleen op uit hen te vleien; hun tegenstanders hen ten val te brengen."

Macht corrumpeerde volgens Van Zuylen echter niet alleen de politiek, maar ook veel menselijke verhoudingen. Het is niet toevallig dat zij James Boswell op zijn 'huwelijksaanzoek onder voorwaarden' antwoordde dat zij *"geen talent voor ondergeschiktheid"* had.* Haar hele leven heeft Van Zuylen zich verzet tegen macht, zowel politieke macht, als de macht die mannen over vrouwen dachten te kunnen uitoefenen en de macht van de heersende moraal. Uit eigen ervaring wist zij maar al te goed dat de prijs voor de macht van de een, de individuele vrijheid van een ander was.

Van Zuylen's streven naar vrijheid voerde zo ver dat zij zich op de valreep (zij was met haar dertig jaar op dat moment al een oude, om niet te zeggen overbejaarde, vrijster) in een passieloos huwelijk met Charrière stortte, alleen omdat hij haar de

vrijheid beloofde die zij zo nodig had om zichzelf te kunnen zijn.

Dat was haar 'leven op afstand': geleid door een authentiek verlangen om vrij te zijn, kon en wilde Belle van Zuylen zich aan niets of niemand werkelijk binden.

Belle: een buitenstaander

Het is dus ook niet verwonderlijk dat Van Zuylen zich er niet toe kon zetten in politieke conflicten de zijde van een der partijen te kiezen. Hoewel zij sympathiseerde met de idealen van de Verlichting en dus (in tegenstelling tot wat men op grond van haar adellijke afkomst zou mogen verwachten) de zijde van de patriotten koos, heeft zij haar naam niet aan hun strijd verbonden. De genuanceerde politieke pamfletten die zij schreef aan de vooravond van, en tijdens de Franse Revolutie verschenen anoniem.

Van Zuylen heeft haar houding met betrekking tot haar omgeving in een brief uit 1800, gericht aan haar vriend Chambrier d'Oleyres, als volgt aforistisch omschreven:

"Het bevalt me uitstekend achter geen enkel vaandel aan te gaan en als een vrij mens in het land der letteren te lopen. Ik verkies in dit opzicht de struikrovers boven de geregelde troepen."

Dit citaat is prachtig, omdat Van Zuylen in slechts twee zinnen niet alleen haar onwil om zich aan te sluiten bij een politieke stroming benoemt, maar daar tegelijk een alternatief voor formuleert door de literatuur boven de politiek te stellen. In haar literaire activiteiten kan zij zich betrokken tonen bij de maatschappelijke werkelijkheid, zonder haar vrijheid van denken kwijt te raken.

Van Zuylen is in haar zelfgekozen positie als 'struikrover' zeker, zoals in *Eenheid in tweevoud* gesuggereerd wordt, een buitenbeentje, maar ook, en dit lijkt mij belangrijker: een buitenstaander. Van Zuylen's plaats in haar tijd kan beter omschreven worden als *naast* de werkelijkheid, dan *in* de werkelijkheid. Dienovereenkomstig heeft zij (vooralsnog) geen plaats gekregen *in* de geschiedenis, maar *naast* de geschiedenis. Tenminste... voor zover we het hebben over politieke en sociaal-economische geschiedenis, die concrete veranderingen in de werkelijkheid beschrijft aan de hand van *daden* van mensen.

Literatuur

Biografieën:

Pierre en Simone Dubois, *Zonder vaandel. Belle van Zuylen: een biografie* (Amsterdam 1993)
Cecil Courtney, *Isabelle de Charrière (Belle de Zuylen). A Biography* (Oxford 1993).

Joke Hermsen, *Nomadisch narcisme. Sekse, liefde en kunst in het werk van Lou Andreas-Salomé, Belle van Zuylen en Ingeborg Bachmann* (Kampen 1993).

Geschriften:

De politieke pamfletten van Belle van Zuylen zijn, samen met andere geschriften die betrekking hebben op de Franse Revolutie, gebundeld, vertaald en ingeleid verschenen in Greetje van den Bergh (ed.), *Alles is mode. Belle van Zuylen over de Franse Revolutie* (Amsterdam 1989).

De aforismen zijn uitgegeven door Pierre en Simone Dubois in *Liever struikrovers dan geregelde troepen. Een portret in citaten* (Amsterdam 1996). Het zakenregister met trefwoorden uit de citaten maakt het boekje tot een zeer handzame inleiding op het werk en wezen van Belle van Zuylen.

In de ideeën- en intellectuele geschiedenis, die zich in de eerste plaats bezig houdt met de *gedachten* van mensen, kan men Van Zuylen haar plaats moeilijk betwisten.

- * Boswell wilde wel met haar trouwen, maar alleen onder de voorwaarde dat Van Zuylen niets zou schrijven, laat staan publiceren, en niemand zou ontmoeten zonder voorafgaande toestemming van hemzelf, dan wel van een van Belle's mannelijke familieleden.

Het examen van 1997

'Requiem van het begrip standplaatsgebondenheid'

Het vwo-examen van 1997 was redelijk te maken. Daarover waren de meeste collega's op de regionale normbespreking het wel eens. Vwo werd zelfs nog iets gemakkelijker geacht dan havo. Voorzichtige conclusie is, dat de examens vwo en havo weliswaar hebben gewonnen aan helderheid, vergeleken met die van enkele jaren geleden, maar dat het moment van honderd procent transparantie nog altijd niet is aangebroken.

Jan van Oudheusden

VWO

De onderdelen over de Verenigde Staten 1787-1914 en over Nederland 1780-1830 werden even zwaar gehonoreerd, ieder met 45 punten. Dat was te verwachten.

Kandidaten die ijverig hadden geleerd en de lessen aandachtig hadden gevolgd, hadden weinig moeite een ruime voldoende te halen, zo bleek. Vragen over de Bill of Rights van 1791 en over de westwaartse expansie van de Verenigde Staten waren redelijk. Wel stonden lang niet alle goede antwoorden in het antwoordmodel. Zo kon een kandidaat bij de vraag naar de betekenis van de Bill of Rights natuurlijk ook zeggen, dat die mensenrechtenparagrafen de grondwet pas echt compleet maakten omdat ze een 'democratisch tekort' opvulden (zonder dus expliciet te reppen over de macht van de deelstaten). Bij vraag 2 over Tecumseh was het Verdrag van Greenville ook uitstekend als antwoord. In het antwoordmodel bij vraag 4 (de kritiek van een zwarte op de blanke abolitionisten) hoefde de kandidaat niet - zoals het

antwoordmodel wil - per se het aspect van de 'vrije zwarten' te vermelden. Er waren enkele erg gemakkelijke vragen bij, zoals vraag 6 (of de tijdzones al gestandaardiseerd waren) en vraag 9 (een prent die het einde van de Reconstructie symboliseert en tegelijk een nieuw begin).

Opmerkelijk in dit examen was het ontbreken van de structuurbegrippen 'standplaatsgebondenheid', 'continuïteit/discontinuïteit' en dergelijke. Docenten weten hoe vervelend leerlingen het vinden telkens opnieuw deze standaardbegrippen in de opgaven aan te treffen. Het begrip 'standplaatsgebondenheid' staat niet eens in de dikke Van Dale en is eigenlijk een heel kromme vertaling van een begrip uit de Angelsaksische vakdidactiek-literatuur. Blijkbaar hebben de examenmakers goed geluisterd naar eerdere kritiek in KLEIO op gebruik van dit jargon in examenopgaven, bijvoorbeeld in het examen van 1994. Herinnert U zich misschien nog die afschuwelijke vraag uit het havo-

examen van toen: 'Welke opvatting van de schrijfster die samenhangt met haar standplaatsgebondenheid, duidt eveneens op continuïteit?'. Brrrr... Nu staat er tenminste netjes: 'Beredeneer waarom deze blanke vrouwen vanuit hun achtergrond niet goed tegen de dominees in kunnen gaan...' en: 'Van welke voor die tijd nieuwe opvatting en van welke oude opvatting over de samenleving geeft de tekst blijk?' De vraagstelling is daardoor helderder. Ik acht dit pure winst en ik hoop van harte dat we ook in de toekomst van gekunsteld modieus vocabulaire verschoond zullen blijven!

De aangekondigde opstelvraag ging over groepen immigranten naar de Verenigde Staten. Hierbij waren ook tal van varianten goed te rekenen buiten het antwoordmodel om. Met name de vraag: Kies drie verschillende groepen immigranten... Hier zouden kandidaten ook onderscheid kunnen maken tussen Scandinavische, Engelse of Nederlandse immigranten. Daartussen zullen ook wel subtiele verschillen hebben

bestaan. Overigens werd door diverse collega's opgemerkt, dat onder het mom van een essay toch gewoon van de kandidaat wordt gevraagd een aantal feitjes te spuien. Bovendien vormt deze opdracht een voorbeeld van een stapel-vraag: heb je vraag A niet (waar kwamen de immigranten vandaan?), dan kun je vraag B (kies er drie groepen uit) evenmin maken.

Gelukkig hadden de kandidaten nu voor het eerst een half uur extra tijd; dit bleek een zegen, voor iedereen die zich de stress herinnert tijdens het laatste kwartier van de vwo-examenzitting-1996!

Het onderdeel Nederland leverde geen onoverkomelijke problemen op, al is door mijn eigen kandidaten dit gedeelte iets minder goed beantwoord als dat over Amerika.

Opmerkelijk was het ontbreken van (volgens sommigen met de haren erbij gesleepte) vrouwen als Kaat Mossel, Betje Wolf en Aagje Deken.

Kritiek is er in twee opzichten mogelijk op de bijgeleverde afbeeldingen. Die uit het *Vaderlandsch A-B-Boek voor de Nederlandsche jeugd* waren voor de beantwoording van de vragen volkomen overbodig, en bovendien nog slecht van kwaliteit ook. De teksten van de beide prenten over de herleving van de handel onder de Oranjeboom waren haast onleesbaar afgedrukt, zodat zij door de surveillant nog eens

Geslaagden van het Dr. Moller College in Waalwijk met het PAN-beeldje, dat ze gekregen hebben als aandenken aan de school.

van een geel nood-velletje voorgelezen moest worden.

Zoiets ware toch te voorkomen!

De vraag bij deze laatste afbeelding (over kenmerken van politieke prenten) was niet al te moeilijk, maar stond om onbegrijpelijke redenen op de verkeerde chronologische plek, zodat leerlingen toch nog in verwarring konden worden gebracht.

Het examen eindigde met enkele maatregelen van koning Willem I, zowel op

cultureel gebied (het Collegium Philosophicum) als op economisch gebied (NHM). Voor de meeste kandidaten vormden die vragen een niet te moeilijke afronding van het vwo-examen. De laatste vraag, over Antwerpen als concurrent voor Rotterdam en Amsterdam (die daar niet blij mee waren), was een eitje.

bron 1

Een aantal fragmenten uit een toespraak die de Shawnee-aanvoerder Tecumseh in 1810 hield voor de Osage stam. Tecumseh hoopte op een uitgebreide coalitie van indianenstammen die ten strijde zou trekken om het Ohiodal te heroveren. Dit gebied was verloren gegaan door een reeks twijfelachtige verdragen tussen indianenstammen en de Verenigde Staten

- 1 (...)
 - 2 Broeders. Mijn mensen zijn dapper en talrijk, maar alleen kunnen zij de blanken niet aan.
 - 3 Ik zou willen dat jullie samen met hen de strijdbijl opnemen. Als wij ons allen verenigen,
 - 4 zullen we ervoor zorgen dat de rivieren de grote wateren rood kleuren van het bloed.
 - 5 Broeders. Als jullie je niet met ons verenigen, zullen ze eerst ons vernietigen en daarna
 - 6 zullen jullie een gemakkelijke prooi voor hen vormen. Ze hebben veel rode volksstammen
 - 7 vernietigd, omdat die zich niet verenigd hadden, daar zij geen vrienden van elkaar waren.
 - 8 Broeders. De blanken sturen hun handlangers naar ons toe; het is de bedoeling dat die ons
 - 9 tegen elkaar opzetten, zodat zij onze jachtgronden kunnen innemen en leeghalen, als
 - 10 allesverwoestende winden of kolkende wateren. (...)
 - 11 Broeders wij moeten één zijn, wij moeten dezelfde pijp roken, wij moeten elkaars strijd
 - 12 strijden, en bovenal moeten wij de Grote Geest liefhebben; hij staat aan onze kant; hij zal
 - 13 onze vijanden vernietigen en zijn rode kinderen gelukkig maken.

bron: Peter Nabokov (ed.), *Waarom neemt u met geweld wat u met liefde kunt krijgen? 5000 jaar geschiedenis van indianenvolken*. Amsterdam/Antwerpen 1994, pag. 87-88

bron 2

Stephen A. Meyers, een zwarte journalist bij de New Yorkse krant *Northern Star and Freeman's Advocate*, schrijft in 1842 het volgende

- 1 Wij meenden dat de blanke abolitionisten, die opkwamen voor de rechten van de mens en
 - 2 de zaak van de lijdende mensheid, op alle terreinen voorop zouden lopen en zich zouden
 - 3 inspannen alle hindernissen uit de weg te ruimen die ons tegenhielden of onze vooruitgang
 - 4 vertraagden. (...) Er zijn misschien wel dertigduizend blanke abolitionisten in de staten, en
 - 5 onder hen bevinden zich beslist allerlei handwerkslieden. In plaats van zich in te spannen
 - 6 om vooroordelen af te breken en de slavernij krachtig te bestrijden door zwarte jongeren
 - 7 onderwijs te geven in de verschillende ambachten, leunen zij tevreden achterover. Zij laten
 - 8 onze jongeren in het hele land uitdragen wat zij beschouwen als hun principes, en denken
 - 9 dan dat ook wij tevreden zijn.

bron: C. P. Ripley (red.) *Witness for freedom*. Chapel Hill / Londen 1993, pag. 119

bron 3

TIJDSHEMA VAN DE FABRIEK VAN LOWELL

vastgesteld om de werktijd in een jaar gemiddeld op elf uur per dag te zetten

MET INGANG VAN 21 SEPTEMBER 1853

De standaardtijd is die van Lowell, zoals die wordt aangegeven door de klok van Amos Sanborn, hoek postkantoor aan Central Street

Van 20 maart t/m 19 september

BEGIN WERK 6.30 uur EINDE 18.30 uur behalve op zaterdagavond
ONTBIJT 6.00 uur MAALTIJD 12.00 uur BEGIN na de maaltijd om 12.45 uur

Van 20 september t/m 19 maart

BEGIN WERK 7.00 uur EINDE 19.00 uur behalve op zaterdagavond
ONTBIJT 6.30 uur MAALTIJD 12.30 uur BEGIN na de maaltijd om 13.15 uur

BELLEN

Van 20 maart t/m 19 september

ochtendbellen	middagbellen	avondbellen
1e 4.30 uur	1e 12.00 uur	18.30 uur
2e 5.30 uur	2e 12.35 uur	behalve zaterdagavond
3e 6.20 uur		

Van 20 september t/m 19 maart

ochtendbellen	middagbellen	avondbellen
1e 5.00 uur	1e 12.30 uur	19.00 uur
2e 6.00 uur	2e 13.05 uur	behalve zaterdagavond
3e 6.50 uur		

ontleend aan: M. Norton, e.a., *A people and a nation*. Boston 1994, pag. 288

In 1791 werd de *Bill of Rights* aan de grondwet toegevoegd.

1. Leg uit waarom dit voor veel Amerikanen een noodzakelijke toevoeging aan de grondwet was.

Gebruik bron 1

Tecumseh stelt in de bron aan de orde welke gevolgen het opschuiven van de Frontier heeft voor de Indianenstammen in het dal van de Ohio.

2. Noem de regeling waardoor het voor kolonisten mogelijk wordt het Ohiodal binnen te dringen. Geef daarna aan welk gevolg dit volgens Tecumseh heeft voor de daar levende Indianenstammen en wat hun reactie daarop moet worden.

Gebruik bron 2

De schrijver uit opmerkelijk forse kritiek op blanke abolitionisten.

4. Omschrijf die kritiek en geef twee redenen waarom deze kritiek opmerkelijk genoemd kan worden.

Gebruik bron 3

In het eerste deel van de bron wordt verwezen naar de klok van Samos Sanborn.

6. Welke conclusie kan uit deze verwijzing worden getrokken met betrekking tot de vaststelling van de tijd in de Verenigde Staten op dat moment.

Gebruik bron 5.

Interpretatie:

De prent symboliseert *het echte einde* van de Reconstructie én een *nieuw begin*.

9. Licht deze interpretatie toe met twee beeldelementen uit de bron.

10. Schrijf een bondig en samenhangend betoog waarin je de onderstaande hoofdvraag beantwoordt:
Is de mogelijkheid voor verschillende groepen immigranten om een plaats te krijgen in de Amerikaanse samenleving in de periode 1890-1914 groter, even groot of kleiner dan in de periode 1830-1890.

Met 'een plaats krijgen' wordt bij deze stelopdracht bedoeld:

- een bestaan kunnen opbouwen in economische zin en
- geaccepteerd worden door de Amerikanen.

Leraren zingen de geslaagden toe (NSC, Utrecht).

Volg bij het schrijven van je betoog de volgende aanwijzingen:

A. Geef aan waar de meeste immigranten vandaan kwamen in de periode 1830-1890 en in de periode 1890-1914.

B. Kies drie verschillende groepen immigranten. Beredeneer daarna welke groep(en) in de periode 1830-1890 in economische zin in grote mate een bestaan kon opbouwen en welke in mindere mate.

C. Beredeneer in hoeverre immigranten in de periode 1830-1890 werden geaccepteerd door de Amerikaanse bevolking. Bespreek dit voor dezelfde drie groepen immigranten als bij B.

D. Beredeneer nu voor de periode na 1890 in hoeverre immigranten een bestaan konden opbouwen in economische zin. Maak een goede afweging.

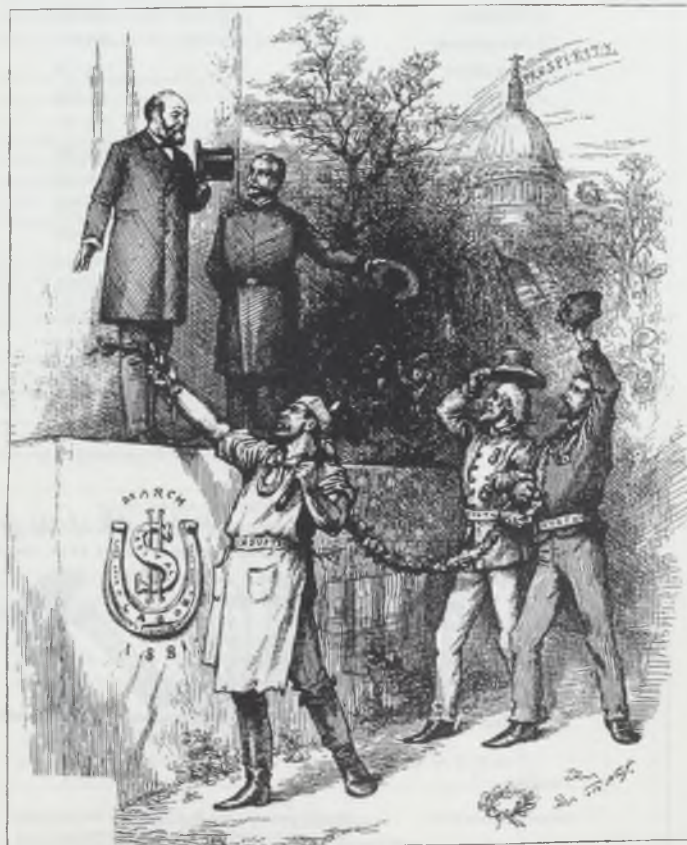
E. Ga na in hoeverre de immigranten die na 1890 in de Verenigde Staten binnen kwamen geaccepteerd werden door de Amerikaanse bevolking. Maak een goede afweging.

F. Rond je betoog af door een afgewogen antwoord te geven op de hoofdvraag. Zorg ervoor dat dit antwoord aansluit bij het voorafgaande betoog.

bron 5

Een cartoon van Thomas Nast uit 1881

De prent laat een optocht zien ter gelegenheid van de inhuldiging van de nieuwe president in 1881

THE REAL CONNECTING LINK—THIS LOOKS LIKE BUSINESS.

Vertaling:
boven de koepel:
op het podium:
op de riemen van links
naar rechts:
onderschrift:

Welvaart
Maart 1881/Kapitaal/Arbeid/Voorspoed
Industrie, Zuiden, Noorden
De echte verbindingsschakel – hier lijkt werk aan de winkel

bron: J. Chal Vinson, Thomas Nast, political cartoonist. Athens 1967. ill. 130

HAVO

De algemene indruk van havo-collega's was, dat het havo-examen aan de pittige kant was. Toch was daar ook instemming te beluisteren met de verbeterde vraagstelling.

Enkele vragen waren toch misleidend. Een voorbeeld is vraag 3, waarin cijfermateriaal over de eerste dertien staten van de VS wordt gehouden naast een prent met dertien zuilen die diezelfde staten symboliseren; op twee na staan ze overeen. Vraag 3 vraagt dan aan de

kandidaten om het cijfermateriaal te gebruiken voor het antwoord op de vraag of de VS er rooskleurig voorstonden; in het antwoordmodel blijkt echter, dat zij ook de prent uitdrukkelijk in hun antwoord dienen te vermelden. Een gedicht op een dorpsmid (vraag 4) brengt kandidaten niet automatisch op het idee dat hier gevraagd wordt naar de 'yeoman farmer'. Vraag 5 zou men een vergezochte en dubieus uitgelegde koppeling kunnen noemen van het vraagstuk van de

vrouwelijke arbeidskrachten (in het antwoordmodel zijn dat plotseling meisjes) en de industrialisatie. Ook vraag 6 is omstreden. Als je vraagt naar verzakelijking van het bedrijfsleven rond 1850 is een bron uit het 'paternalistische' Lowell dat reeds rond 1815 een model-fabriek werd, op zijn minst verwarrend. Bij vraag 8 verwarren heel wat kandidaten het in de opdracht gebezigde begrip 'directe oorzaak' met het begrip 'aanleiding' (dus een incident) en komen zo op een dwaalspoor terecht.

In het onderdeel Nederland viel het mee met de verwarrende vragen. Toch waren er hier enkele lastige problemen. Vraag 21 bleek moeilijk, omdat het begrip scheiding van kerk en staat op zich moeilijk onder woorden te brengen valt. Vraag 22, over de uitholling van het begrip 'representant', bleek maar door zeer weinig kandidaten te worden voorzien.

Met dank aan collega Frank Durant voor het havo-examen.

Bijlage

Gebruik de bronnen 1 en 2

De maker van bron 2 heeft een rooskleurige kijk op de politieke eensgezindheid in de Verenigde Staten.

3. Maak met behulp van bron 1 duidelijk in hoeverre deze rooskleurige kijk in overeenstemming is met de werkelijkheid.

Antwoordmodel: maximumscore 4
Uit het antwoord moet blijken dat:
- enerzijds de tekenaar terecht een rooskleurige kijk heeft omdat de staten North Carolina en Rhode Island inderdaad de grondwet ondertekenen (waarmee alle staten de grondwet ondertekend hebben)
- anderzijds er kritische kanttekeningen bij zijn rooskleurige kijk geplaatst kunnen worden omdat hij de eerste elf pilaren als solide ondersteuning van het federale gebouw afbeeldt, terwijl uit bron 1 blijkt dat er binnen een aantal staten maar een kleine meerderheid de grondwet wil ondertekenen, wat wijst op politieke verdeeldheid.

Gebruik bron 3

Dit gedicht past in een ideaalbeeld dat sinds het eind van de achttiende eeuw

bron 1

Om de grondwet van 1787 in werking te laten treden moesten minstens negen staten de grondwet goedkeuren. Hieronder volgt een overzicht van de goedkeuring van de grondwet door verschillende staten

Staat	Datum van ratificatie	Percentage voor / tegen ratificatie	Aantal inwoners
1 Delaware	07-12-1787	100 / 0	59.096
2 Pennsylvania	12-12-1787	71 / 29	434.373
3 New Jersey	18-12-1787	100 / 0	184.139
4 Georgia	02-01-1788	100 / 0	82.584
5 Connecticut	09-01-1788	76 / 24	238.141
6 Massachusetts	06-02-1788	53 / 47	378.787
7 Maryland	28-04-1788	85 / 15	319.728
8 South Carolina	23-05-1788	67 / 33	249.073
9 New Hampshire	21-06-1788	55 / 45	141.899
10 Virginia	25-06-1788	53 / 47	747.610
11 New York	26-07-1788	53 / 47	340.120
12 North Carolina	21-11-1789	72 / 28	393.751
13 Rhode Island	29-05-1790	52 / 48	68.829

ontleend aan: J.J. Patrick en R.C. Remy, *Lessons on the Constitution*. Washington D.C. 1985, pag. 99

bron 2

Een cartoon van eind juli 1788

On the erection of the Eleventh PILLAR of the great National DOME, we beg leave most sincerely to salute "OUR DEAR COUNTRY."

Vertaling:

Boven de prent staat:	Bij de oprichting van de elfde pilaar van het grote nationale bouwwerk is het ons een genoegen 'ons dierbare vaderland' te mogen feliciteren.
Op de pilaren staan:	de (afgekorte) namen van de afzonderlijke staten.
Bij de twaalfde pilaar staat:	Hij zal opgericht worden.
Bij de dertiende pilaar staat:	De fundering is goed, hij zou nog gered kunnen worden.
Onder de prent staat:	Het federale gebouw.

bron: J.A. Garrety, *The American Nation; A History of the United States to 1877* volume 1. New York 1991, pag. 149

in de Verenigde Staten bestond.
4. In welk ideaalbeeld past dit gedicht?
Noem daarbij drie waarden uit dit gedicht die aansluiten bij dit ideaalbeeld.

In het plaatsje Lowell stond een van de eerste textielfabrieken in de Verenigde Staten. Om vrouwelijke arbeidskrachten te kunnen aantrekken moesten de eigenaren van de fabriek de nodige weerstand overwinnen.

5. Leg uit welke weerstand er bestond en geef aan op welke wijze de fabriekseigenaren deze weerstand probeerden weg te nemen.

Antwoordmodel: maximumscore 4

Uit het antwoord moet blijken dat:

- in agrarische gezinnen weerstand bestond tegen industriearbeid voor met name meisjes, omdat zij onttrokken werden aan het toezicht van hun ouders.

- de fabriekseigenaren probeerden deze weerstand weg te nemen door naast werk ook onderwijs / mogelijkheden tot vrijetijdsbesteding / interne huisvesting onder toezicht aan te bieden.

Gebruik bron 4

6. Licht met een aanwijzing uit de bron toe dat de organisatie van de fabriek van Lowell kenmerkend is voor de ontwikkeling van de Amerikaanse industrie in het midden van de negentiende eeuw.

De achtergronden van het ontstaan van kartels en trusts na 1869 lagen zowel binnen het heersende kapitalistische systeem als binnen het politieke klimaat van die tijd.

8. Geef vanuit het kapitalistische systeem een *directe oorzaak* en vanuit het politieke klimaat een *gunstige omstandigheid* voor het ontstaan van trusts.

De scheiding van kerk en staat in 1795 had de *politieke* emancipatie van sommige bevolkingsgroepen tot gevolg.
21. Leg dat uit aan de hand van een voorbeeld van één bevolkingsgroep.

De nieuwe bestuurders noemden zich vanaf 1795 *representanten van het volk*.
22. Toon met twee voorbeelden uit de jaren na 1798 aan dat deze benaming toen steeds minder bruikbaar werd.

bron 3

Een aantal fragmenten uit een veel gelezen gedicht van H.W. Longfellow, 1841

- 1 De dorpsmid
- 2 Onder een grote kastanjeboom
- 3 Staat de dorpsmidse;
- 4 De smid, hij is een machtig man
- 5 Met grote, forse handen;
- 6 De spieren van zijn krachtige armen
- 7 Zijn sterk als ijzeren banden.
- 8 (...)
- 9 Zijn voorhoofd is nat van eerlijk zweet,
- 10 Hij verdient zoveel hij kan,
- 11 En kijkt iedereen recht in de ogen,
- 12 Want hij is niemand iets verschuldigd.
- 13 Week in, week uit, van vroeg tot laat
- 14 Kun je zijn blaasbalg horen;
- 15 (...)
- 16 Zondags gaat hij naar de kerk,
- 17 En temidden van zijn jongens
- 18 Hoort hij het woord van de predikant;
- 19 En zijn dochters' stem
- 20 Zingend in het dorpskoor.
- 21 (...)
- 22 Met zwoegen – met vreugde – met verdriet
- 23 Gaat hij voort door het leven;
- 24 Elke morgen wordt een taak aangevat,
- 25 Elke avond is zij voltooid.

ontleend aan: Henry Wadsworth Longfellow (1841), *The Village Blacksmith*

29

bron 4

Een tijdschema van de Lowell fabriek

TIJDSHEMA VAN DE FABRIEK VAN LOWELL		
vastgesteld om de werktijd in een jaar gemiddeld op elf uur per dag te zetten		
MET INGANG VAN 21 SEPTEMBER 1853		
De standaardtijd is die van Lowell, zoals die wordt aangegeven door de klok van Amos Sanborn, hoek postkantoor aan Central Street		
Van 20 maart t/m 19 september		
BEGIN WERK 6.30 uur	EINDE 18.30 uur	behalve op zaterdagavond
ONTBIJT 6.00 uur	MAALTIJD 12.00 uur	BEGIN na de maaltijd om 12.45 uur
Van 20 september t/m 19 maart		
BEGIN WERK 7.00 uur	EINDE 19.00 uur	behalve op zaterdagavond
ONTBIJT 6.30 uur	MAALTIJD 12.30 uur	BEGIN na de maaltijd om 13.15 uur
BELLEN		
Van 20 maart t/m 19 september		
ochtendbellen	middagbellen	avondbellen
1e 4.30 uur	1e 12.00 uur	18.30 uur
2e 5.30 uur	2e 12.35 uur	behalve zaterdagavond
3e 6.20 uur		
Van 20 september t/m 19 maart		
ochtendbellen	middagbellen	avondbellen
1e 5.00 uur	1e 12.30 uur	19.00 uur
2e 6.00 uur	2e 13.05 uur	behalve zaterdagavond
3e 6.50 uur		

bron: ontleend aan: M. Norton e.a., *A people and a nation*. Boston 1994, pag. 288

'Te veel van het goede'

Ik heb me in het verleden vaak geërgerd aan de lege examenzaal tijdens het tweede uur van het geschiedenisexamen. Nu was dat anders. Nu maakte ik me zorgen over het grote aantal leerlingen dat tot het einde doorwerkte en de zaal verliet met het gevoel dat ze het niet af hadden.

Willem Janssen

VBO-MAVO (C en D)

Blijkbaar moeten we de leerlingen (nog) meer trainen in het omgaan met de hoeveelheid tijd die ze bij een examen krijgen. Voor een groot deel ontstaat dit probleem omdat leerlingen vragen niet goed lezen, en meer doen dan gevraagd wordt. (Moet er in de examenboekjes die bij de voorbereiding op het examen gebruikt worden, niet meer aandacht besteed worden aan time-management?)

De examenmakers kunnen dit tijdprobleem zelf ook aanpakken. Veel vragen hebben een zeer lange inleiding en vragen veel leeswerk voor een in feite eenvoudige vraag. Natuurlijk moet er uitgelegd worden wat een leerling moet doen. Maar alles wordt wel erg ingewikkeld en kan in een groot aantal gevallen simpeler. Een voorbeeld met twee uitwerkingen.

De vraag was als volgt:

Gebruik bij vraag 9 bron 5.

In de loop der tijd kregen de Verenigde Staten er een aantal gebieden bij. Deze gebieden werden deel van de Verenigde Staten door verovering, door aankoop of door verdragen met andere landen. De jaartallen in de bron laten zien in welk jaar de twee verschillende gebieden een deel werden van de Verenigde Staten.

9. Schrijf op je antwoordblad *per gebied*
- van welk land het was voor het een deel werd van de Verenigde Staten
 - op welke manier het gebied een deel werd van de Verenigde Staten.

Doe het zo:

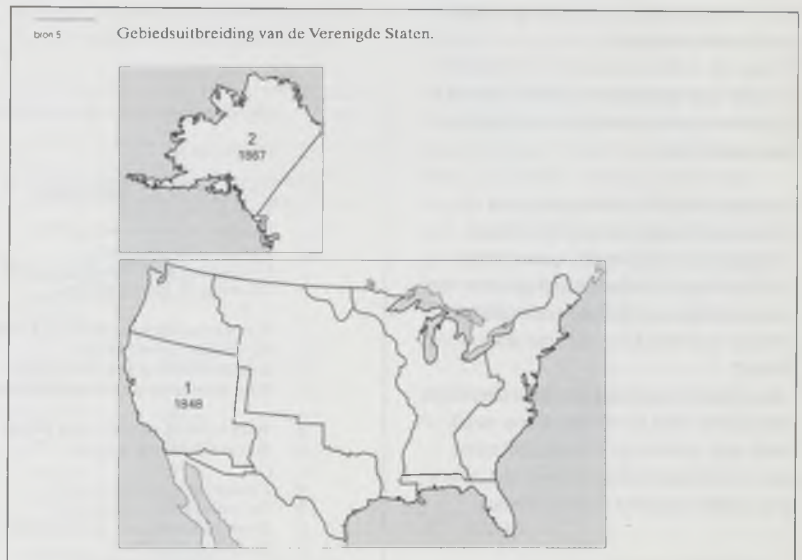
Gebied 1 was van ... (land noemen) en werd een deel van de Verenigde Staten door ... (manier noemen).
Gebied 2 (enz.)

Beter zou zijn:

Uitwerking 1

Gebruik bij vraag 9 bron 5.

De VS werden steeds groter door verovering, door aankoop of door verdragen met andere landen te sluiten. Neem het schema over en vul in.

	Was van:	Werd een deel van de VS door:
Gebied 1		
Gebied 2		

Het kan nog anders, door er een invulvraag van te maken:

Uitwerking 2

Gebruik bij vraag 9 bron 5.

Gebied A was voor het een deel van de VS werd van (1).....

Het kwam bij de VS door (2).....

Gebied B was voor het een deel van de VS werd van (3).....

Het kwam bij de VS door (4).....

Neem de nummers over en vul de ontbrekende woorden in.

Vaardigheden toetsen

De inlevingsopdrachten roepen bij mij ook een aantal vragen op. Wat is nu eigenlijk de bedoeling van inleving? Inleving heeft, naar mijn idee, de bedoeling dat de leerlingen iets ontdekken wat aan de feiten een meerwaarde geeft. Door zich te verplaatsen

in een persoon in een andere tijd, met een andere rol, in een andere situatie kom je iets te weten, krijg je meer zicht op het denken en doen van die mensen, op de keuzes die ze wel en niet maken.

Maar neem nu vraag 16:

Verplaats je in de volgende situatie. Het is het jaar 1910. Je bent een zwarte scholier in de Verenigde Staten. Je krijgt de opdracht een gesprek te houden met iemand die voor 1863 slaaf of slavin was. Je besluit om je vragen te stellen aan je oma. Zij werkte tot 1863 als slavin op een katoenplantage. Je maakt een verslag van 40 tot 80 woorden van het vraaggesprek. In je verslag laat je je oma aan het woord en je laat haar vertellen over de volgende zaken:

a. wat zij het meest pijnlijke en verneederende in haar leven op de plantage vond;

- b. waarom zij blij was met het aannemen van het 15e amendement;
- c. waarom zij zo teleurgesteld was in de houding van de meeste blanken in de tijd van de Reconstructie;
- d. waarom zij vindt dat zwarten nog steeds geen gelijkwaardige burgers zijn in de Verenigde Staten.

Let op! Schrijf alleen het deel van het verslag waar de stippenlijntjes staan.

Dit is het verslag van het gesprek met mijn oma. Zij vertelt over haar ervaringen als slavin.

- a. Ik vond in mijn leven als slavin het meest pijnlijke en vernederende ...
(hier volgt het antwoord van je oma in eigen woorden)
- b. Ik was zo blij met het aannemen van het 15e amendement, omdat ...
(hier volgt het antwoord van je oma in eigen woorden)
- c. Ik was erg teleurgesteld in de houding van veel blanken tijdens de Reconstructie, omdat ...
(hier volgt het antwoord van je oma in eigen woorden)
- d. Ik vind dat zwarten nog steeds geen gelijkwaardige burgers van de Verenigde Staten zijn, omdat ...
(hier volgt het antwoord van je oma in eigen woorden)

Van de leerlingen wordt hier heel wat gevraagd:
ten eerste: verplaats je in een zwarte scholier in 1910 (voor veel leerlingen zijn dit al twee verplaatsingen: zwart en 1910.);

ten tweede: verplaats je in je oma die als slavin werkte voor 1863; drie verplaatsingen: oma, slavin, 1863;
ten derde: vanuit de vraagstelling wordt ook nog gevraagd naar een vergelijking tussen voor 1863 en 1910.

Wat levert het op? Het antwoordmodel geeft de volgende mogelijkheden.

Maximumscore 4

Voorbeelden van goede antwoorden zijn:

- a. als slavin
(bijvoorbeeld één van onderstaande):
 - als bezit worden beschouwd
 - gescheiden worden van ouders/kinderen
 - het zware werk op de plantage(s)
 - aspecten van behandeling (bijvoorbeeld straffen)
 - seksueel misbruik
- b. over het 15e amendement
Door dit amendement kregen de

zwarten kiesrecht en voormalige slaven hoopten op die manier hun positie te kunnen verbeteren;

- c. over de teleurstelling
Tegenstanders van de Reconstructie probeerden op allerlei manieren de rechten/verworvenheden van zwarten te saboteren/af te schaffen;
- d. geen gelijkwaardige burgers
bijvoorbeeld een van onderstaande):
 - In veel deelstaten is zwarten het kiesrecht weer ontnomen.
 - Er is een systeem van segregatie (en zwarten worden op allerlei andere manieren gediscrimineerd).

Toelichting:

Voor ieder onderdeel van de vraag (a tot en met d) mag na een juist antwoord maximaal één punt gegeven worden.

Blijft dit niet teveel steken in weetjes en gemeenplaatsen?

Naar mijn idee moet bij inleving geprobeerd worden dat boven tafel te krijgen wat voor de leerlingen in eerste instantie ondenkbaar is. Waarom doen slaven niets als ze zo slecht behandeld worden als iedereen zegt? Waarom lopen ze niet weg? Waarom hangen ze die blanken niet op?

Voor mondige leerlingen is juist dat onvoorstelbaar. Via inleving kunnen ze daar wel zicht op krijgen. Maar dat wordt niet gevraagd. Na al die lessen over slavernij weten ze echt wel dat het werk zwaar en vernederend was. Maar kunnen ze zich voorstellen waarom het toch nog dragelijk was, of waarom het op een bepaald moment ondraaglijk werd?

Bij lessen waarbij inleving aan de orde is, wordt dit zelden zo sec gedaan als dat in het examen getoetst wordt. Zeker voor de vbo/mavo-leerling komt daar veel meer voor kijken dan via zo'n vraag wordt verondersteld.

Een deel van dit probleem wordt opgelost door de inleving te koppelen aan een visuele bron die een emotie oproept. De gravure van lynchpartij (bron 6) is daar heel geschikt voor. Waarom doen die mensen dat? Is iedereen het ermee eens? Waarom zegt niemand stop? De volgende zondag zitten die diepgelovige planters allemaal in de kerk. Hoe rijmen ze dat? Wat zegt een dominee?

Simpel gezegd nu allemaal. Ik denk daarbij niet na over een antwoordmodel, over aantallen woorden, over beschikbare tijd, over moeilijkheden bij

de correctie. Maar het is natuurlijk wel zo dat de kans bestaat dat deze vaardigheid bepaald gaat worden door de mogelijkheid die het toetsen in een examen met zich meebrengt. In mijn lessen moet ik leerlingen niet alleen leren zich in te leven in mensen uit het verleden, maar ook nog leren zich te verplaatsen in de geest van een examenmaker. Volgens mij kan dat niet de bedoeling zijn.

Een ander probleem vormt het aantal woorden dat gegeven wordt voor deze opdracht: 40 tot 80 woorden. In het correctievoorschrift wordt daar verder niets mee gedaan. Wat moet ik mijn leerlingen nu leren? Ze moeten doen wat er staat. Maar als ik zie hoeveel tijd ze nu nodig hebben, mag ik ze dan leren om het met minder te doen? Een correct antwoord kan al in 20 woorden gegeven worden. De leerling die eerst een kludge maakt, zijn woorden telt en het dan in het net schrijft is veel tijd kwijt en verdient er niets mee. Ik zie zo gauw geen oplossing voor dit probleem. Wel zie ik dat de moeilijkheden die dit soort vragen met zich meebrengen, op deze manier afgewenteld worden op de kandidaten.

Tenslotte

Over het schriftelijk examen is nog veel te schrijven. Los van alle problemen die ieder examen met zich meebrengt over vragen die niet goed uit de verf komen, zie ik ook dat het examen steeds verandert en steeds beter wordt. Maar het lijkt mij toch dat voor de moeilijkheden die ik heb aangegeven, oplossingen gevonden moeten worden, anders blijft het te veel van het goede, en dat kan niet goed zijn.

Anton van Hooff

Misdaad als historisch vermaak

Naar aanleiding van Steven Saylor, Moord op de Via Appia (De Boekerij, Amsterdam 1997, 412 blz., prijs f 34,90, ISBN: 90 225 2238 5).

Van Steven Saylor zijn eerder verschenen: Romeins bloed, Dood van een slavendrijver, Catalina's wapen en De venusworp. Behalve het zojuist verschenen boek Moord op de Via Appia zijn alleen De venusworp en Romeins bloed nog verkrijgbaar. Het laatste als herdruk in de serie Parelpockets, prijs f 12,50.

Word je van fictie slecht? De recente acties tegen geweld en seks op de televisie gaan er inderdaad vanuit dat schokkende beelden de grenzen tussen werkelijkheid en verbeelding zodanig vervagen dat ontvankelijke lieden het morele spoor bijster raken.

Tegenstanders van censuur geloven echter dat het voeden van erotische en criminele fantasieën de geestelijke gezondheid juist ten goede komt. Excessen die slechts in de geest worden beleefd, zouden de wereld behoeden voor veel ontsporing.

Die bezorgdheid geldt tegenwoordig alleen de televisiefilm. Ooit waren het de romans waaraan een ondermijnende werking werd toegeschreven. Waar is de tijd gebleven dat *Bob en Daphne* of *Lady Chatterley's Lover* als pornografie werd verboden? Als iemand de moeite neemt om te lezen over slechtheid, geldt hij tegenwoordig als volstrekt ongevaarlijk. Als hij dan nog zijn gerief in een ver verleden zoekt, zal hij helemaal geen vlieg kwaad doen.

De nadagen van de Republiek

De Kleio-lezer die in de komende zomer op een zonnig strand wordt gezien met een boek van Steven Taylor, hoeft zich werkelijk nergens voor te schamen. Van deze Amerikaanse auteur is nu de vijfde roman in vertaling ter beschikking.

Hoofdfiguur in de serie is Gordianus de 'Vinder'. Het woord detective zou een anachronisme zijn en Steven Taylor streeft naar de schijn van authenticiteit. Zijn Gordianus raakt verward in de drama's die de Romeinse Republiek in de eerste eeuw vóór Christus meemaakt: Sulla, Spartacus, Crassus en

Caesar spelen allemaal de rollen die ze volgens de geschiedenis hadden. Via de verhalen loopt Taylor op een heel eigen wijze de gebeurtenisrijke laatste periode van de Romeinse Republiek door.

Het is aan de romanschrijver geoorloofd met zijn fantasie de gaten in de gegevens te vullen en de gebeurtenissen in een verband te brengen. Met de verdietste *A Murder on the Appian Way* zijn we in Taylors Romeinse geschiedenis in 52 aangeland.

De feitenfanaat roept bij dat jaartal uit: "Na de nederlaag en dood van Crassus bij Carrhae in 53 loopt de spanning tussen de twee overgebleven leden van het driemanschap, Pompeius en Caesar, op. Terwijl Caesar in Gallië laweren oogst, probeert Pompeius in Rome de toestand in de hand te houden. De bendes van Clodius en Milo beheersen de straat. Het komt tot een gevaarlijke crisis als op 18 januari 52 Milo en Clodius, elk omringd door een schare gewapenden, elkaar tegenkomen op de Via Appia. In de schermutselingen vindt Clodius de dood. In de verwarde situatie schept Pompeius orde in de ongehoorde functie van consul zonder collega. Milo wordt voor moord aangeklaagd, maar wordt zonder succes door Cicero verdedigd."

De later gepubliceerde redevoering, de *Oratio pro Milone* was ten opzichte van de feitelijke toespraak zeer gepolijst. Toen Cicero voldaan aan Milo een exemplaar deed toekomen, merkte deze bitter op dat het maar goed was dat Cicero indertijd niet in zijn spel had kunnen komen. Anders zat hij, Milo, zich nu niet te goed te doen aan de exquise vis van Marseille.

Feit en fictie

Tussen de scheringdraden van deze feiten weeft Taylor zijn verhaal. Gordianus wordt door allerlei betrokkenen ingeschakeld om de waarheid boven tafel te krijgen: is Clodius vermoord? Zo ja, gebeurde dat dan op aanstichten van Milo? Of profiteerde hij slechts van een onverwachte gelegenheid? Op deze vragen, waarbij klassiek-historici met een mond vol tanden staan, vindt de Vinder Gordianus de antwoorden. De almachtige romanschrijver kan wat de geschiedkundige niet vermag, werkelijk een oplossing aanbieden.

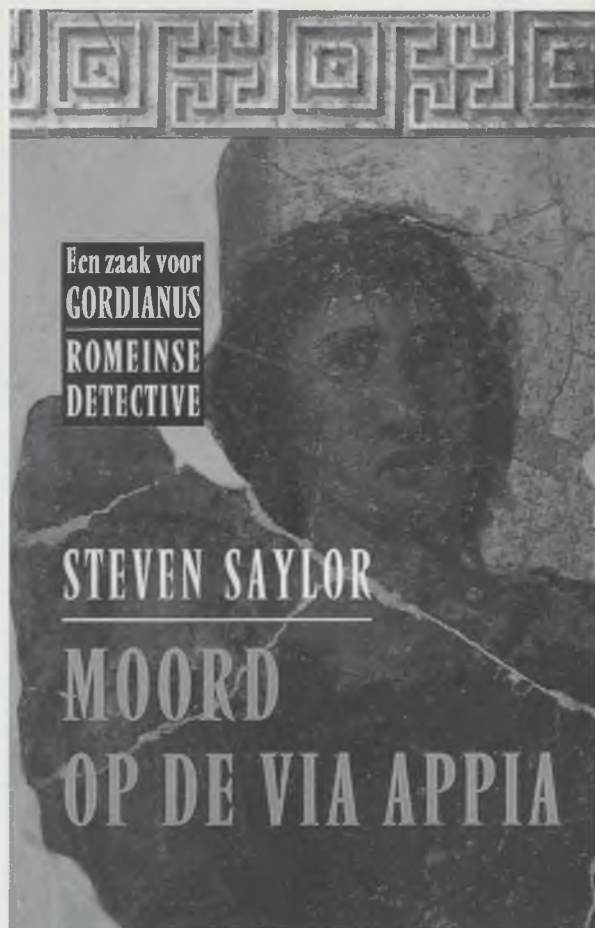
Natuurlijk komt de ontknoping er niet dan na vele verwikkelingen. We huiveren bij de woeste volksvergaderingen en de plunderingen in Rome. De hoofdfiguren worden overvallen en ontvoerd. Maar belangrijker dan de avonturen zijn de persoonlijkheden, van wie de meesten uit de bronnen bekend zijn.

We raken met Gordianus in de ban van de betoverende Clodia, de Lesbia van Catullus' gedichten. We bezoeken de

ijdele Cicero, de onpeilbare Pompeius en de geniale Caesar. Ook de geschiedschrijver Sallustius en Marcus Antonius, de latere rivaal van Octavianus Augustus, duiken op.

Om de karakters uit de verf te laten komen laat Taylor hen erg veel praten. Hij doet dat op een natuurlijke manier, zodat men zich niet beleerd voelt. Om een vergelijking met een misdaadserie op de televisie te maken: de psychologische kwaliteit van Taylors boeken maakt de Gordianus-reeks tot de antieke Derrick.

De lezer die de politieke situatie van de late Republiek niet meer zo paraat heeft, wordt goed bediend door de historische schets die Gordianus aan zijn dochter Diana geeft. Ik heb genoten van de behendigheid waarmee Taylor historische gegevens in het verhaal invlecht. Soms voelde ik de neiging de gegevens te controleren, maar vond dat Taylor de waarheid nergens geweld aandoet. Slechts in de inkleuring leeft hij zich als romanschrijver uit. Wie een Taylor meeneemt als vakantielectuur kan het bevredigen-

33

de gevoel hebben dat hij zijn geschiedeniskennis op verantwoorde en aangename wijze ophaalt.

Tenslotte

Het is toe te juichen dat Taylor door vertalingen voor een breed publiek toegankelijk wordt. Een Nederlandse tekst leest natuurlijk altijd lekkerder weg, wat zeker het vakantiegenot ten goede komt. Wel fronste deze schoolmeester een enkele maal de wenkbrauwen. Ik hoop maar dat allerlei afbreekfoutjes en spellingsmissers in de uiteindelijke versie zijn gecorrigeerd - de uitgever stelde voor deze bespreking de eerste drukproef ter beschikking. Maar er zijn dingen die waarschijnlijk niet meer goed zullen zijn gekomen zoals 'volksverzameling' voor 'volksvergadering'. Een typische tentamenfout is de vertaling 'Romeinse grondwet' voor 'Roman constitution', wat natuurlijk moet worden weergegeven met 'Romeins (staats)bestel'; de grondwet is historisch een heel recent verschijnsel.

Nu ja, zulke onvolkomenheden zorgen ervoor dat je ook in de zon geschiedenisleraar blijft. Juist zoals de andere delen van de serie is *Moord op de Via Appia* alleszins de moeite waard: wat is er mooier dan lekker lezen en toch aan geschiedenis doen?

BOEK VAN DE MAAND

Boeken

ZOJUIST VERSCHENEN

Hoed af voor Marshall van Pien van der Hoeven gaat - zoals de titel al aangeeft - over de Marshall-hulp. Vijftig jaar geleden kondigde de Amerikaanse minister aan dat de Verenigde Staten Europa er financieel bovenop zouden helpen. Nederland ontving een opvallend hoog hulpbedrag per hoofd van de bevolking. Waarom was dat zo en wat heeft de hulp voor Nederland betekend? (Bert Bakker, 164 blz., f29,90, ISBN: 90 351 1847 2)

Ook *Van Strohalm tot Strategie* gaat over de Marshall-hulp. In deze bundel, onder redactie van onder anderen de Leidse hoogleraar R.T. Griffith, staan korte bijdragen van diverse auteurs.

Het gaat niet alleen over de hulp aan Nederland, maar ook aan andere West-Europese landen. Verder komt aan de orde of de formule van de Marshall-hulp nu weer kan worden toegepast, bijvoorbeeld in Oost-Europa. (Van Gorcum, f29,50, ISBN: 90 232 3275 5)

Hoe kijken buitenlanders tegen Nederland aan? En hoe zien Nederlanders eigenlijk zichzelf? Rob van Ginkel benadert in *Notities over Nederlanders* deze vragen op een cultureel antropologische manier. Hij geeft een overzicht van de studies over ons land, met onder meer veel aandacht voor de visie van de beroemde antropologe Ruth Benedict (Boom, 269 blz., f42,50, ISBN: 90 5352 314 6)

De bundel *Dynamisch landschap* gaat over de ontstaansgeschiedenis van het Nederlandse kustgebied en z'n bewoners. Al in de prehistorie werden jagers en vissers agetrokken door de kust. Later werden het de dichtstbevolkte gebieden van ons land. Recent archeologisch en geologisch onderzoek leverde nieuwe inzichten op. De redactie was in handen van D. Hallewas, G. Scheepstra en P. Woltering (Van Gorcum, f55,-, ISBN: 90 232 3173 2)

De laatste tijd verschijnen er nogal wat boeken over de geschiedenis van de opvoeding en het onderwijs. Een daarvan is *Wezen & Boeffes*. Centraal staan zes eeuwen zorg in wees- en kindertehuizen. De auteurs, de hoogleraren J. Dekker en S. Groenveld en hogeschool-docent Th. Willemse, beginnen in de late Middeleeuwen en trekken

de lijn door tot het heden. Een boek dus over mensen die zelden een hoofdrol in de geschiedenis speelden. (Verloren, 423 blz., f59,-, ISBN: 90 6550 553 9)

Albert Speer: het blijft een van de meest intrigerende figuren uit het Derde Rijk. Enkele jaren geleden verscheen het magistrale, 900 pagina's tellende werk van Gitta Sereny over Hitlers architect en minister. Dit keer heeft Lambert

J. Giebels Speer als onderwerp voor een boek gekozen. In *Speer - Hitlers Faust* gaat Giebels op een bijzondere wijze te werk. Met een combinatie van feiten en fictie schetst hij een beeld van zijn karakter. (Scheffers, 288 blz., f34,90, ISBN: 90 5546 054 0)

Hoe was het mogelijk dat het percentage uit Nederland weggevoerde joden zoveel groter was dan elders in Europa? Deze en andere vragen worden behandeld in *De organisatie van de bezetting*, onder redactie van Henk Flap en Wil Arts. Vanuit een organisatorisch-sociologische invalshoek proberen de auteurs te achterhalen hoe de Duitsers de Nederlandse samenleving reorganiseerden om hun doelen - exploitatie, nazificatie en deportatie - te bereiken. (Amsterdam University Press, f29,50, ISBN: 90 5356 255 9)

Ontdek het zelf! Farao's en mummies: een nieuw klein boek over Egypte. De onderwerpen zijn weinig verrassend (Het geschenk van de Nijl, Oorlogen, Piramiden enzovoort), maar de vormgeving des te meer. Het boekje is verfraaid met doorschijnpagina's, draaischijven, lipjes en flapjes (Piramide, ISBN: 90 245 2576 4)

Zevenenveertig Nederlandse en Vlaamse vertalers mochten van een uitgever een tekstfragment uit de Oudheid uitkiezen voor een bundel. Het resultaat is *Oude Keizers Nieuwe Kleren*. Er staan uiteenlopende bijdragen in: een boze brief van een jongetje aan zijn vader, een tekst van Homerus, een verhaal over het vetmesten van kippen, een verhandeling over Alexanders duikerklok enzovoort. (Querido, 107 blz., f25,-, ISBN: 90 253 2034 1)

Ruud Slotboom

TWEEDE WERELDOORLOG

D.J. Smit, *Onder de vlaggen van Zweden en het Rode Kruis. Een medisch-historische studie naar aspecten van internationale bescherming van en hulp- en zorgverlening aan Nederlandse militairen in Duitse krijgsgevangenschap van 1940 tot 1945* (in eigen beheer uitgegeven proefschrift Erasmus Universiteit, Rotterdam/Den Haag 1996) 226 blz.

Circa 10.000 van de 280.000 Nederlandse militairen hebben in de Tweede Wereldoorlog gedurende langere tijd in Duitse krijgsgevangenschap gezeten. Vanaf de terugroeping in krijgsgevangenschap in 1942 (ongeveer 1200 officieren) en 1943 (lagere rangen) zijn zij in de tientallen kampen en kampjes (*Oflags* en *Stalags*) tot 1944 in het algemeen behandeld volgens de internationale regels van de Conventie van Geneve van 1929. In 1944 en 1945 verslechterde de behandeling vooral omdat ook de algemene situatie bij de Wehrmacht en de Duitse bevolking door het verloop van de oorlog en door politieke beslissingen van de nazi-leiding drastisch slechter werd.

De verschillende Rode-Kruis-organisaties en diplomaten van de Zweedse regering - deze trad op als 'beschermende mogendheid' voor krijgsgevangen Nederlanders - hebben door geregelde bezoeken aan de kampen metterdaad een positieve invloed kunnen uitoefenen op de situatie van de Nederlandse militairen in Duitse krijgsgevangenschap. Gelet op de moeilijke omstandigheden en het tekort aan geneeskundig personeel en materieel, heeft de gezondheidszorg in de krijgsgevangenkampen redelijk gefunctioneerd.

Dit zijn de belangrijkste conclusies van Smits proefschrift. Deze Rotterdamse dissertatie vormt een compact geheel. Ze bestaat uit slechts 114 bladzijden betoog, 62 bladzijden bijlagen (verdragsteksten, schema's van de organisatie en bestaafing van Nederlandse en Duitse instanties, overzichten van kampen, van bezoeken en protesten van Rode Kruis en Zweedse diplomaten, van voorkomende infectieziekten), 27 bladzijden samenvattingen in diverse talen en uit bronnen-opgaven en registers van persoonsnamen en van plaatsnamen. Alles bij elkaar gaat het om een nogal droog gepresenteerd en zakelijk onderzoeksverslag, dat ondanks het onderwerp nergens meeslepend wordt. Uitsluitend voer voor docenten dus, of wellicht voor zeer geïnteresseerde leerlingen.

Er is tot nu toe weinig aandacht in de geschiedschrijving geweest voor deze door Smit onderzochte groep. De auteur verklaart dat gebrek aan belangstelling voornamelijk uit de zorgen die meteen na de bevrijding voor de wederopbouw en de uitzending van troepen naar Indonesië nodig waren. Veel minder oog heeft Smit voor de verklaring dat juist deze specifieke groep uit Duitse krijgsgevangenschap teruggekeerde militairen door de Nederlandse samenleving bij uitstek als 'verliezers' werd beschouwd en als belichaming van de nederlaag van mei 1940. Zij hadden zich na de snelle capitulatie van het Nederlandse leger niet meer geweerd; zij hadden in ruil voor hun vrijlating uit krijgsgevangenschap (in juni 1940) in groten getale de beruchte erewoordverklaring (dat zij zich zouden onthouden van ieder verzet tegen Duitsland) getekend en zij hadden zich in 1942-1943 bij de bezetter gemeld om zich vervolgens door de vijand in krijgsgevangenschap te laten terugvoeren naar Duitsland, waar zij in de relatieve veiligheid van de krijgsgevangenkampen (Smit bevestigt

dat beeld in grote lijnen) de bevrijding van het vaderland door andere militairen afwachtten. Vanuit dat perspectief valt veel beter te begrijpen waarom de Nederlandse maatschappij de lotgevallen van deze groep voorlopig liever wilde vergeten en waarom historici deze voorlopig links lieten liggen.

Smit heeft een deel van deze lacune in de geschiedschrijving gevuld en het is in elk geval verrassend te weten dat nazi-Duitsland zich tenminste voor wat betreft de behandeling van krijgsgevangen militairen in het algemeen aan de internationaal overeengekomen regels heeft gehouden.

H.J.C. Termeer

DUITSLAND

Peter Hintzen, *Duitsland - bewogen hart van Europa, een beknopte geschiedenis* (Sun, Nijmegen 1996) 272 blz., prijs f39,50.

"Tot voor kort waren en nauwelijks overzichtswerken in het Nederlands over de geschiedenis van Duitsland. Daar is de laatste tijd verandering in gekomen", schreef Ruud Slotboom in de boekenaankondigingen in het eerste nummer van deze Kleio-jaargang (februari 1997). *Duitsland - bewogen hart van Europa* van de onlangs overleden Peter Hintzen is daar een voorbeeld van. Zijn beknopte geschiedenis van Duitsland moet de Nederlanders vertrouwd maken met dit buurland en de geschiedenis ervan. Hoeveel Nederlanders hebben een meer dan oppervlakkig inzicht in de Duitse geschiedenis en komen verder dan clichés en vooronderstellingen? Nederlanders denken Duitsland te kennen, denken vertrouwd te zijn met dit buurland. Dat is niet zo, is het uitgangspunt van Hintzen's boek. We moeten Duitsland leren kennen en weer leren vertrouwen, is zijn boodschap.

Na een inleidend hoofdstuk waarin nog eens wordt uitgelegd waarom het van belang is de Duitse geschiedenis te kennen, volgt een kort stuk over de Middeleeuwen. Hoofdstuk 3 is geheel gewijd aan Luther, in Hintzen's ogen misschien wel de belangrijkste persoon in de Duitse geschiedenis. Het volgende hoofdstuk behandelt de Contra-Reformatie en eindigt met de Vrede van Westfalen van 1648. Daarbij werd Duitsland veroordeeld tot een provinciaals, kleinschalig bestaan. Duitsland werd een achterland. Hoofdstuk 5 behandelt de Verlichting en de Romantiek. Lessing, Kant en Goethe komen uitgebreid aan bod. Deze hoofdstukken zijn erg feitelijk; pas op bladzijde 88 bijvoorbeeld wordt verteld dat Duitsland rond 1800 nog erg landelijk was, nauwelijks grote steden kende, dat het totale aantal inwoners van alle Duitse steden lager was dan dat van Parijs.

Ook in de volgende hoofdstukken legt de auteur de nadruk op gebeurtenissen en belangrijke personen. Daarnaast worden echter in dit tweede gedeelte regelmatig verbanden met de gebeurtenissen in de twintigste eeuw gelegd. Zo is het 'ausharren', 't tot het einde toe doorvechten van de Duitse generale staf in WO I en van Hitler in WO II een tegen beter weten in navolgen van Frederik de Grote (99). Dat het natio-

nalisme geen Duitse vinding is (106), zal niet iedere Nederlander weten. De uitspraak dat antisemitisme een algemeen Europees verschijnsel is (156), is natuurlijk ook bedoeld om vooroordelen weg te werken.

Op het einde wordt het boek onevenwichtiger. De DDR bijvoorbeeld wordt nauwelijks behandeld, er wordt slordiger geschreven ("*leidende Nederlanders*", 218, of "*Het Nederlandse volk was in afinars*", 211) en recente ontwikkelingen als het bekende Clingendael-rapport en de economische problemen worden uitgebreid vermeld maar zijn nog niet bezonken.

Nu worden ook de achtergrond en de reden van de betrokkenheid van de auteur duidelijk: na de Tweede Wereldoorlog heeft hij als lid van Morele Herbewapening in Duitsland geprobeerd een bijdrage te leveren aan een christelijk geïnspireerde verzoening.

Duitsland, bewogen hart van Europa geeft veel informatie. Misschien wel te veel voor mensen die zich willen verdiepen in de geschiedenis van buurland Duitsland. Of dit voldoende is om de in Nederland heersende vooroordelen over Duitsland onder haar inwoners weg te werken, blijft de vraag.

Wim Rongen

PORTRETTE

J. van Oudheusden e.a. (red.), *Brabantse biografieën. Deel 4.* (Boom, Amsterdam/Meppel 1996) 144 blz., prijs f25,00.

Elk jaar, nu al voor de vierde keer, verschijnt er een nieuw deel in de reeks *Brabantse biografieën*. Deze reeks wordt uitgegeven in samenwerking met de Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening.

In dit deel worden door 29 auteurs evenzoveel levensbeschrijvingen gegeven van diverse bekende en onbekende Brabanders uit de 14e tot in de 20e eeuw. In alfabetische volgorde passeren de levens van 5 vrouwen en 24 mannen de revue. Van Hendrik Agylaeus, een protestants advocaat die in het door godsdiensttwisten verscheurde 16e eeuwse Den Bosch zijn partij meebliet, tot 'meester' Hendricus Hubertus van der Zanden uit Hoogeloorn. Deze pionier van het Brabantse land- en tuinbouwonderwijs werd niet voor niets 'meester' genoemd, getuige het feit dat hij gedurende zijn loopbaan onder andere 'meester' aan een lagere school, een landbouwschool, twee huishoudscholen en aan een R.K. Middenstandshandelsavondschool geweest is. Zijn carrière werd besloten met een Kamerlidmaatschap voor de KVP.

De vrouwen wier leven beschreven wordt hebben allen, ongeacht de eeuw waarin zij geleefd hebben, hun sporen verdiend in de sociale of de sociaal-religieuze sector van de Brabantse samenleving. Zij worden stevast betiteld als 'vrome weldoenster' of als 'sociaal bewogen vrouw'. Hier is slechts één uitzondering op: Johanna Paulina Musters (1878-1895). Zij heeft haar naam en faam (en waarschijnlijk ook haar vermelding in de Brabantse biografieën) te danken aan het feit dat zij slechts 48 centimeter lang was. Zij verdiende onder de naam 'Prinses Pauline' een dikbelegde boterham als kermisattractie.

De heren daarentegen zijn bijna allemaal Brabantse coryfeeën in de kunst, de literatuur, het onderwijs, maar vooral bestuurders uit de wereldlijke en kerkelijke overheid. Evenals bij de vrouwen maakt ook hier de eeuw waarin men leeft

geen enkel verschil. Continuïteit in de geschiedenis lijkt troef. Behalve veel tamelijk onbekende maar invloedrijke mannen worden er ook enkele klinkende namen genoemd zoals die van de leraar, toneelschrijver en humanist Georgius Macropedius (1487-1558), de grondlegger van de Katholieke Universiteit Brabant Martinus Joseph Hubertus Cobbenhagen en de (televisie) bisschop Wilhelmus Marinus Bekkers (1908-1966). Er is echter één in het oog vallende uitzondering. De meest bekende maar ook onbekende persoon zal ongetwijfeld Cornelis Schuitemaker (1813-1884) uit Sint-Willebrord zijn. Deze 'versleten' arme boerenknecht heeft in 1881 als 67-jarige model 'gezet' voor de wereldberoemde tekeningen 'Worn out' en 'Boer bij het vuur' van Vincent van Gogh.

De *Brabantse biografieën* zijn vlot geschreven, informatief en prettig om te lezen. Hoewel het niet altijd duidelijk is wat de selectiecriteria zijn voor opname in deze historische Brabantse 'Wie is wie' is dit geenszins storend. Dit staat garant voor afwisseling en af en toe een prettige verrassing. Voor een eerste introductie, met name bij het regionale en plaatselijke geschiedenisonderwijs, kunnen deze levensbeschrijvingen en het historisch kader waarin ze geplaatst zijn goed van pas komen. De waarde en bruikbaarheid van deze *Brabantse biografieën* stijgt echter naarmate er meer delen van verschijnen. Vooral voor de Brabantse schoolbibliotheken een aanrader.

Martien van Gastel

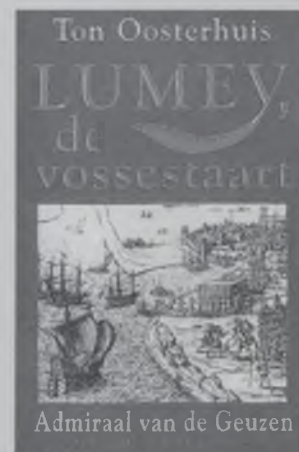
DE OPSTAND

Ton Oosterhuis, *Lumey, de vossestaart* (Bert Bakker, Amsterdam 1996) 253 blz., f39,90.

Hoewel aangeprezen als de biografie van de geuzen-admiraal, is dit boek veel meer dan dat. Voor alle docenten geschiedenis die het verhaal over de opstand willen larderen met anekdotes en oorspronkelijk bronnenmateriaal is dit boek verplichte kost. Wat dat betreft is het jammer dat dit werk niet een paar jaar eerder op de markt is verschenen, want het examenonderwerp over de opstand kon best zo'n spannend verhaal gebruiken.

Maar niet alleen leest het verhaal over Lumey als een trein, het is ook verhelderend. Het gaat in op de edelen en hun verhouding tot enerzijds de koning van Spanje en anderzijds Willem van Oranje. Het is een verhaal van eigenbelang, van politieke voorkeuren en van tradities. Wat dat betreft is het ook een triest verhaal, want het markeert het einde van een periode in de Lage Landen. Wordt het begin van de opstand nog overheerst door de politieke belangen van de heersende stand, met de Unie van Utrecht heeft deze groepering haar eigen doodvonnis getekend. De Republiek is de samenleving van de burgers-kooplieden die gebaat zijn bij rust en geldverdiene. In zo'n maatschappij passen eerder verdraagzaamheid en vrede dan godsdienstoorlogen en vechtpartijen.

Edellieden als Lumey waren wat dat betreft mensen van

het verleden, vergroeid met feodalisme en militarisme. Zij konden maar moeilijk accepteren dat een opstand zonder steun van de burgerij geen kans van slagen had. De brug naar de burgers was voor deze edelen te ver weg, terwijl de rijke burgerij wel kans zag om rijkdommen te verwerven en daarvoor macht en aanzien te kopen. De man die door een onbezonnen actie, het veel te vroeg aanvallen van Den Briel, medeverantwoordelijk was voor het succesvolle verzet van de Hollandse steden, joeg diezelfde steden tegen zich in het harnas. Zijn wreedheden tegen katholieken, zijn eigengereidheid bedreigde de burgerlijke samenleving. Het is de verdienste van Willem van Oranje dat hij wél inzag dat de burgerij de toekomst van de Republiek was. Daarom is hij de 'vader des vaderlands' geworden en wordt Lumey beschouwd als een soort van oorlogsmisdadiger.

Het boek van Oosterhuis laat zien dat de moordenaar van de martelaren van Gorcum vooral een symbool is van een verdwijnende groep in de samenleving van de Republiek. De tragiek van de edelen: nog wel nodig om de koning van Spanje te bestrijden, maar overbodig in de nieuwe samenleving.

Jos Trippenree

GOUDEN EEUW

Wim Wennekes,
***Gouden handel* (Atlas,**
Amsterdam 1996)
471 blz.

Er is nu een boek verschenen dat eigenlijk onder het hoofdkussen van elke docent geschiedenis hoort te liggen. Voor het eerst is hier een samenhangend verhaal over de Nederlandse ontdekkingen; het verhaal van de pioniers en van alle producten die door de Republiek over de hele wereld werden ontdekt en verhandeld. Hier is de geschiedenis van de VOC, de WIC en de Noordse Compagnie. Hier wordt de Itinerario van Jan Huyghen van Linschoten herverteld, krijgt het verhaal van het Behouden Huis zijn plaats binnen de context van de reizen om de noord en worden de daden van Jan Pieterszoon Coen op hun juiste waarde geschat. Wim Wennekes, schrijver van *De aartsvaders*, een onderzoek naar de grondleggers van de grootste Nederlandse bedrijven, weet van begin tot eind te boeien. En het eind zou ook het begin kunnen zijn: een glossarium waarin alfabetisch een beschrijving van alle producten die door de Republiek in de 17e en 18e eeuw zijn verhandeld. Zelf raadt de auteur in zijn voorwoord ook aan om eerst in dit glossarium te snuffelen om alvast in de stemming te komen voor de Nederlandse handelsgeest van de gouden eeuw.

Met deze raad geeft Wennekes tevens aan met welk doel voor ogen dit werk tot stand is gekomen. Hij probeert een tussenweg te bewandelen tussen de traditionele chronologische geschiedenis en de thematische aanpak. De economische rode draad in de vaderlandse geschiedenis zorgt voor de noodzakelijke kennis over de wereldroem van de Republiek die nog steeds miljoenen toeristen naar de monumenten van toen doet komen. Die miljoenen toeristen komen vaak uit

landen die in het verleden vooral met die Republiek te maken hadden, zoals Japan, waar tot 1854 de tweede taal Nederlands was. Andere toeristen zijn op zoek naar het gebied waar hun wortels liggen, zoals de Amerikanen.

Het lijkt wel of al die toeristen beter begrijpen hoe uniek de prestatie van dat kleine landje in de 17e eeuw was, dan de Nederlanders zelf. Daarom is het goed dat er een boek als dat van Wennekes is verschenen, al is het maar omdat na lezing van *Gouden handel* vooral verbazing overblijft. Verbazing over de grote warenkennis van de Nederlanders in de Republiek, vooral gebaseerd op het feit dat het eigen land zo weinig grondstoffen kende dat de blik wel naar buiten gericht moest worden. Daarnaast zorgt diezelfde rode draad ervoor dat de lezer begint te begrijpen waarom er in het verleden zoveel oorlogen werden gevoerd, namelijk vooral om de macht over handelswegen en producten.

Het is te hopen voor Wim Wennekes dat de docent die kennis heeft genomen van alle aspecten van de Nederlandse expansiedrang iets van die verbazing op zijn leerlingen kan overbrengen, zodat er weer een nieuw licht over de handelsgeest van de 17e eeuw zal schijnen.

Jos Trippenree

EUROPA

Pim den Boer, *Europa. De geschiedenis van een idee* (Uitgeverij Prometheus, Amsterdam 1997),
167 blz.

Jacques le Goff, *De geschiedenis van Europa* (Uitgeverij Prometheus, Amsterdam 1997),
79 blz.

Pim den Boer (UvA) had in 1993 een aandeel in het Engelse Open University-project 'The History of the Idea of Europe'. Zijn bijdrage daarin vormt het hoofdbestanddeel van het boekje *Europa. De geschiedenis van een idee*, waarmee hij de weg vervolgt die hij in zijn oratie uit 1989 is ingeslagen. Hij is op zoek naar ideeën in het verleden omtrent de identiteit van Europa.

Welke schrijvers hebben een gemeenschappelijke Europese cultuur geïdentificeerd? De oude Grieken deden het. Europa betekende voor hen vrijheid; Azië (lees: het Perzische Rijk) was de zetel van despotisme. De kerkvaders en de middeleeuwse pausen deden het. De Kruistochten versterkten het westers zelfbewustzijn. De humanisten deden het. Ze koesterden het idee van een 'republiek der letteren'. In de zestiende tot en met de achttiende eeuw werd Europa door onderlinge oorlogen in beslag genomen. Tegelijk groeide door de koloniale expansie het Europese superioriteitsbesef, dat culmineerde tijdens het Modern Imperialisme van de late negentiende eeuw. Inmiddels bleven kunstenaars en geleerden over de grenzen heen communiceren.

Den Boer laat zo een hele stoet aan denkers en kaartenmakers de revue passeren. Een duidelijke lijn is niet altijd te herkennen. Na de verlichtingsfilosofen en het tijdvak van de Franse Revolutie en Napoleon - waarin nadruk op universalisme lag - kreeg het begrip Europa nieuwe formuleringen. 'Zetel van de christelijke, in de middeleeuwen gevormde beschaving', zeiden de voorstanders van de restauratie. 'Zetel van vrijheid en democratie', zeiden de progressieven. Vervolgens was er de paradox van de negentiende eeuw: de hoogtij van het nationalisme viel samen met de era van Europese suprematie. Het blanke ras triomfeerde over de wereld, maar

Europa droeg de kiemen van ondergang in zich. Twee wereldoorlogen verder lijkt Europa zich de wonden en zoekt het wanhopig naar een nieuwe identiteit die verder reikt dan alleen economische samenwerking.

In de culturele paragraaf van 'Maastricht' wordt kennis van het Europese erfgoed aanbevolen; de Erasmus-uitwisselingsprogramma's van de EU zijn eveneens indicaties voor de actualiteit van de Europese idee. Den Boer eindigt met een hartenkreet: laat vooral ook leraren en onderwijzers deelnemen aan internationale uitwisselingen.

Het boek wil aan het debat over Europese kwesties een historisch perspectief bieden. Ik weet niet of de auteur daar geheel in geslaagd is. Ik kreeg al lezende de indruk van een allegaartje van ideeën en uitbeeldingen. De lijnen die Den Boer tussen al die uitbeeldingen trekt, lijken soms wat geconstrueerd. Maar interessant en origineel is zijn vraagstelling zeker.

Den Boer is niet de enige die ons bewust wil maken van onze Europese wortels. Ook de grote mediëvist Le Goff vond het nodig uit zijn ivoren toren af te dalen om de jeugd van Europa te bezielen met het Europese identiteitsgevoel. Waardoor zijn de Europeanen nader tot elkaar gekomen en wat heeft ze van elkaar verwijderd? zo vraagt hij zich af.

Zijn boekje is er helaas een geworden van het kaliber: 'Europa voor kleuters in drie lessen'. Een warrig exposé dat van de hak op de tak springt en in veel te kleine brokjes is gehakt en dat zonder gedegen voorkennis niet eens te volgen is. Je vraagt je af welke jongere door dit boekje geïnspireerd wordt. De tekst staat vol slordigheden en grove veralgemeniseringen. Het verschil tussen protestantisme (streng op zedelijk gebied en tolerant in het denken) en katholicisme (vrij op zedelijk gebied en conservatief in het denken) lijkt me een karikatuur. Le Goff hanteert termen als 'walgelijk' en 'schandalig'; hij is uitgesproken moralistisch ('vergeet deze misdaden niet!'), terwijl hij zijn Franse afkomst te nadrukkelijk laat blijken. Frankrijk lijkt wel een pars pro toto voor Europa. Le Goff kent bovendien zijn aardrijkskunde niet goed. Zo somt hij op welke zeven landen geen toegang tot de zee hebben en vergeet daarbij Moldavië, Macedonië en Armenië te noemen. Hij situeert 'Slowakije' in Joegoslavië! Maar wellicht is dit een blunder van de vertaalster. Op de begeleidende kaartjes zijn de vele grijs tinten nauwelijks van elkaar te onderscheiden. De grenzen van Duitsland in de twintigste eeuw vormden voor de kaartenmaker kennelijk ook een te moeilijke opgave.

Kortom: aan wie wordt door dit boekje een dienst bewezen?

Jan van Oudheusden

REISBOEK

Verena Dohrn, *Baltische reizen* (Uitgeverij Atlas, Amsterdam 1995) 256 blz.

Dit is een veelbelovende titel; de foto op de omslag laat een straat in Riga zien, een beeld van rust en stilte zoals in vervlogen tijden. De binnenzijden van de omslag tonen kaarten van de Baltische gebieden. De eerste laat de Baltische provincies van het Russische Rijk zien. Estland en Lijfland, delen van Zweden, ingelijfd bij Rusland in 1721. Koerland en Lithouwen, leen en deel van Polen, ingelijfd bij Rusland in 1795. Tevens is het vestigingsgebied voor Joden in Rusland

aangegeven. De tweede kaart geeft de Baltische Staten in de 20e eeuw weer. Nu worden de grenscorrecties van 1920 en 1945 van Estland en Letland zichtbaar gemaakt. En de wisselende lotgevallen van Vilnius/Wilna en het Memelgebied. De complexe geschiedenis van deze staten, waarin Duitsland en Rusland zo'n belangrijke rol speelden, wordt zo helder verbeeld. Je ziet ook een belangrijke verklaringsgrond voor het gemeenschappelijke lot van de drie Baltische Staten, namelijk het open landschap in het oosten en de havens: poorten naar het Westen (Westzee Staten).

Daarmee is het met de duidelijkheid gedaan. In zeven hoofdstukken wordt een impressie gegeven over reizen die de schrijfster in dit gebied heeft gemaakt, per auto, maar meestal per trein. Het doel van haar reis wordt niet expliciet vermeld. Is het misschien naar aanleiding van het boekje *Hagada sjel Pesch* (verschenen in 1891 bij een uitgeverij in Frankfurt a/d Main) dat de holocaust heeft doorstaan? Dat boekje is afkomstig uit het bezit van de houthandelaar Simon Frejnel in Kibartai, een Litouws stadje aan de toenmalige grens met Oost-Pruisen, tegenwoordig in het Russische district Koningbergen.

Het boek geeft een veelheid aan feiten en weetjes over verschillende aspecten van de reis door de drie Baltische Staten. Het is sterk descriptief: van vele gebouwen en straten wordt een beeld geschetst - van de middeleeuwen tot in de 20e eeuw - van scholen, huizen, winkels, werkplaatsen, gymnasia, synagogen en de getto's, begraafplaatsen en massagraven. Er wordt constant geciteerd en verwezen naar historische en literaire werken en herinneringen, autobiografieën, egodocumenten, getuigenissen en reisliteratuur. Een veelheid aan namen van be- en onbekende Balten, schrijvers, dichters en historici, maar ook van wetenschappers en musici en andere beeldende kunstenaars wordt genoemd.

Een groot deel van het beschrevene blijkt specifiek te gaan over joden: de veelbewogen en veelal gruwelijke geschiedenis in de 20e eeuw van joden in de Baltische Staten. Dit is niet aan de titel af te lezen. Het boek is ook geen echt reisverslag met heldere plaatsomschrijvingen en een duidelijke, voortgaande reis. Maar het is zeker ook geen historisch naslagwerk. De veelheid aan vooral brokjes informatie maakt het boek niet geschikt voor leerlingen en/of schoolbibliotheek. Beter voor leerlingen is het boekje van Philo Bregstein over een zoektocht naar de geschiedenis van zijn familie in Letland: *Terug naar Letland*.

De verklarende woordenlijst van acht pagina's blijkt enkel te bestaan uit joodse woorden. Het boek heeft jammer genoeg geen register, wel een uitvoerige literatuurlijst waar geregeld naar verwezen wordt.

Ellen Marrenga

ing bepien ca-onderwij Kleiookrant

ronduit 'ongewenst' dat universi-
taire instellingen zich telkens la-
ten verleiden tot het creëren van

al behaalt uiteindelijk
een redelijk perce
de eindstreep. Bij
dingen is meer

Docent geschiedenis op de Pabo

Vakdocent of opleidings- docent?

Wanneer men een poging zou doen alle vormen van onderwijs in Nederland met elkaar te vergelijken dan is er één constante die steeds weer opvalt: het onderwijs is voortdurend aan veranderingen onderhevig. Dat geldt voor het universitair onderwijs, het voortgezet onderwijs en zeker ook voor het basisonderwijs. Op de lerarenopleidingen hebben nieuwe ideeën een dubbele invloed: de opleidingsdidactiek binnen de instellingen moet veranderen en de studenten moeten worden voorbereid op nieuwe onderwijsvormen in hun toekomstige beroep. Wat betekent dit nu voor het geschiedenisonderwijs op de Pabo?

Hier wordt geprobeerd daar een beeld van te geven.

Landelijke ontwikkelingen

De laatste jaren worden ook de Pabo's geconfronteerd met vele veranderingen. Na de grote fusiegolf kwamen de visitatiecommissies om hun oordeel uit te spreken over de kwaliteit van de opleidingen. In 1993 kwamen er kerndoelelen voor het basisonderwijs en in 1994 verscheen het *Beroepsprofiel leraar primair onderwijs* op grond waarvan de minister de landelijke Pedagogische Centra (LPC's) opdracht heeft gegeven startbekwaamheidseisen te ontwikkelen, zowel algemeen (vakoverstijgend) als vakspecifiek.

Studiepunten totaal 168	Vak- en vormings- gebieden (incl. theoriethema's)	Pedagogiek	Beroepsvormings praktijk (incl. praktijkthema's)	Overig
Vierde jaar	Differentiatie 10		Lio-stage (incl. leeronderzoek) 21 Differentiatie (stage) 11	
Derde jaar	Speciaal onderwijs 6 Specialisatie (jonge of oude kind) 30		Stage 4	Keuze 2
Tweede jaar	Vak- en vormings- gebieden 16	Algemeen pedagogisch didactisch 16	Stage 8	Keuze 2
Eerste jaar	Vak- en vormings- gebieden 16	Algemeen pedagogisch didactisch 16	Practicum of stage 8	Keuze 2

Modelverdeling voor het gemeenschappelijk curriculum, verdeling van studiepunten naar vakken en leerjaren.

Tenslotte verscheen in juli 1996 het rapport van het Procesmanagement Lerarenopleidingen *Scholen voor de toekomst* met een plan van aanpak voor vernieuwing en verbetering van de opleidingen, waarin vergaande voorstellen zijn opgenomen voor een gemeenschappelijk curriculum voor alle lerarenopleidingen, dat 70% van de studielast zal gaan omvatten. De taakgroepen die dit curriculum moeten ontwikkelen zijn inmiddels aan de slag met de opdracht voor deze zomer-vakantie advies uit te brengen.

De plaats van geschiedenis in het Pabo-curriculum

Al deze ontwikkelingen hebben grote consequenties voor het opleidingsonderwijs en ook voor het vak geschiedenis op de Pabo. Het is niet moeilijk te berekenen hoeveel, of liever hoe weinig, van de 16

modulen die in het eerste en tweede jaar zijn gereserveerd voor de vak- en vormingsgebieden (zie de tabel) voor geschiedenis zullen overblijven. Het gaat hier om modulen met meestal 12 contacturen, waarbinnen zowel de vakinhoud als de didactiek van een vak een plaats moet krijgen.

De positie van de schoolvakken in het opleidingsonderwijs staat al enige tijd ter discussie. Voor de meeste Pabo's was de kritiek van de eerste visitatiecommissie aanleiding om het onderwijs grondig te herzien; met name op het punt van de samenhang binnen het curriculum. Dat betekende in de praktijk een verschuiving van vakinhoud naar didactiek en verbreding van de didactiek naar een vakoverstijgende benadering.

De tweede visitatiecommissie

constateerde dat er op bijna alle opleidingen een opleidingskader en meer samenhang is. 'Leren leren' is een centraal aandachtspunt geworden, soms gecombineerd met probleemgestuurd onderwijs. Eigenlijk is er op hoofdlijnen al sprake van één curriculum.

De enquête

Al deze ontwikkelingen waren voor de Commissie PA-BO van de VGN aanleiding om in het voorjaar van 1996 een enquête te houden onder de docenten geschiedenis van de Pabo's. Bij de organisatie daarvan en de erop volgende studiedag heeft de commissie samengewerkt met de SLO. Door middel van de enquête wilden we duidelijkheid krijgen over de positie van ons vak en peilen in hoeverre er behoefte was aan een netwerk voor Pabodocenten geschiedenis. Bovendien kon de SLO de

uitkomst gebruiken bij de ontwikkeling van de startbekwaamheidseisen voor het vak geschiedenis.

De belangrijkste uitkomsten waren:

- De meeste Pabo's kennen het modulaire systeem, waarbinnen lineair, concentrisch, gedeeltelijk thematisch of via probleemgestuurd onderwijs gewerkt wordt.
- Pabodocenten werken steeds meer samen op allerlei terreinen (stage, projecten, excursie, vakoverstijgende modules).
- Er zijn grote verschillen in aantallen modules van 40 sbu per Pabo, variërend tussen twee en zes.
- Op de meeste Pabo's is het aantal contacturen afgenomen, wat gevolgen heeft voor de kwaliteit en de theoretisch diepgang; er is vaak sprake van een te groot beroep op zelfstudie.
- Op de meeste Pabo's zijn vakdidactische inhoudsverschoven naar vakoverstijgende inhouds in algemeen-didactische modules (bijvoorbeeld voorlezen en vertellen, werken met leermiddelen).
- Er zijn overal problemen door deficiënties bij de instroom.
- Er is te weinig gelegenheid voor vakspecifieke begeleiding in de stage.
- Er is grote belangstelling voor een op te richten netwerk.

De docenten gaven duidelijk een aantal knelpunten aan. Het probleem van de niveauverschillen tussen de studenten onderling bestaat al langer, maar door vermindering van het aantal contacturen voor geschiedenis op de meeste (van de 17) Pabo's, wordt het steeds moeilijker hier binnen het programma iets aan te doen. Docenten gaven opvallend vaak aan dat er te weinig tijd is voor zaken die zij belangrijk vinden, als inhoudelijke diepgang en een goede begeleiding in de stage. Er moeten keuzes gemaakt worden en dat gaat vaak ten koste van de kwaliteit. Het programma raakt versnipperd, zeker als er voor drie jaar nog maar twee modules beschikbaar zijn. Er wordt een steeds groter beroep gedaan op zelfstu-

die door de student. Uit de antwoorden en opmerkingen van docenten concludeerde de commissie dat een nadere bezinning op het vak geschiedenis op de Pabo's gewenst is.

De studiedag

Naar aanleiding van de uitkomsten van de enquête volgde in oktober 1996 een studiedag. De belangstelling was groot: er waren 45 deelnemers, waarmee bijna alle Pabodocenten geschiedenis aanwezig waren! De dag werd geopend door Bram Donkers, hoofd van de afdeling Primair Onderwijs van de SLO. Hij ging in op het probleem van het aspiratieniveau: de Pabodocent verwacht meer van zijn studenten dan zij waar kunnen maken. Pabo's zijn zelf verantwoordelijk voor de eindtermen van hun opleiding. In deze eindtermen leggen zij vast aan welke eisen de startende leerkracht moet voldoen. Hier kan een spanningsveld ontstaan met de 'startbekwaamheden' die nu landelijk geformuleerd gaan worden en waarvoor de minister verantwoordelijk is. Organisaties van vakdocenten moeten zoveel mogelijk invloed uitoefenen bij het tot stand komen van deze startbekwaamheden om te voorkomen dat niet alle nadruk op de algemene zaken gelegd gaat worden (pedagogisering van het onderwijs). Hierna werd gesproken over de uitkomsten van de enquête.

Vervolgens schetste Henk Swart, docent aan de Katholiek Pabo in Zwolle, een beeld van de stand van zaken in de opleidingswereld. De voorstellen van een landelijk curriculum kwamen ter sprake en het belang van de startbekwaamheden werd nogmaals benadrukt. Enige strategie is daarbij nodig: de hele beroepsgroep moet voorstellen doen voor dat curriculum. We zouden dat aan moeten pakken zoals bij het vak rekenen gebeurt.

De volgende spreker, Fred Goffree - SLO-medewerker rekenen/wiskunde en bijzonder hoogleraar aan de UvA, sloot hierbij aan. Hij legde een

relatie tussen de 'standards' zoals beschreven in de *Proeve voor een nationaal curriculum voor rekenen/wiskunde en didactiek* en het te ontwikkelen curriculum voor geschiedenis. Goffree benadrukte dat standards aangeven wat we willen met ons onderwijs op de Pabo: de 'aims'. Daaraan zijn claims te ontleen. Als de doelen duidelijk zijn moet er ook tijd voor worden ingeruimd! Het is modieus om te zeggen dat een leraar een probleemoplosser is; een leraar is voornamelijk bezig met het onderwijzen van vakken en daarnaast is hij een goede leraar.

In het middagprogramma werd in drie groepen gediscussieerd over de 'bekwaamheidseisen voor de startende leraar primair onderwijs voor geschiedenis', zoals deze zijn geformuleerd door de SLO. Theo Beker deelde mee, dat de VGN drie projectaanvragen bij de SLO heeft ingediend: het ontwikkelen van een Pabocurriculum, het ontwikkelen van voorbeeldmodulen en een uitwerking van een longitudinale leerstofplanning. Er is inmiddels een resonansgroep van Pabodocenten samengesteld, omdat samenwerking met het veld hierbij noodzakelijk is. Voor de ontwikkeling van een curriculum vormen de startbekwaamheden een belangrijk uitgangspunt.

Netwerk

Uit de enquête en uit opmerkingen tijdens de studiedag is gebleken dat er grote behoefte bestaat aan een netwerk voor Pabodocenten geschiedenis. Op de meeste Pabo's bestaat de sectie uit één docent. Een netwerk zou een functie kunnen hebben bij het uitwisselen van ervaringen en ideeën, bij het ontwikkelen van modulen en zou de beroepsgroep naar het ministerie toe kunnen versterken.

Tijdens de studiedag werden allerlei ideeën geopperd voor activiteiten, die binnen een netwerk gestalte zouden kunnen krijgen. Naast het profileren van het vak werden ook concrete zaken genoemd als computerondersteund onderwijs, het ontwikkelen van deficiëntieprogramma's, de

onderwijswerkplaats, geschiedenis en internationalisering, inventarisering van streekgebonden bronnen enzovoort. De Commissie PA-BO is ervan overtuigd dat een netwerk voor de beroepsgroep een belangrijke functie kan hebben. Inmiddels is er gesproken met het VGN-bestuur en met het CPS in Amersfoort, waar men bezig is met het oprichten van een netwerk voor de wereldoriënterende vakken. Er zijn echter nog geen concrete afspraken gemaakt.

Tenslotte

Momenteel is het allereerst zaak de vinger aan de pols te houden bij de ontwikkeling van het gemeenschappelijk curriculum. De resonansgroep van Pabodocenten geschiedenis zal haar stem laten horen aan de adviesgroep die is ingesteld om de taakgroep te adviseren. Het doel waarnaar alle Pabo's streven is het afleveren van startbekwame leraren die voldoende zijn toegerust voor het onderwijs aan de basisschool van morgen. Daarbij is het niet alleen van belang dat leerkrachten beschikken over een hele reeks pedagogische en didactische vaardigheden, maar ook dat zij betrokken zijn bij de samenleving en dat zij kinderen daarin iets te bieden hebben. Om als leerkracht goed te kunnen functioneren in de toekomst (de 21e eeuw!) blijft kennis van het verleden onontbeerlijk. Dat is waar de docenten geschiedenis aan de Pabo zich sterk voor willen maken.

Marjan de Groot-Reuvekamp, lid van de Commissie PA-BO en docente geschiedenis aan de Hogeschool West Brabant, sector Pedagogisch Onderwijs in Breda.

VGN op internet!

Adres:
<http://www1.tip.nl/users/t738303/index.htm>.

Vrije Universiteit Amsterdam

Conferentie NME in initiële lerarenopleidingen

Nu een aanzet is gegeven om natuur en milieu educatie (NME) onderdeel te maken van de dagelijkse praktijk in het voortgezet onderwijs, is het zaak ook in de initiële lerarenopleidingen de toekomstige leraren voor te bereiden op de rol die zij in het onderwijs kunnen spelen bij bewustwording van leerlingen. Op 9 oktober 1997 wordt daarom een conferentie gehouden over de plaats en praktijk van NME in de initiële lerarenopleidingen.

Op het programma staan een aantal inleidingen en twee werkgroep rondes. Tijdens de praatjes komt het belang en de invoering van NME in de lerarenopleidingen aan de orde. In de eerste werkgroep rondte zullen diverse voorbeelden van Good Practice gegeven worden, terwijl de deelnemers in de tweede werkgroep rondte aan het vakoverstijgend ontwerpen van NME gezet worden.

Aan het eind van de dag is er een borrel met gelegenheid tot napraten.

De conferentie is bedoeld voor de lerarenopleiders van ULO en HBO.

Voor meer informatie kunt u contact opnemen met Alfred Schermer van IDO/VU (tel. 020-4449229) of Klaas van der Veen, Faculteit Educatieve Opleidingen HU (tel. 030-2547249).

Noteert u 9 oktober alvast in uw agenda!

Hef aan Bataaf!

Nederlandse muziek rond 1795

Uitgevoerd door ensemble Pont de la Virtue. Instrumentale en vocale muziek van Nederlandse componisten uit de periode rond 1795. Uitgegeven op dubbel CD door Erasmus Muziek Producties, Postbus 25220, 3001 HE Rotterdam. Alle teksten van de liederen staan afgedrukt in het begeleidende boekje bij de CD. Kenmerk CD's: WVH 187/188, ruim 139 minuten, opgenomen in 1996. Barcode: 8732352201874. Prijs f 29,90.

Min of meer toevallig werd mijn oog getroffen door door

de afbeelding en de titel op de cassette van deze CD. Eigenlijk was ik naar iets heel anders op zoek. Zou je met deze CD's iets in de les kunnen doen? Ik haalde de doos uit het rek en maakte hem open om het boekje te kunnen raadplegen. Geen boekje aanwezig. De verkoper gevraagd. De boekjes worden met het oog op diefstal tegenwoordig ook uit de cassette verwijderd. Sommige mensen houden er toch een vreemde verzameldrift op na! Vanuit historisch oogpunt bezien toch ook weer niet zo gek, want het boekje bevat een schat aan bronnen! Tweederde van de speelduur wordt besteed aan vocale muziek (en alle teksten zijn te vinden in het begeleidende boekje!). Het vormt een soort hitparade van de muziek rond 1795, die op de CD's keurig naar genre wordt geordend en

behandeld en het daarom voor gebruik in de klas zo geschikt maakt.

Geopend wordt met de gezangen voor het Feest van den 19 December 1799: Hef aan! Bataaf!. Deze cantate geschreven naar aanleiding van het debacle van de landing van de Engelsen op de Noord-Hollandse kust geeft een goed inzicht in het gedachtengoed van Patriotten en Verlichters. Duur: ruim 10 minuten!. In de rubriek 'Geloof en devotie' vindt men enige psalmen, maar ook niet-psalmgebonden liederen gericht op de grootheid van God en de Schepping en op verzoening en vergeving. In de rubriek 'Kunst en genootschap' kunt U in de klas de sfeer laten proeven van de genootschappen die door de Verlichting als paddestoelen uit de grond schoten.

Ruim 3500 exemplaren van het 'geschiedenisboek' over Rotterdam en 250 van de bijbehorende docentenhandleiding zijn in mei 'het land ingegaan'.

In een vorig nummer van KLEIO stond een paginagrote advertentie, waarin het Historisch Genootschap Roterodamum de verschijning aankondigde van vijftien lesbrieven over de geschiedenis van Rotterdam. Ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van het genootschap werden vele exemplaren van deze publicatie gratis aangeboden aan de scholen in Rotterdam en aan docenten overal in het land, die gereageerd hadden op de advertentie. Ook scholieren in Den Bosch, Almere en Apeldoorn, om maar iets te noemen, zullen zich gaan verdiepen in de geschiedenis van onze grootste havenstad.

Op de foto biedt prof.dr. Jan van Herwaarden het lesbrievenboek aan aan burgemeester Peper. Tweede van links is drs. Hans Horsting, voorzitter van het Historisch Genootschap Roterodamum.

U kunt het boek nu kopen bij de Archiefwinkel, Coolsingel 91 en bij Donner Boeken, Lijnbaan 150, prijs f 30,-. Bij overmaking van f 32,50 op postgiro 77300 van Roterodamum, Krimpen a/d IJssel, o.v.v. GESCHIEDENISBOEK, wordt het toegezonden. Voor verdere informatie: Ger Lugtenberg, Erasmus Universiteit Rotterdam, tel. 010-4081775.

STARTERSCONFERENTIE

'Alle begin is moeilijk' Starten en doorstarten in het onderwijs

Op 30 en 31 oktober 1997 wordt door de VGN de jaarlijkse tweedaagse conferentie voor 'jonge' leraren geschiedenis en staatsinrichting georganiseerd.

Na het succesvolle experiment van vorig jaar is besloten ook dit jaar een 'dubbelprogramma' aan te bieden, twee conferenties onder één dak. Zowel de beginners als de meer gevorderden krijgen een eigen programma voorgezet.

De conferentie is gericht op docenten die net begonnen zijn en op collega's die na enige ervaring opgedaan te hebben door uitwisseling met anderen hun kennen en kunnen willen verrijken en aanvullen.

Ook degenen die in de toekomst les willen gaan geven zijn van harte welkom.

Vanwege de werkbaarheid is het aantal deelnemers bij iedere groep beperkt tot twintig. De inschrijving staat open voor VGN-leden en niet-leden, maar leden genieten voorrang bij plaatsing. Dankzij de subsidie van de VGN bedragen de kosten slechts f100,-.

Aan het begin van het nieuwe schooljaar volgen nadere mededelingen over deze conferentie in het vakblad KLEIO en enkele andere onderwijsbladen. Mocht u belangstelling hebben, u nu al op willen geven, of wenst u nadere informatie, stuur dan een briefje naar Will Bouwman, Kloosterstraat 47, 5708 GM Helmond (Stiphout).

U ontvangt dan zo spoedig mogelijk een reactie.

Heeft u een collega of bekende die iets aan deze conferentie zou hebben, wilt u dan zo vriendelijk zijn haar of hem attent te maken op deze aankondiging.

Voor gymnasiasten zit in deze rubriek een tweetal in het Latijn gestelde liedteksten! Wat dacht U van de 'Zamenspraak tussen een vrijmetselaar en een profaan', op muziek gezet door Isaac du Bois?

De rubriek 'Het politieke en het levenslied' bevat onder andere een lied gewijd aan de positie van de vrouw onder de titel 'De nieuwe vrouwendag', een lied getiteld 'Juicht nu, O Nederlandsche Braven' op de melodie van de Marseillaise en een drinklied. De rubriek 'Het kunstzinnige kinderlied' sluit schitterend aan bij de doelstellingen van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en geeft een goed beeld van de opvoedingsmoraal. Uiteraard ontbreekt de op muziek van Christiaan Ernst Graaf gezette tekst van Hiëronymus van Alphen's 'Jantje zag eens pruimen hangen' niet.

De verstaanbaarheid van de gezongen teksten op deze CD is buitengewoon goed, wat mede te danken is aan de buitengewoon goede akoestiek van de St. Michaelskerk te Schalkwijk.

H. v. Duijsen

NJBG

Een nieuwe Fibula

Fibula, het blad van de Nederlandse Jeugdbond voor Geschiedenis, is met ingang van de 38e jaargang verschenen in een nieuw jasje. Het eerste nummer is gedeeltelijk gewijd aan 'kastelen'. Professor Renaud, Nederlands eerste 'kastelenman', vertelt over de magie die het middeleeuwse kasteel voor hem heeft. Bas Aarts zet de ontwikkeling van de kastelenbouw in Nederland uiteen. Verder wordt ingegaan op Kruis-

tochten en kastelen en restauraties aan kastelen. Verder bevat dit nummer ook enkele korte interviews, boekbesprekingen, multimedia-nieuws en NJBG-nieuws.

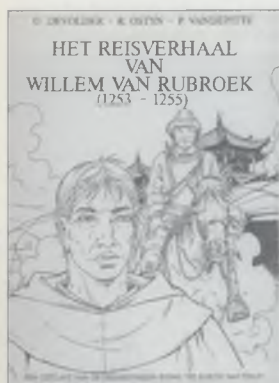
In het nieuwe formaat (A4), met een goed ogende opmaak en de vele illustraties is dit nummer een aantrekkelijk blad geworden, en het is zeker de moeite waard het aan leerlingen te laten zien.

Een abonnement voor de vier nummers die per jaar verschijnen kost f30,-. Losse nummers kosten f8,-. Jongeren kunnen natuurlijk ook zelf lid worden van de NJBG en ontvangen dan het blad thuis: van 9 t/m 11 jaar voor f25,- en van 12 t/m 25 jaar voor f45,-.

Voor informatie:
Bureau NJBG, Prins Willem
Alexanderhof 5,
2595 BE Den Haag.
Tel. 070-3476598.

Vertaalde bron

Het reisverhaal van Willem van Rubroek (1253 - 1255) is vertaald uitgegeven door de heemkundige kring van Tiel (België), prijs f28,- in België excl. verzending.

Het staat vermeld bij de literatuurlijst van het eindexamenonderwerp over de middeleeuwen van volgend jaar.

Er is in Nederland moeilijk aan te komen en bij rechtstreeks bestellen betaalt u extra vanwege de hoge kosten van het internationaal betalingsverkeer. De redactie van KLEIO heeft daarom een stapeltje liggen.

U kunt het boek bestellen door f32,- over te maken op postgiro 1354516 t.n.v. C. Bogaerts-Stoopman te IJsselstein. Het wordt half augustus toegezonden. Desgewenst kunt u het dan ook in IJsselstein op komen halen - dat is nog goedkoper. (Tel. 030 - 688 35 76.)

KiesKleurig

Handleiding intercultureel lesmateriaal

'Vaak wonen ze in bepaalde buurten bij elkaar (...). In sommige buurten van Eindhoven (en ook in veel andere grote steden) is meer dan 20 procent van de bewoners buitenlander. In Dordrecht zijn zelfs buurten met meer dan 50 procent buitenlanders. Ze wonen graag bij elkaar vanwege hun andere taal, godsdienst en gewoonten. We noemen dit verschijnsel wel gettovorming.'

Als je een dergelijke alinea in een goed verkocht modern landelijk gebruikt geschiedenis-schoolboek voor de bovenbouw tot je laat doordringen, krijg je het gevoel dat er nog wel het een en ander kan verbeteren in het onderwijs.

Onder redactie van Ineke Mok en Peter Reinsch is eind 1996 een bundel samengesteld om beter intercultureel onderwijs te kunnen geven.

Bij onderzoek van de bestaande methodes bleek, ook bij geschiedenis, er van alles niet te kloppen. Schoolboeken laten voornamelijk mensen van Europese afkomst zien, andere culturen zijn 'anders'. Volgens de auteurs werkt dit vervreemdend voor leerlingen en polariserend. Grote groepen leerlingen kunnen zichzelf niet terug vinden in het onderwijs.

In deze publicatie worden per vak criteria gegeven waaraan intercultureel onderwijs zou moeten voldoen en didactische aanwijzingen, en er worden suggesties voor de dagelijkse lespraktijk gedaan.

KiesKleurig wordt uitgegeven door de Stichting PAREL in Utrecht, die zich al langer bezig houdt met onderzoek naar en adviezen voor beter intercultureel onderwijs op school, 168 blz., prijs 39,50. Te bestellen bij de boekhandel en de Stichting PAREL, Postbus 386, 3500 AJ Utrecht. Tel. 030-231 7387.

WAT VERBEEDEN LEERLINGEN ZICH? of IN PLAATS VAN DE LERAAR of EEN BEELDIG VAK

Eén van deze drie titels of een andere wordt het motto van de VGN Didactiekconferentie 1998.

Centraal op conferentie zal staan hoe wij als docenten ervoor kunnen zorgen dat ons vak levendig wordt en blijft.

Leerlingen moeten meer zelfstandig aan het werk. Wat blijft er dan over van de verbeelding van het verleden? Hoe voorkomen wij dat het geschiedenisonderwijs verwordt tot een schriftelijke cursus als de gedreven leraar minder kans krijgt voor het verhaal, de schets, de illustraties?

Op het programma staan workshops, inleidingen en uiteraard ook ontspanning en onderling contact.

Een tipje van de sluier: het verhaal, jeugdliteratuur, strips, liederen en muziek, poëzie, spotprenten, sprookjes, geluid, speelfilms, modellen en maquettes, rollenspel, historisch debat, beeldende kunst, architectuur. Met dergelijke bronnen kunnen leerlingen ook zelfstandig omgaan. Dat zal op de didactiekconferentie blijken!

De data: vrijdag 30 en zaterdag 31 januari 1998. Nadere informatie: via de speciale folder aan alle vaksecties geschiedenis en in KLEIO.

Oproep: zijn er collega's die in hun lessen leerlingen zelfstandig met (historische) romans hebben laten werken? We komen graag met hen in contact.

Namens de Didactiek- en activiteitencommissie
R.M.Soeter, (tel. 030 - 2612710)

De Euroclio-conferentie in Boedapest

19 t/m 23 maart

Met zo'n 100 deelnemers uit wel 30 landen was dit volgens kenners de omvangrijkste Euroclio-conferentie totnogtoe.

Het bericht dat de collega's uit Albanië niet zouden arriveren kwam niet onverwacht. Tijdens een van de plenaire vergaderingen werden zeker drie vellen gevuld met bemoedigende, meelevende en collegiale boodschappen die vervolgens per fax verstuurd werden.

De Hongaarse organisatoren hadden het klaargespeeld om het congres te laten openen door de Hongaarse president. (Eigenlijk heel eenvoudig: zijn kleinzoon was een leerling van een van onze Hongaarse collega's. "Vraag je opa eens of hij..."). En daarmee werd dit congres *major event* genoeg om het TV-journaal te halen. Uit de toespraak van de president bleek hoezeer de Hongaren bezig zijn met geschiedenis. Het was aan hemzelf af te zien tijdens zijn relaas over de vrede van Trianon: hij maakte de indruk direct afkomstig te zijn van de conferentietafel, nog duizelend van de klap die de deling ("verminking") van Hongarije hem had toegebracht.

Tijdens de lezingen en bijdragen werden de thema's van de conferentie, "Uitgangspunten voor het ontwerpen van geschiedenisyllabi voor de 21ste eeuw" en "Liberalisme en revoluties in de 19de eeuw" behandeld. Hierdoor kregen de deelnemers een beeld van het geschiedenisonderwijs in diverse deelnemende landen.

Het was de bedoeling om tijdens de conferentie het rapport van de Körber

Internationaal overleg: links voor Ineke Veldhuis-Meester.

Stiftung over Jeugd en Geschiedenis te presenteren. Daarvoor bleek het echter nog te vroeg te zijn, maar Signe Barschdorff vertelde over de inhoud van het onderzoek en over de vervolgplannen. De laatste spreker, de Hongaarse historicus András Gerő, had twee verschillende onderwerpen voor zijn lezing opgekregen maar hij slaagde er niettemin in om in 1848 en de geschiedenis van Boedapest rond 1900 te behandelen en ons zo op een humoristische manier voor te bereiden op de stadsrondrit van die middag. Hij verheelde overigens niet dat voor de Hongaren de opstand van 1956 een pro-

bleem vormt. Men weet deze nog niet goed te plaatsen. Er is een speciaal instituut opgericht voor de bestudering ervan.

De meeste deelnemers kwamen pas aan het woord tijdens de workshops, waarin eveneens de twee thema's van de conferentie besproken werden. Wat mij betreft was dit het meest leerzame gedeelte van de conferentie. Voor zover de taalvoorkeuren dit toestonden was de samenstelling van de groepen zodanig, dat in elke groep een groot aantal landen vertegenwoordigd was. Je ziet op die manier het geschiedenisonderwijs in "heel" Europa, met alle verschillen en alle overeenkomsten. Tijdens de rapportage op vrijdag bleek dat in de Engelstalige groepen (vooral bestaand uit docenten uit Noordwest- en Oost-Europa) de vraag: "kennis en/of vaardigheden?" niet met "of...of..." maar met "en...en..." beantwoord werd. In de Franstalige groep werd aan het kennisaspect meer waarde gehecht en in de tweetalige groep leek het (net als onder Nederlandse historici) een eindeloze discussie te worden.

Op donderdagmiddag bezochten we de Central European University, opgericht met geld van George Soros. Deze universiteit, waar zo'n 500 studenten Engelstalige opleidingen volgen, heeft met name het bevorderen van een open maatschappij voor ogen. Voor ons was interessant dat het geschiedenisdepartement het beheer heeft over de archieven van Radio Free

Monument in Boedapest

Europe en Radio Liberty. Het was wat teleurstellend dat wij van deze archieven zelf niets gezien hebben. Wel kregen we een (niet steeds te volgen) internet-presentatie voorgeschoteld, gevolgd door een rondleiding door zeer veel gangen. Die avond was er een ontvangst op het stadhuis, waar diverse deelnemers elkaar in de schitterende raadszaal gefotografeerd hebben.

Op vrijdagmiddag maakten de deelnemers een stadsrondrit per bus. De gids gaf een duidelijke en zeer interessante beschrijving van allerlei plaatsen, vaak in een historisch perspectief. Zij kende zelfs het verschil tussen de kogelgaten van 1945 en die van 1956 (met beide is Boedapest nog opvallend gezegend. Willen ze er wel vanaf?). Letterlijk het hoogtepunt was het uitzicht vanaf de Gellert-heuvel op de stad bij avond. Tijdens deze excursie werd nogmaals duidelijk wat ook A. Gerö al had aangegeven, namelijk dat Boedapest rond de eeuwwisseling met een tomeloze geldingsdrang geprobeerd heeft om Wenen en zelfs Parijs naar de kroon te steken: een eigen "Champs Elysées" (de Andrassy Ut), de eerste metro van het

Europees vasteland, een megalomaan parlementsgebouw.

Na de jaarvergadering volgde het afscheidsdiner met de gebruikelijke maar zeer terechte bedankjes voor de organisatoren, zowel onze Hongaarse collega's als de drie Nederlanders. De organisatie was geweldig. Ik heb zelf uit gesprekken met collega's uit met name Oost-Europa kunnen opmaken hoe waardevol men daar het werk van de Nederlandse leiding van Euroclio vindt.

Het is een unieke ervaring om een aantal dagen intensief te kunnen omgaan met zoveel collega's uit "heel" Europa. De contacten werden vooral gelegd tijdens de workshops, de excursies, de maaltijden, de borrels, in kroegen en koffiehuisen, kortom al die gelegenheden waarbij je steeds makkelijker met elkaar praat, zeker als je niet al te zeer op je slaap gesteld bent. Sommige van die contacten kunnen het begin zijn van een samenwerking tussen scholen.

Hans Mous
mede namens Ellen Marrenga en Ineke Veldhuis

De Central European University in Boedapest.

CE-onderwerp Europa en de Buitenwereld 1150 -1350

Doelgroep

Eerste- tweede- en derdegraads docenten geschiedenis, onder- en bovenbouw

Datum

Donderdag 2, 9 en 23 oktober 1997, van 19.00 - 22.00 uur

Plaats

Harmoniegebouw, Oude Kijk in 't Jatstraat 26, Groningen

Kosten

f 300,- (inclusief materiaal en koffie/thee)

Informatie

drs. C.E.M. Veldhuis-Meester, tel. 050 - 363 5997

Omschrijving

In deze nascholingscursus wordt het nieuwe CE-onderwerp inhoudelijk en didactisch toegelicht. Eerste avond: Europa en de buitenwereld op kaarten en prenten 'De picturale verbeelding van het vreemde' door dr. Catrien Santing van de RUG. In het tweede deel van de avond wordt kant en klaar didactisch materiaal besproken.

Tweede avond: Algemeen overzicht over het onderwerp door de vakdeskundige van de stofomschrijving, prof. dr. Dick D.H. de Boer. In het tweede deel spreekt dr. Hans Boschloo als examenmaker en docent over brongebruik bij dit CE-onderwerp: welke problemen roepen deze bronnen voor leerlingen op en hoe los je die op?

Derde avond: Reizen en reisverhalen als bron door dr. Bert Roest van de RUG. In het tweede deel van de avond wordt weer kant en klaar bronmateriaal voor gebruik in de klas besproken.

Inschrijving

Om u aan te melden kunt u contact opnemen met Nel Meijer-van der Kooi, tel. 050 - 363 5978 / 5858, faxnr. 050 - 363 6855, adres: Oude Kijk in't Jatstraat 26, 9712 EK Groningen.

Zij stuurt u dan zo spoedig mogelijk een inschrijfformulier.

RUG

Nascholingsdag voor geschiedenisleraren

Onder auspiciën van de VGN en in samenwerking met de vakgroep Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Leiden, organiseert de Sectie Nascholing van het ICLON te Leiden

op zaterdag 20 september 1997 een studiedag over

Europa en de Buitenwereld (1150-1350)

Tijdens deze studiedag bieden prof.dr. Dick de Boer en dr. Peter Hoppenbrouwers twee centrale lezingen aan die het gehele onderwerp beslaan, terwijl er tevens vier meer bijzondere voordrachten zullen zijn die op specifiekere thema's ingaan. Naast Nederlandse historici zullen ook twee befaamde Britse historici een bedrage aan de Leidse studiedag geven. Bovendien worden er twee maal workshops gehouden waarin getracht wordt het onderwerp met behulp van bronnenmateriaal te behandelen. Het debat over de inhoud van het eindexamenonderwerp

wordt bij dit alles niet geschuwd. De Nijmeegse historicus Istvan Bejczy, die ook in Kleio reeds zijn ongenoegen heeft geuit, zal zijn opvattingen nogmaals toelichten.

De kosten voor de studiedag bedragen - mits ingeschreven vóór 1 augustus a.s. - f 115,- per persoon. Hierbij is inbegrepen een lunch, koffie/thee en de syllabus. Leden van de VGN krijgen f 10,- korting en betalen dus f 105,-.

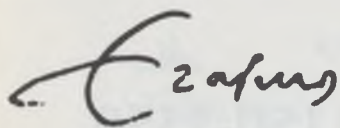
Ná 1 augustus zijn de inschrijvingskosten respectievelijk f 140,- en f 130,-.

Programma:

- 9.30 - 10.00: Ontvangst, inschrijving & koffie
- 10.00 - 10.05: WELKOMSTWOORD door **prof.dr. M.E.H.M. Mout** (Voorzitter van de Vakgroep Geschiedenis, Rijksuniversiteit Leiden)
- 10.05 - 11.00: • **Prof.dr. D.E.H. de Boer** (Rijksuniversiteit Groningen)
EUROPA EN DE BUITENWERELD (1150-1350)
- 11.00 - 11.30: Koffie
- 11.30 - 12.30: *KEUZE-LEZINGEN:*
• **Prof.dr. R. Kruk** (Vakgroep Talen & Culturen van het Islamitisch Midden-Oosten, Rijksuniversiteit Leiden)
HET REIZEN NAAR EN DOOR DE ARABISCHE WERELD 1150-1350
• **Prof.dr. Norman Housley** (Department of History, University of Leicester)
EUROPE AND THE CRUSADES
• WORKSHOPS
- 12.30 - 13.30: Lunch
- 13.30 - 14.30: *KEUZE-LEZINGEN:*
• **Prof.dr. Peter Jackson** (Department of History, University of Keele)
THE MONGOL EMPIRE AND EUROPE
• **Dr. Istvan Bejczy** (Vakgroep Geschiedenis, Kath. Universiteit Nijmegen).
EN TOCH WAS ZE ROND. KRITISCHE KANTTEKENINGEN BIJ EEN STOFOMSCHRIJVING
• WORKSHOPS
- 14.30 - 15.00: Koffie en thee
- 15.00 - 16.00: • **Dr. Peter Hoppenbrouwers** (Vakgroep Geschiedenis, Rijksuniversiteit Leiden)
DE GEVOLGEN VAN DE CONTACTEN VOOR DE EUROPESE MAATSCHAPPIJ
- 16.00 - 16.30: Uitreiking der certificaten.

U kunt zich voor deze studiedag inschrijven bij:

Mw. I.C. Leenstra, ICLON - Sectie Nascholing, Postbus 9555, 2300 RB Leiden.

De vakgroep Maatschappijgeschiedenis van de Erasmus Universiteit en de Hogeschool Rotterdam en Omstreken organiseren op zaterdag 27 september 1997 een studiedag over het CE-onderwerp voor 1998/1999

EUROPA en de BUITENWERELD 1150 - 1350

Het programma is gericht op VWO, HAVO en MAVO-examenniveau en bestaat uit:

Lezingen/colleges.

Naast een drietal plenaire lezingen over algemene aspecten van het examenonderwerp, komen specifieke thema's in parallelsessies aan bod.

Didactische workshops.

In een van de workshops staat het gebruik van de computer, bij de voorbereiding van het examen, centraal.

De demonstratie van het interactieve programma 'Een verre reis in de Middeleeuwen' laat zien hoe cd-roms kunnen worden ingezet binnen het geschiedenisonderwijs.

PROGRAMMA

- 9.30 - 10.00 Ontvangst, inschrijving, koffie/thee
- 10.00 - 10.45 Prof.dr. D.E.H. de Boer (RUG): Algemene inleiding op het examenthema.
- 11.00 - 11.45 Keuze uit:
- Prof.dr. M.J. van Lieburg (EUR): De receptie van de Arabische geneeskunde in de Latijns-christelijke wereld.
 - Dr. J.H.M. de Waardt (EUR): Intolerantie of osmose. Islam en christendom tijdens de Reconquista.
 - verschillende didactische workshops
- 11.45 - 12.00 Koffie/thee
- 12.00 - 12.45 Dr. L. Jongen (RUL): Arabische elementen in Middelnederlandse teksten.
- 12.45 - 13.30 Lunch
- 13.45 - 14.30 Keuze uit:
- Prof.dr. M.J. van Lieburg (EUR): De receptie van de Arabische geneeskunde in de Latijns-christelijke wereld.
 - Dr. J.H.M. de Waardt (EUR): Intolerantie of osmose. Islam en christendom tijdens de Reconquista.
 - verschillende didactische workshops
- 14.45 - 15.30 Prof.dr. J. van Herwaarden (EUR): Culturen in shock?
- 15.30 - 16.00 Koffie/thee en uitreiking certificaten

De kosten voor de studiedag bedragen f 135,- per persoon (inclusief studiemateriaal, lunch, koffie/thee).

Meer informatie en een inschrijfformulier zijn verkrijgbaar bij de Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen van de EUR, mw.drs. P.C. van der Houwen, Postbus 1738, 3000 DR Rotterdam. Telefoon 010 408 2500

Europa en de buitenwereld 1150-1350

Bij het eindexamen geschiedenis en staatsinrichting in 1998 en 1999 zal van vbo tot vwo het onderwerp "Europa en de Buitenwereld 1150-1350" voor het eerst worden geëxamineerd. In de stofomschrijving staan de ontwikkeling van de contacten tussen Europeanen en niet-Europeanen en de invloed die deze contacten hadden op het beeld dat er over de buiten-Europese wereld bestond centraal.

Deze nascholingscursus volgt de lijn van de stofomschrijving. Elk van de vier bijeenkomsten bevat een lezing waarin achtergrondkennis over het examenonderwerp wordt gegeven. Op drie avonden wordt er een didactische uitwerking gegeven in de vorm van voorbeeldlesmateriaal met bronnenmateriaal en een diaserie. In de uitwerking is zoveel mogelijk onderscheid aangebracht tussen vbo/mavo en havo/vwo.

Deelnemers ontvangen voor aanvang van de cursus een syllabus met achtergrondartikelen per bijeenkomst over het betreffende thema, een synopsis van de lezing, literatuursuggesties en een aantal stellingen als uitgangspunt voor een inhoudelijke discussie tussen deelnemers en spreker.

Cursusinformatie:

- Doelgroep:** Docenten geschiedenis en staatsinrichting in de bovenbouw vbo, mavo, havo en vwo
- Plaats/data:** Zwolle, Christelijke Hogeschool Windesheim, dinsdagavond 7, 21 en 28 oktober en 4 november 1997
Amsterdam, Vrije Universiteit, donderdagavond 6, 13, 20 en 27 november 1997
- Docenten:** Prof.dr. W.P. Blockmans (RUL), dr. N. Lettinck (CHW), dr. J.J. van Moolenbroek (VU), dr. G.J.M. Nijsten (HH), mw.drs. J.K.W. Riksen (IDO/VU)
- Kosten:** f 475,- inclusief cursus- en didactisch materiaal
- Inlichtingen:** IDO/VU, Janneke Riksen (inhoudelijk), (020) 444 9215
Mieke Boerema (organisatorisch), (020) 444 9222

Eerste bijeenkomst:

Prof.dr. W.P. Blockmans, verbonden aan de Rijks Universiteit Leiden, opent de lezingencyclus. Hij zal ingaan op de hoofdvraag van dit examenonderwerp "Waardoor er een opbloei van contacten tussen Europa en de buiten-Europese wereld mogelijk was en waarom er ondanks deze opbloei naast de nieuwe beelden over de buitenwereld bestaande beelden voortleven". Tevens besteedt hij aandacht aan historiografische aspecten rondom dit thema.

Tweede bijeenkomst:

Dr. N. Lettinck, docent geschiedenis aan de Chr. Hogeschool Windesheim, geeft een lezing met de titel "De middeleeuwse mens op weg". Hij zal vanuit het filosofische begrip "in via" eerst een schets geven van het middeleeuws wereldbeeld, d.w.z. opvattingen over ruimte en tijd. Aan de hand van enkele voorbeelden van contacten tussen Europeanen en niet-Europeanen worden de consequenties hiervan voor het wereldbeeld besproken. In het tweede deel van de bijeenkomst wordt dit thema door hem nader uitgewerkt en toegelicht aan de hand van voorbeeldlesmateriaal.

Derde bijeenkomst:

In de lezing van dr. J.J. van Moolenbroek, docent geschiedenis aan de Vrije Universiteit, zal de ontwikkeling van contacten tussen Europa en de buiten-Europese wereld centraal staan. Daarbij zal er aandacht zijn voor economische, religieuze en politieke factoren. Na de pauze wordt dit thema door mevr. drs. J.K.W. Riksen, vakdidacticus geschiedenis IDO/VU nader uitgewerkt en toegelicht aan de hand van een kleurendiaserie. Deze diaserie is tot stand gekomen in samenwerking met dhr. L.R. de Jong, auteur van een examenkatern.

Vierde bijeenkomst:

Dr. G.J.M. Nijsten, docent geschiedenis aan de Hogeschool Holland, zal in zijn lezing ingaan op de gevolgen van de contacten tussen de Europese en de Arabische en Aziatische wereld. Hij zal aandacht besteden aan de wederzijdse beïnvloeding op diverse terreinen van wetenschap en cultuur. In het tweede deel van de bijeenkomst wordt dit thema door hem nader uitgewerkt en toegelicht aan de hand van voorbeeldlesmateriaal.

Nascholingsaanbod najaar 1997

Hieronder vindt U een korte beschrijving van het nascholingsaanbod geschiedenis en staatsinrichting voor docenten VBO, MAVO, HAVO en VWO. Alle cursussen zijn praktisch en gericht op de dagelijkse onderwijspraktijk. Ze vinden plaats in gebouw Mollerinstituut, Pyreneeënweg 3, 5022 DN Tilburg.

Meer informatie en inschrijfformulieren kunt u aanvragen bij Contractenbureau (postbus 90900, 5000 GA Tilburg, tel. 013.5394403/413). Voor inhoudelijke informatie kunt u terecht bij cursusleider drs. T.F. van der Geugten (tel. 013-5394475 of 013-5704227).

Cursus 1: Vaardigheden in de basisvorming

Inhoud:

- leren leren, oefenen en toetsen van de vaardigheden uit de "oude" en "nieuwe" kerndoelen.
- zelfstandig werken;
- onderzoek in eigen omgeving;
- mogelijkheden van de diverse methoden.

Tijd: 15.30-18.00 uur op vier dinsdagen: 23 september, 14 oktober (o.v.), 11 en 25 november

Kosten: f 300,- cursuskosten en f 40,- materiaalkosten.

Cursus 2: Geschiedenis in de bovenbouw

Inhoud:

- bestaande en komende overheidsvoorschriften vbo/mavo en havo/vwo: "nieuwe" inhouden, benaderingswijzen en vaardigheden;
- stapsgewijs van een oud naar een nieuw bovenbouwprogramma; lesuren en studielasturenbenadering; doelgericht experimenteren in de klas met studiewijzers;
- mogelijkheden van lesmateriaal: bovenbouwboeken en katernen;

Tijd: 15.30-18.00 uur op vier dinsdagen: 16 september, 7 oktober, 4 en 18 november.

Kosten: f 300,- cursuskosten en f 40,- materiaalkosten.

Cursus 3: Studiedag CE-onderwerp "Europa en de Buitenwereld 1150-1350"

Inhoud:

- lezingen over vakinhoudelijke aspecten van het CE-onderwerp 1998/1999;
- praktische aandacht voor didactische aspecten van het CE-onderwerp, waaronder speciaal lesmateriaal, computerprogramma's en het Fontys-analyserapport over CE-katernen.

Tijd: vrijdag 21 november 1997, 10.00-16.00 uur

Kosten: f 150,- (inclusief lunch) en f 20,- materiaalkosten.

Cursus 4: Vakgerichte begeleiding op maat

De vakgroep Geschiedenis van Fontys ondersteunt en begeleidt sekties van diverse scholen "op maat" bij de evaluatie en verdere ontwikkeling van hun schooleigen onderwijsprogramma's. In het afgelopen jaar kwamen met name aan de orde: het opzetten van een gedoseerd en doelgericht basisprogramma voor de onderbouw, onderzoek in eigen omgeving in samenhang met aardrijkskunde en economie, ICT in onder- en bovenbouw, zelfstandiger werken in onder- en bovenbouw, praktisch anticiperen op de komende vernieuwing van de bovenbouw vbo/mavo en havo/vwo (invoering Tweede Fase).

Inhoud, tijd en kosten: in nader overleg te bepalen.

S | l | o

specialisten in leerplanontwikkeling

Voortgezet onderwijs

Voor een hedendaagse invulling van de (katholieke) schoolidentiteit, maar ook voor een algemene kennismaking met 'een cultuur van katholieken', is nu verschenen de bundel

Geschiedenis en identiteit in het Katholiek Voortgezet onderwijs

Dertien lesbrieven van twee of drie lessen voor bovenbouw havo/vwo over de volgende onderwerpen:

- Christelijke denkers en de werken van schrijvers uit de oudheid
- Aspecten van doodsbewering
- Het leven van katholieken in de Republiek der Nederlanden
- Onderwijsvrijheid en het petionnement van 1878
- De onderwijspacificatie van 1917
- Katholieken en geboorteregeling
- Katholieke missie op Nieuw-Guinea
- Missie-activiteiten van katholieken in Nederland
- Vasten en vis op vrijdag
- Paus Pius XII en de jodenvervolgung
- De doorbraakgedachte bij katholieken in de jaren 1945-1946
- Katholieken en de strijd voor sociale verbeteringen
- Pelgrimstochten naar Santiago de Compostela

Elke lesbrief bestaat uit leerlingenmateriaal met korte verbindende teksten, veel -deels zeer- origineel bronnenmateriaal en opdrachten. Zowel geschikt voor klassikale behandeling als voor zelfstandige bestudering door de leerlingen. Een begeleidende docentenhandleiding geeft een verantwoording van het onderwerp en de antwoorden bij de opdrachten. Een inleidend hoofdstuk gaat in op de achtergronden en doelstellingen van de lesbrieven.

Geschiedenis en identiteit in het Katholiek Voortgezet onderwijs

Redactie: J. Dijkman, M. van Gastel, J. van Oers en G. Persoon
Uitvoering: kopieerklapper
Prijs: f 75,00 (excl. verzendkosten)
Aantal pagina's: 500
Bestelnummer: 5.320.7530

Bestellen: SLO, afdeling Verkoop,
telefoon (053) 4840 305

SLO ontwikkelde tal van publikaties voor geschiedenis en staatsinrichting in eerste en tweede fase.

Voor meer informatie of het toesturen van een overzicht kunt u contact opnemen met de afdeling Voorlichting: telefoon (053) 4840 500 of e-mail: voorlichting@slo.nl.

Geschiedenis en identiteit in het Katholiek Voortgezet Onderwijs

Lesbrieven voor geschiedenis en staatsinrichting in de tweede fase van het voortgezet onderwijs

In samenwerking met ABKO en Sint Bonaventura

